

**ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

**ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ»
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ**

**Κομματικοί μετασχηματισμοί σε μετα-δημοκρατικό φόντο: Η
περίπτωση του ΣΥΡΙΖΑ.**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Κωσταντίνος Α. Τσίκας

Αθήνα, 2019

Τριμελής Επιτροπή

**Σεραφείμ Σεφεριάδης, Αναπληρωτής Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου
(Επιβλέπων)**

Γεράσιμος Μοσχονάς, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Νίκος Σερντεδάκης, Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Κρήτης

Copyright © Κωνσταντίνος Α. Τσίκας, 2019

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση, και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

[...]Γιατί πολιτική επιστήμη; Και, επιπλέον, πώς εννοούσα την πολιτική επιστήμη και πώς κατέληξα στη συγκριτική πολιτική; Στην πραγματικότητα είμαι συγκριτολόγος μόνο εν μέρει. Η δουλειά μου μπορεί να διαιρεθεί σε τρία στρώματα ή συνιστώσες: (1) καθαρόαιμη πολιτική θεωρία (2) μεθοδολογικά γραπτά, όπου η μεθοδολογία εκλαμβάνεται κυριολεκτικά: ως μέθοδος λόγου, σκέψης, όχι ως -όπως κακώς είθισται— ερευνητικών τεχνικών και (3) κανονική συγκριτική πολιτική. [...]Το επόμενο ερώτημα είναι: πώς προσέγγιζα το πεδίο; Αυτό που κατανοούσα ως πολιτική επιστήμη αναμφίβολα έφερε την αμερικανική σφραγίδα. Σε μια χώρα όπου η έκφραση «απλώς εμπειρικό» θεωρούνταν μειωτική -υπονοώντας ότι κάτι στερούνταν ευρετικής αξίας-, υποστήριζα ότι η πολιτική επιστήμη διέφερε από την πολιτική φιλοσοφία ακριβώς κατά το ότι, σε αντίθεση με αυτή, ήταν εμπειρική επιστήμη. Καθώς όμως ήμουν υποχρεωμένος να αποδείξω αυτό που ένας Άγγλος θα θεωρούσε αυτονόητο, δεν παρέλειπα να υπογραμμίσω ότι η εμπειρική γνώση θα έπρεπε, τουλάχιστον σε κάποιο σημείο, να γίνεται εφαρμοσμένη ή «εφαρμόσιμη» γνώση (Sartori, 1974 [2004γ], 1979). Σε αυτό ακριβώς το σημείο, όμως, οι απόψεις μου διαφοροποιούνταν από τις κυρίαρχες προδιαθέσεις του αμερικανικού συμπεριφορισμού. Στις ΗΠΑ ο κλάδος παρέκαμψε εντελώς τη σχέση θεωρίας-πράξης προς όφελος της σχέσης θεωρίας-έρευνας. Καθ' οδόν, η θεωρία ατρόφησε γινόμενη απλός ερευνητικός σχεδιασμός, *research design*, η έρευνα αναγορεύτηκε σε ένα είδος αυτοσκοπού και το ερώτημα «επιστήμη για ποιον λόγο;» παραμερίστηκε. Απώτερο αποτέλεσμα ήταν ότι έμεινε λίγο πέρα από «επιχειρησιακές εκφορές», ποσοτικοποιήσεις και στατιστικές επεξεργασίες μιας ολοένα διευρυνόμενης μάζας δεδομένων. Υπήρξα πάντοτε αντίθετος σε όλα αυτά. Ασφαλώς, είναι γεγονός πως υποστήριζα την υπόθεση μιας ερευνητικά προσανατολισμένης επιστήμης. Όμως ποτέ δεν προσχώρησα στο συμπεριφορισμό. Υποστήριζα πάντοτε έναν θεωρητικά πλούσιο κλάδο, που θα στηριζόταν σε ισχυρή παιδεία στη λογική και τη μέθοδο (μεθοδολογία), δεν πίστεψα ποτέ σε μια δήθεν «ανώτερη» ποσοτικοποιημένη επιστήμη και, πάνω απ' όλα, όπως έχω ήδη πει, η έμφασή μου ήταν πάντα στη μετατροπή (καλύτερα τη μετατρεψιμότητα) της θεωρίας σε πράξη, και έτσι στην «αποτελεσματική» (όχι την επιχειρησιακή) επιστήμη. Θεωρώ πως οι πολιτικοί επιστήμονες, όπως και οι οικονομολόγοι,

οφείλουν να γνωρίζουν (τουλάχιστον κάπως καλύτερα από τους υπόλοιπους πολίτες) πώς μπορούν να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα, ποιες μεταρρυθμίσεις είναι πιθανόν να αποδώσουν καρπούς και, εν συντομία, να διαθέτουν «τεχνογνωσία», know-how. Οι οικονομολόγοι εκπαιδεύονται για να δίνουν συμβουλές, οι αμερικανοτραφείς πολιτικοί επιστήμονες όχι. Όμως γιατί όχι; Αυτή ήταν πάντοτε η απορία μου.

Giovanni Sartori, «Συμπτώσεις, καλή τύχη και ξεροκεφαλιά»,

Νοέμβριος 2005

Οφειλές

Είθισται στις ευχαριστίες παντός τύπου ερευνητικών πονημάτων να αναφέρεται ρητά και κατηγορηματικά πως «η ευθύνη όσων γράφονται βαρύνει αποκλειστικά τον συγγραφέα, του οποίου οι ιδέες αντανακλώνται στο κείμενο που ακολουθεί». Προς επίρρωση αυτού και σε παραλληλισμό με την ανά χείρας εργασία, προσθέτω τη δήλωση πως για κάθε αστοχία, παράλειψη ή σφάλμα, υπεύθυνος είμαι εγώ. Εντούτοις, στο σημείο αυτό θα ήθελα να σημειώσω, πως καθώς η ερευνητική διαδικασία είναι εξ ορισμού μακρόσυρτη και γνωστικά επώδυνη, υπήρξαν πρόσωπα που εμπρόθετα ή μη, επηρέασαν, επικούρησαν και σε κάθε περίπτωση συνέδραμαν, άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο στην εκπόνηση αυτής. Η αναφορά του ονόματός τους στις οφειλές, είναι το λιγότερο που μπορώ να κάνω.

Αρχικά, θα ήθελα να μνημονεύσω τον Σεραφείμ Σεφεριάδη. Η οφειλή μου σε αυτόν εκτείνεται πολύ πέρα από την επίβλεψη αυτής της μεταπτυχιακής διατριβής, καθώς εκτός από το πρότυπο του «ενσυνείδητου κοινωνικού επιστήμονα-διανοητή», αποτελεί για μένα, αλλά και για πολλές/ους ακόμα φοιτητές, Δάσκαλο, πάνω στη σκέψη του οποίου έχω στοχαστεί. Η επιμονή του στη μεθοδολογική τάξη και οι συζητήσεις μας πάνω σε ζητήματα θεωρίας των συλλογικών δράσεων και των πολιτικών κομμάτων, αποτέλεσαν πολύτιμο πλοηγό, τόσο για την παρούσα εργασία, όσο και για τα ευρύτερα ερευνητικά μου ενδιαφέροντα. Τον ευχαριστώ γι' αυτό και ευελπιστώ οι δρόμοι μας να συναντηθούν εκ νέου στο μέλλον. Ευχαριστώ επίσης, τον καθηγητή μου Γεράσιμο Μοσχονά, για την πολύτιμη καθοδήγηση που μου παρείχε στην κριτική αποτίμηση του κομματικού φαινομένου, καθώς και τον Νίκο Σερντεδάκι που με τίμησε με τη συμμετοχή του στην τριμελή επιτροπή αυτής της μεταπτυχιακής διατριβής.

Εκτός από την τριμελή επιτροπή νιώθω την ανάγκη να μνημονεύσω το Εργαστήριο Συγκρουσιακής Πολιτικής και τους ερευνητές που το αποτελούν, οι οποίοι στάθηκαν σιωπηλοί αρωγοί και φίλοι σε αυτά τα πρώτα βήματά μου, συνθέτοντας μια ερευνητική εστία μεγάλου επιστημονικού βάθους, την οποία χαρακτηρίζει ο γόνιμος και αρκετές φορές δημιουργικά προκλητικός διάλογος,

ο οποίος *inter alia* φώτισε πτυχές και έδωσε απαντήσεις σε γκρίζα σημεία της εργασίας. Μεταξύ αυτών, ιδιαίτερη αναφορά αξίζει στη Λουκία Κοτρωνάκη, της οποίας τόσο οι εισηγήσεις, όσο και το ερευνητικό έργο, κόμισαν πλούσιο θεωρητικό κεφάλαιο προς επεξεργασία. Ελπίζω να σταθώ αντάξιος των προσδοκιών τους.

Κατά τη διάρκεια υλοποίησης, είχα την τύχη να εκθέσω τις ιδέες που αναπτύσσονται σε αυτή την εργασία, στο 24ο Πανελλήνιο Συνέδριο Μεθοδολογίας των Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Κρήτης, στο 1ο Συνέδριο Μεταπτυχιακών Φοιτητών και Υποψηφίων Διδασκτόρων Πολιτικών Επιστημών στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, καθώς και στο Διαρκές Σεμινάριο του Εργαστηρίου Συγκρουσιακής της περιόδου 2018-19, στο Πάντειο Πανεπιστήμιο. Ευχαριστώ όσες και όσους εμπλούτισαν τα επιχειρήματά μου με την κριτική τους σε αυτές τις συναντήσεις.

Ευχαριστίες, επίσης, οφείλονται στους Βαγγέλη Σιώκα και Μάρκο Μαργαρίτη, διδάκτορες αμφότεροι του κλάδου της χημικής μηχανικής και συνοδοιπόροι σε ένα κοινό επαγγελματικό εγχείρημα, το οποίο μέσα από την διεπιστημονικότητα των πεδίων του, προσδοκούμε να καλύψει τις βιοποριστικές μας ανάγκες, κατά τρόπο τεχνοκρατικά άρτιο και κοινωνικά επωφελή. Επίσης, στον ακαταπόνητο μηχανικό Μιχάλη Λεγάκη και την υπόλοιπη ομάδα στελεχών της εταιρείας Break Even Συμβουλευτικής, η οποία υπερβαίνοντας εαυτούς, διευκόλυνε μέρος και του δικού μου φορτίου, παρέχοντάς μου ένα καλύτερο και περισσότερο ευέλικτο πλαίσιο υλοποίησης της εργασίας μου.

Δεν θα μπορούσα να παραλείψω την ηθική ενίσχυση που μου προσέφεραν οι γονείς μου, τα αδέρφια μου και κυρίως η γιαγιά μου Μαρία. Την ευχαριστώ, όπως και τον παππού μου Κωνσταντίνο Μελέτη για ό,τι έκαναν για μένα και αυτά είναι πάρα πολλά. Τους Βαγγέλη και Παρασκευή Νινιδάκη, που από την πρώτη στιγμή που με γνώρισαν έως και σήμερα, δεν με ξεχώρισαν από τα δικά τους παιδιά.

Οι τελευταίες ευχαριστίες στη γυναίκα μου Αγγελική και τον γιό μου Ορέστη ταιριάζει να είναι άλλης μορφής. Κόντρα στην πεποίθηση ότι η έρευνα είναι μία μοναχική και επίπονη διαδικασία, φρόντισαν, στη δική μου περίπτωση, να επιτρέψουν σε αυτήν να προχωρήσει με ένα τρόπο αρκετά ήπιο και σε κάθε περίπτωση προτάσσοντας το «μαζί», ανεξαρτήτως κόστους. Όσοι έχουν εκπονήσει τέτοιου είδους εργασίες, θα καταλάβουν το βάρος μιας τέτοιας ενσυνείδητης επιλογής. Δεν ξέρω πως να τους ευχαριστήσω.

Πρόλογος

Αποτελεί κοινό τόπο στα προλεγόμενα κάθε ερευνητικής εργασίας, να παρατίθενται οι λόγοι που οδήγησαν στην εκπόνησή της, τα ερωτήματα τα οποία έθεσε ο ερευνητής, το αναδυόμενο ακαδημαϊκό ενδιαφέρον του εκάστοτε εγχειρήματος, καθώς και πως αυτή συνδιαλέγεται με τις υφιστάμενες θεωρίες, τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις και τα ηγεμονικά ή μη επιστημονικά αφηγήματα της περιόδου συγγραφής. Τονίζοντας εξ αρχής, πως πρόθεσή μου δεν είναι να διαφύγω τη συγκεκριμένη οδό, θεωρώ κρισιμότερο η αφετηριακή συνδήλωση της παρούσας εργασίας, να συνδυαστεί με την πρόταξη δομικών ερωτημάτων, τα οποία σχετίζονται κατά τρόπο ιδιαίτερα κομβικό με την επιστήμη που θεραπεύουμε και που οφείλουν να διέπουν κάθε ερευνητική προσπάθεια στο πεδίο μας. Τα ερωτήματα αυτά σχοινοβατούν μεταξύ δεοντολογικού και οντολογικού, σε μια προσπάθεια επιστημονικού (ή πιο σωστά επιστημολογικού) αναστοχασμού, διαγνωστικής και προγνωστικής διαδικασίας. Ποιος, λοιπόν, είναι ο ρόλος της Πολιτικής Επιστήμης σήμερα και πως αυτή συνομιλεί με τα γνωστικά πεδία των υπόλοιπων κοινωνικών ή/και ανθρωπιστικών επιστημών; Επιτελεί τον κύριο ρόλο της (;)¹, ως παρόχου των κατάλληλων εκείνων εργαλείων, με τα οποία οι απλοί πολίτες θα εξοπλιστούν, προκειμένου αφενός να διαγνώσουν/ερμηνεύσουν παθολογικές καταστάσεις, οι οποίες σημεινόμενες ως τέτοιες οφείλουν να αντιμετωπιστούν, και αφετέρου, να διακρίνουν τα θετικά στοιχεία, τα οποία πρέπει να ενισχυθούν και επεκταθούν. Τέλος, ποια η σχέση της με το κύριο ζήτημα της αναζήτησης της αιτιότητας των κοινωνικών και πολιτικών πραγμάτων²; ζήτημα, που αν και συγκαταλέγεται στις μείζονες ερευνητικές της εστίες, αποτελώντας τη λυδία λίθο και το ειδοποιό γνώρισμα αυτής, τα τελευταία χρόνια έχει τεθεί εν αμφιβόλω.

Αν και είναι δύσκολο να διακινδυνευθεί μια κατηγορηματική απάντηση στα ερωτήματα αυτά, πολλώ δε μάλλον, στον πρόλογο μιας μεταπτυχιακής εργασίας, θεωρείται δόκιμη η επίμονη υπενθύμισή τους, ούτως ώστε αυτά να αποτελέσουν πλοηγούς, καθοδόν προς μια περισσότερο στερεοσκοπική θέαση των πολιτικών

¹ Πραξιακή διάσταση της πολιτικής κατά Sartori, στην εισαγωγή του Σεφεριάδη, στο Sartori, G., (2004), Σημασιολογία, έννοιες, συγκριτική μέθοδος, Αθήνα: Παπαζήσης, 2004.

² *Rerum causas cognoscere*, Βιργίλιος

φαινομένων, υπό το πρίσμα της μεταθεωρητικής αποτίμησης του *Sartori*, η οποία όπως αναλύει ο Σεφεριάδης (*Sartori*, 2004 : 31, 34), προϋποθέτει τη σύζευξη δύο αυτονομήσεων: αφενός του υποκειμένου της μελέτης της πολιτικής (που θεραπεύει το αντικείμενο αναπτύσσοντας ίδια θεωρητικά και ερευνητικά εργαλεία) και αφετέρου, του αντικείμενου της πολιτικής (το οποίο προσλαμβάνεται στη δική του γνωστική ιδιαιτερότητα).

Επιπρόσθετα, και σε συνέχεια όσων έχουν αναφερθεί παραπάνω, η παρούσα εργασία δεν χαρακτηρίζεται, αλλά ούτε και επιδιώκει τεκμήρια «αξιολογικής ουδετερότητας». Αντιθέτως, θεωρώντας πως οι εννοιολογήσεις εμπεριέχουν πάντοτε αξιακό φορτίο, το οποίο είτε αποτυπώνεται ρητά, είτε υπόρρητα, μέσω των συνδηλώσεων των όρων που χρησιμοποιούμε, κεντρικός πυρήνας της στοχοθεσίας της αποτελεί η «αξιακή αμεροληψία». Συνθήκη η οποία επιτυγχάνεται μέσω της έγκαιρης, ευκρινούς και σε κάθε περίπτωση ειλικρινούς κατάθεσης των πολλαπλών δεσμεύσεων, αξιολογήσεων και επιλογών που λαμβάνονται κατά την ερευνητική διαδικασία, καθώς και της ακριβοδίκαιης παράθεσης των διαφορετικών οπτικών θέασης του υπό διερεύνηση προβλήματος.

Υπό το πνεύμα αυτό, και επιδιώκοντας μια θεωρητική συμβολή στην τομή κινηματικής και κομματικής θεωρίας, πρόθεσή μου ήταν να μελετήσω τις διάφορες εκφάνσεις του κομματικού φαινομένου, όπως αυτές αναπτύσσονται σε ένα νέο δημοκρατικό περιβάλλον, αυτό της πολιτικής μεταδημοκρατίας, που αναλύει ο Colin Crouch στο θεμελιακό του πλέον κείμενο «Μεταδημοκρατία», και πως οι διαπιστώσεις που θα προέκυπταν, βρίσκουν –εάν το κάνουν- πεδίο εφαρμογής στο ελληνικό παράδειγμα και πιο συγκεκριμένα στην περίπτωση ΣΥΡΙΖΑ.

Κρίσιμη καμπή στην εκπόνηση αυτής της μελέτης απετέλεσε η επιλογή μου, να θέσω το άνωθι ερευνητικό επίδικο σε συγκεκριμένους μεθοδολογικούς αρμούς, οι οποίοι προϋποθέτουν α) *τη σύγκριση*, ως κριτήριο ελέγχου συγκεκριμένων κομματικών ιδεοτύπων και εν συνεχεία την αντιπαραβολή των χαρακτηριστικών αυτών στην εμπειρική μελέτη περίπτωσης (ΣΥΡΙΖΑ) και β) *τους μηχανισμούς αιτιωδών αλληλουχιών*, ως τους ερμηνευτικούς παράγοντες αυξημένης σημασίας, οι οποίοι –ξεπερνώντας την κοινότοπη και εν πολλοίς ταυτολογική διάγνωση του τύπου

«τα γεγονότα εκτυλίχθηκαν με αυτόν τον τρόπο, γιατί δεν θα μπορούσαν να εκτυλιχθούν αλλιώς»- απαντούν στο κομβικό «γιατί εξελίχθηκαν έτσι και όχι διαφορετικά³».

Ως εκ τούτου, επιχείρησα να προσεγγίσω την περίπτωση ΣΥΡΙΖΑ ως το αποτέλεσμα ενός σύνθετου εξωτερικού και εσωτερικού περιβάλλοντος, το οποίο συνάρθρωνε ως παρονομαστή το άθροισμα φαινομένων όπως η ταχέως αναδυόμενη και με μεγάλη ένταση κρίση εκπροσώπησης, η σοβούσα κρίση χρέους, η οποία μετεξελισσόταν συνεχώς σε άλλες μορφές (δημοσιονομική, νομισματική, τραπεζική), απολήγοντας σε κρίση ανθρωπιστική, αλλά και φαινομένων δημοκρατικής συρρίκνωσης και αύξησης της κρατικής καταστολής, συγκρουσιακής επίτασης, εμπρόθετων στρατηγικών δράσεων και κινητοποίησης πόρων, τα οποία αναπτύσσουν μια έντονη διαλεκτική τόσο με το θεσμικό, όσο και με το συγκρουσιακό πεδίο πολιτικής. Τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγω, αποτελούν τις κρυσταλλώσεις αυτού του εγχειρήματος, η τεκμηρίωση των οποίων ευελπιστώ να αποδειχθεί στη συνέχεια.

³ Ε.Π. Τόμσον, «Η ιστορική λογική» [1978], σε Γ. Κουζέλης, Κ. Ψυχοπαίδης (επιμ.), Επιστημολογία των κοινωνικών επιστημών, σελ. 493-494.

Περιεχόμενα

Περίληψη	3
Abstract.....	4
Συντομογραφίες	6
A. Θεωρητική και μεθοδολογική προσέγγιση.....	7
Αναζήτηση και επεξεργασία δευτερογενών στοιχείων (desk research).....	7
Θεωρητική προσέγγιση	7
Η Δομή της Εργασίας.....	8
B. Θεματικά περιεχόμενα.....	9
Ενότητα 1: «Μεταδημοκρατία και κομματική θεωρία: μια σχέση σε διερεύνηση» .	9
Προλεγόμενα	9
Κεφάλαιο 1.1: Σύντομη ιστορική πλαισίωση	10
Κεφάλαιο 1.2: Εννοιολογικό πολιτικό πλαίσιο	12
Κεφάλαιο 1.3: Διαλεκτική μεταδημοκρατίας και κομματικής θεωρίας.....	17
Κεφάλαιο 1.4: Κομματικά μοντέλα σε συγκριτική προοπτική	19
Ενότητα 2: «Η περίοδος της Μεγάλης Ύφεσης: μια ιστορική πλαισίωση»	43
Κεφάλαιο 2.1: Μεταδημοκρατική συναίνεση, η ελληνική περίπτωση.....	43
Κεφάλαιο 2.2: Διάρρηξη μεταδημοκρατικού consensus	45
Κεφάλαιο 2.3: Επίδραση μνημονιακών πολιτικών	48
Κεφάλαιο 2.4: Συγκρουσιακός κύκλος, συλλογικές δράσεις, κίνημα Πλατειών	59
Κεφάλαιο 2.5: Ανάδυση νέας διαιρετικής τομής «μνημόνιο-αντιμνημόνιο»	67
Ενότητα 3: Η περίπτωση ΣΥΡΙΖΑ, επιχειρώντας μια path dependence προσέγγιση	72
Κεφάλαιο 3.1: Περιοδολόγηση κομματικής τροχιοδρομής.....	72
Κεφάλαιο 3.2: Διεπιφάνειες με ιδεότυπο κινηματικού κόμματος και αξιολόγηση «κινηματικής» στρατηγικής.....	79
Κεφάλαιο 3.3: Διεπιφάνειες με ιδεότυπο κόμματος καρτέλ και αξιολόγηση πολιτικής μετάλλαξης.....	86
Ενότητα 4: Συμπεράσματα.....	101

Βιβλιογραφικές αναφορές	106
Πηγές - Πρωτογενές υλικό	116

Περίληψη

Αξιοποιώντας τη θεωρία της μετά-δημοκρατίας, καθώς και της έννοιας της παγκοσμιοποίησης την περίοδο της ύστερης νεωτερικότητας, όπως αυτή αποτυπώνεται ως αποικιοποίηση του κράτους και της κοινωνίας από την αγορά, θα επιχειρηθεί η διερεύνηση ύπαρξης συγκλίσεων – αποκλίσεων, με το γνωστικό πεδίο της θεωρίας κομμάτων, προσδιορίζοντας ως μελέτες περίπτωσης το εκλογικό επαγγελματικό κόμμα, το κόμμα καρτέλ και το κινηματικό κόμμα. Κεντρικό αιτούμενο της εργασίας, αποτελεί η ανίχνευση διεπιφανειών των προαναφερόμενων κομματικών ιδεοτύπων με τα «μετά-δημοκρατικά χαρακτηριστικά», καθώς και πως αυτά συναντούν πεδίο εφαρμογής στο ελληνικό παράδειγμα. Οι διαπιστώσεις που θα προκύψουν, θα τεθούν υπό τη βάσανο της οικονομικής κρίσης του 2008 και των συλλογικών δράσεων κοινωνικής διαμαρτυρίας και κομματικής από-ευθυγράμμισης/επαν-ευθυγράμμισης, που αυτή δημιούργησε ως απότοκα. Επίκεντρο της ανάλυσης θα αποτελέσει ο ΣΥΡΙΖΑ, ως το κόμμα που ενώ, αρχικά, επιτέλεσε με απόλυτη επιτυχία τη λειτουργία της πολιτικής διαμεσολάβησης του «αντι-μνημονιακού» κινήματος, δείχνοντας να ξεπερνά το κρίσιμο ζήτημα της κρίσης αντιπροσώπευσης που είχε αναδυθεί, τελικά, μετά την ανατροπή του αποτελέσματος του δημοψηφίσματος και την υπογραφή του 3ου μνημονίου, οδήγησε σε ακόμη μεγαλύτερη αποπολιτικοποίηση και όξυνση της κρίσης εμπιστοσύνης προς τα κόμματα. Λαμβάνοντας υπόψη τα ανωτέρω, η δομή της εργασίας είναι διττή: αφενός θα αποτυπωθεί το θεωρητικό πολιτικό πλαίσιο, το οποίο εκβάλλει στη διαλεκτική μεταξύ «μετα-δημοκρατίας» και κομματικής θεωρίας, υπό το φως ενός νέου περιβάλλοντος ανάπτυξης και διαμόρφωσης του κομματικού φαινομένου. Αφετέρου, θα επιχειρηθεί η θεωρητική του γείωση στην ελληνική περίπτωση, δίνοντας έμφαση στην «κινηματική-καρτέλ» τροχιοδρομή του ΣΥΡΙΖΑ, από το 2004 έως σήμερα, φιλοδοξώντας να δώσει μια πρώτη απάντηση στα κρίσιμα «γιατί» αυτής της – φαινομενικά παράδοξης– οβιδιακής του μεταστροφής.

Abstract

The post-democracy theory and the concept of globalization in the era of post modernity, depicted as a domination of the state and society by the rules of the ‘market’, will be used to explore any possible convergence/divergence with the cognitive field of parties’ theory, by defining as case studies the following parties's ideotypes: a) electoral professional party, b) the party cartel and c) the movement party.

The main objective of this thesis is to investigate any overlap of the aforementioned party models with the “post-democracy’s” characteristics and how they apply to the greek paradigm. Drawing on the experience of Greece during the period 2008-15, a time marked both by the collapse of the consolidated two-partism and virtually unprecedented popular upheaval, the findings that emerge will be explored in the context of the turmoil of the 2008 economic crisis and its consequences as presented supra: an unprecedented eruption of the protest movement and the party-alignment/re-alignment.

The analysis will focus on the case of SYRIZA as the party that initially accomplished the successful political mediation of the anti-austerity movement, seeming to tackle the emerged representation crisis of the last decade, but ultimately redounded in a bigger mistrust towards politicians and political parties in general, by capitulating to the neoliberal template, reneging on most of its electoral pledges, and crowning the act by ignoring the referendum result of 5 July 2015 when the 61.3% “No” vote against the troika proposals was turned into a compliant “Yes.”

In view of the above, the thesis structure is twofold: on the one hand, it will depict / interpret the theoretical political context, between "post-democracy" and party theory, in the light of a new environment of development and formation of the party phenomenon. On the other hand, the theoretical output of the former will be grounded in the Greek case, with emphasis on SYRIZA's “movement-cartel” trajectory, aiming to give an initial response to the critical causality of its ostensibly paradoxical – ovidian transformation.

Λέξεις κλειδιά: μεταδημοκρατία, κρίση, Μεγάλη Ύφεση, κρίση εκπροσώπησης, επαγγελματικό εκλογικό κόμμα, κόμμα καρτέλ, κινηματικό κόμμα,

κοινωνικά κινήματα, αγανακτισμένοι, κίνημα πλατειών, Σύριζα, Δημοψήφισμα, συνιστώσες Σύριζα, κινητοποίηση πόρων, πολιτική διαμεσολάβηση

Keywords: Post-democracy, Crisis, Great Depression, Representation Crisis, Professional Electoral Party, Cartel Party, Movement Party, Social Movements, Indignation, Square Movement, Syriza, Referendum, Mobilization of Resources, Political Mediation..

Συντομογραφίες

MME: Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης

EKΦ: Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Φόρουμ

ΣΥΝ: Συνασπισμός

ΣΥΡΙΖΑ: Συνασπισμός Ριζοσπαστικής Αριστεράς

ΑΝΑΣΑ: Ανασύνθεση της Αριστεράς

ΑΡΕΝ: Αριστερή Ενότητα

ΔΗΜΑΡ: Δημοκρατική Αριστερά

δεξΑΡΕΝ: Δεξιά Αριστερή Ενότητα

ΚΟΕ: Κομμουνιστική Οργάνωση Ελλάδος

ΔΕΑ: Διεθνιστική Εργατική Αριστερά

ΚΕΔΑ: Κίνηση για την ενότητα δράσης της Αριστεράς

ΑΚΟΑ: Ανανεωτική Κομμουνιστική Οικολογική Αριστερά

ΔΗΚΚΙ: Δημοκρατικό Κοινωνικό Κίνημα

TINA: There Is No Alternative

A. Θεωρητική και μεθοδολογική προσέγγιση

Αναζήτηση και επεξεργασία δευτερογενών στοιχείων (desk research)

Στο πλαίσιο της συγκεκριμένης ερευνητικής προσπάθειας πραγματοποιήθηκε εκτενής βιβλιογραφική επισκόπηση, ούτως ώστε να καλυφθούν με επαρκείς σχετικές βιβλιογραφικές αναφορές, τόσο οι μεθοδολογικές προσεγγίσεις των διαφόρων πεδίων, όσο και η θεωρητική διάσταση των θεμάτων που αναπτύσσονται ευρύτερα στη μελέτη. Επιπλέον, αναλύθηκαν επιλεγμένα κομματικά κείμενα και αποφάσεις συνεδρίων, αποτυπώνοντας το οργανωτικό και ιδεολογικό στίγμα της κομματικής τροχιοδρομής της μελέτης περίπτωσης, ήτοι του ΣΥΡΙΖΑ. Επιπροσθέτως, αξιοποιήθηκαν στοιχεία από έγκυρες στατιστικές πηγές δεδομένων, των οποίων η επεξεργασία παρείχε την δυνατότητα συγκρίσεων και εξαγωγής γενικότερων συμπερασμάτων.

Θεωρητική προσέγγιση

Αξιοποιώντας μεθοδολογικά εργαλεία θεσμικής πολιτικής επιστήμης και δη της θεωρίας κομμάτων, καθώς και της συγκρουσιακής πολιτικής, όπως αυτή συγκροτείται, κυρίως, μέσα από τη θεωρία των κοινωνικών κινημάτων, επιχειρήθηκε η εννοιολογική αποσαφήνιση του «κινηματικού κόμματος», ως ο τόπος εκείνος που τέμνει εγκάρσια τα δύο γνωστικά πεδία. Ταυτόχρονα, επιχειρήθηκε η θεωρητική αποκρυστάλλωση των πυρηνικών στοιχείων του κόμματος καρτέλ, ούτως ώστε αυτό αποσυσκευασμένο, να τεθεί σε συγκριτική προοπτική με το πρώτο, καταδεικνύοντας με ενάργεια πιθανές μεταξύ τους συγκλίσεις/αποκλίσεις. Επιπρόσθετα, αντλώντας από τη θεωρία των αξιακών πλαισιώσεων, της πιστοποίησης και της πολιτικής διαμεσολάβησης, αναλύθηκε ο κρίσιμος ρόλος του ΣΥΡΙΖΑ κατά τη διάρκεια του συγκρουσιακού κύκλου της περιόδου, καθώς και της μετέπειτα πορείας του προς την κυβέρνηση, θέτοντας μετ' επιτάσεως το ζήτημα του διεκδικητικού ελλείμματος (*disruptive deficit*). Τέλος, όλα τα παραπάνω τέθηκαν υπό τον κοινό θεωρητικό παρονομαστή των αιτιωδών αλληλουχιών (*path dependence*), ούτως ώστε να αποδοθεί, κατά το δυνατόν, η κρίσιμη σχέση αίτιου – αιτιατού.

Η Δομή της Εργασίας

Λαμβάνοντας υπόψη τα ανωτέρω, η δομή της εργασίας είναι η ακόλουθη: αρχικά παρατίθεται το θεωρητικό πολιτικό πλαίσιο, από το οποίο προέκυψε η επεξεργασία του όρου «Μετα-δημοκρατία». Ακολούθως, αναφέρονται οι πολιτικές και κοινωνιολογικές του απολήξεις, υπό το φως της διαμόρφωσης ενός νέου (ή τουλάχιστον διαφορετικού) πλαισίου ανάπτυξης και διαμόρφωσης του κομματικού φαινομένου. Στο σημείο αυτό, επιχειρείται μια σύντομη, αλλά ταυτόχρονα απαραίτητη, μετάβαση στο γνωστικό πεδίο της θεωρίας των πολιτικών κομμάτων, προκειμένου να αντληθούν/υπενθυμιστούν τα βασικά χαρακτηριστικά των κομματικών ιδεοτύπων, του εκλογικού επαγγελματικού κόμματος και του κόμματος καρτέλ. Κεντρικό επίδικο της συγκεκριμένης πορείας είναι να εντοπισθούν και αναδειχθούν κοινά σημεία με αυτά που προδιαγράφει το «κραουτσιανό» ερμηνευτικό σχήμα. Στην τελευταία ενότητα, επιχειρείται η θεωρητική γείωση των ως άνω διαπιστώσεων, αξιοποιώντας ως πεδίο εφαρμογής το ελληνικό παράδειγμα, με κύριο εκφραστή του τον ΣΥΡΙΖΑ.

Β. Θεματικά περιεχόμενα

Ενότητα 1: «Μεταδημοκρατία και κομματική θεωρία: μια σχέση σε διερεύνηση»

Προλεγόμενα

Εκκινώντας από τη διερεύνηση των συνδηλώσεων του όρου που χρησιμοποιεί ο Colin Crouch στο ομώνυμο βιβλίο του «Μεταδημοκρατία», το παρόν δοκίμιο ορίζει ως αφετηρία την ετυμολογική ανάλυση του προθήματος «μετά-», προτάσσοντας ως τα πλέον κατάλληλα ερμηνευτικά κλειδιά, α) την αλλαγή και β) την τάση. Αλλαγή, ως κάτι που υφίσταται με δεδομένη μορφή και πλαίσιο λειτουργίας, σε κάτι διαφορετικό, και τάση, ως τάση αντίθετη ή κριτική προς την προηγούμενη ομολογή της. Συνεπώς, η μετα-δημοκρατία εντασσόμενη στο ευρύ, πλέον, πλέγμα εννοιών που οριοθετούνται από το πρόθημα «μετά», ενσωματώνει αυτή τη ροπή προς τον μετασχηματισμό του κλασικού της ιδεοτύπου.

Ο όρος αυτός σηματοδοτεί, ταυτόχρονα, μια συνέχεια αλλά και μια ρήξη με την κλασική φιλελεύθερη δημοκρατία, όπως αυτή καθιερώθηκε ως το συνταγματικό μοντέλο της νεωτερικότητας. Η συνέχεια συνίσταται στο γεγονός ότι κεντρικοί θεσμοί της κλασικής αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, όπως η διάκριση των λειτουργιών, οι περιοδικές εκλογές, η καθολική ψηφοφορία, η κοινοβουλευτική λειτουργία και ο πολιτικός-εκλογικός ανταγωνισμός των πολιτικών κομμάτων, λειτουργούν τουλάχιστον σε τυπικό-νομικό, και συνταγματικό επίπεδο, γεγονός που αποτελεί ένα *minimum minimorum* διαφοροποίησης από προ-δημοκρατικές κοινωνίες.

Αντίθετα, η ρήξη συνίσταται στην ουσιαστική αποχύμωση των θεσμών αυτών, η οποία αντικατοπτρίζεται με emphaticό τρόπο στο πεδίο του κοινωνικού, όπου παρατηρείται αποστασιοποίηση των πολιτών για τα τεκταινόμενα στην πολιτική, διεύρυνση του ελλείμματος της εμπιστοσύνης τους προς το Κοινοβούλιο και τους εκλεγμένους αντιπροσώπους τους, απροθυμία να ασχοληθούν με τα κόμματα, από-πολιτικοποίηση και εκλογική αποχή.

Ως εκ τούτου, ο όρος μεταδημοκρατία νοηματοδοτεί μια διαδικασία, που οδηγεί στη δημιουργία ενός δημοκρατικού κελύφους, όπου απουσιάζει ο κοινωνικός και λαϊκός έλεγχος, καθώς η εξουσία έχει μεταφερθεί σε μικρούς κύκλους των ελίτ (πολιτικών, επιχειρηματιών, τεχνοκρατών). Συνέπεια αυτής αποτελεί η αποψίλωση σημαντικών λειτουργιών, οι οποίες εκχωρούνται από τα δημοκρατικά εκλεγμένα κοινοβούλια, προς τα έξω, προς τα κάτω και προς τα πάνω, σε Ανεξάρτητες Αρχές, στην αγορά και σε υπερεθνικά φόρα, όπως την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Κεφάλαιο 1.1: Σύντομη ιστορική πλαισίωση

Περιγραφή: Η μετάβαση από το στάδιο που ο C. Crouch στοιχειοθετεί ως ιδανική λειτουργία της δημοκρατίας, στο στάδιο του μεταδημοκρατικού της εκφυλισμού. Χρονική αφετηρία αποτελεί η δεκαετία του 1970, με εμφατικά ορόσημα την πετρελαϊκή κρίση του 1973, την αύξηση της ανεργίας και του πληθωρισμού, την οριστική εγκατάλειψη της κεϋσιανής παρέμβασης και την κατίσχυση του νέο-φιλελευθερισμού.

Το πέρασμα από την περίοδο που ο Crouch στοιχειοθετεί ως ιδανική λειτουργία της δημοκρατίας, στο στάδιο του μεταδημοκρατικού της εκφυλισμού, σηματοδοτείται από την περίοδο που καλύπτει τη λεγόμενη χρυσή 30ετία του καπιταλισμού και καταλήγει στην εποχή του νεοφιλελευθερισμού, της ελεύθερης αγοράς και του ελάχιστου κράτους. Πρόκειται στην ουσία, για την περίοδο που εκκινεί με τη λήξη του β' παγκοσμίου πολέμου, κατά την οποία η αναγκαιότητα της οικονομικής και κοινωνικής ανασυγκρότησης ανέδειξε το κράτος ως καθολικό φορέα του γενικού συμφέροντος και οργανωτή της νέας μεταπολεμικής πραγματικότητας (Moschonas, 2002: 215-16), όπου μπορούσε να ελέγχει τις ιδιωτικές επιχειρήσεις, να τις φορολογεί, να θέτει όρια στην επέκτασή τους, ακόμα και να τις χρησιμοποιεί ως "αγελάδες για άρμεγμα" (Crouch, 2006:91). Στο πλαίσιο αυτό, το κράτος ασκούσε ενεργητική κοινωνική πολιτική, ενσωματώνοντας τις αξίες της κοινωνικής αλληλεγγύης, της ευημερίας και της κοινωνικής συνοχής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το μοντέλο του Beveridge για την παρέμβαση του κράτους στο

πεδίο της αναπαραγωγής⁴. Αυτός ο συνδυασμός παρέμβασης στην οικονομία και συγκρότησης θεσμών, υπηρεσιών και μηχανισμών συλλογικής κάλυψης και προστασίας συμπυκνώνει την ουσία του κοινωνικού κράτους και της εύρυθμης λειτουργίας της δημοκρατίας στη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο. Παρόλα αυτά αξίζει να τονιστεί ότι το κοινωνικό κράτος ποτέ δεν μπόρεσε να δημιουργήσει ένα πλέγμα προστασίας και ασφάλειας για το σύνολο του πληθυσμού. Η περίοδος αυτή κλείνει οριστικά στη δεκαετία του 1970 (Crouch, 2006:92), με την άνοδο του πληθωρισμού να απειλεί την παγκόσμια οικονομική σταθερότητα. Η πετρελαϊκή κρίση του 1973 αποτέλεσε καταλύτη για την κρίση και τον μετασχηματισμό του κοινωνικού κράτους, όπως αυτό περιγράφηκε *supra*. Το φορντικό μοντέλο συσσώρευσης εισήλθε σε κρίση, γεγονός που οδήγησε σε αναδιαρθρώσεις την παραγωγική διαδικασία. Ο τύπος της σταθερής και μακροχρόνιας μισθωτής εργασίας αντικαταστάθηκε, σταδιακά, από την ευέλικτη εργασιακή σχέση. Η επιβολή περιοριστικής δημοσιονομικής πολιτικής, ως μέσο εξουδετέρωσης των πληθωριστικών πιέσεων, δεν έφερε αποτελέσματα. Η ταυτόχρονη αύξηση του πληθωρισμού και της ανεργίας δημιούργησαν το φαινόμενο του στασιμοπληθωρισμού⁵. Τα κράτη οδηγήθηκαν σε δημοσιονομική κρίση, χρεοκοπία των εθνικών συστημάτων υγείας και ασφάλισης, ήτοι των βασικών πυλώνων της κοινωνικής πολιτικής. Τα τεράστια κρατικά ελλείμματα και οι ανάγκες δανεισμού έφεραν στο επίκεντρο τις θεωρίες νέο-φιλελεύθερων οικονομολόγων⁶. Το οριστικό τέλος του κεϋνσιανού μοντέλου παρέμβασης, οδήγησε με emphaticό τρόπο στην επικράτηση των αντιλήψεων του μονεταρισμού ως τη νέα ορθοδοξία στην οικονομική θεωρία, με αποτέλεσμα την κατίσχυση των αξιακών του προταγμάτων

⁴ Χαρακτηριστικά προέβλεπε α) δημιουργία εθνικού συστήματος υγείας, β) επίτευξη πλήρους απασχόλησης και γ) προώθηση συστήματος οικογενειακών επιδομάτων.

⁵ Στασιμοπληθωρισμός (Stagflation) είναι το οικονομικό φαινόμενο κατά το οποίο, για ένα δεδομένο χρονικό διάστημα, παρατηρείται αύξηση των ποσοστών ανεργίας, παράλληλα με την αύξηση του πληθωρισμού.

⁶ Πρόκειται κυρίως για την ακαδημαϊκή κοινότητα των οικονομολόγων της Σχολής Οικονομικών του Σικάγου, με emblematicή μορφή τον νομπελίστα καθηγητή οικονομικών Milton Friedman. Το βασικό χαρακτηριστικό των οικονομικών θεωριών που αναπτύχθηκαν στη σχολή αυτή είναι ο ακραίος οικονομικός φιλελευθερισμός και ο μονεταρισμός, σε μακροοικονομικό πλαίσιο για τη χρηματοδότηση της αγοράς ως μοντέλο ισχυροποίησης αυτής, ξεφεύγοντας από την δεσποζουσα τάση της εποχής (κεϋνσιανισμός). Η «Σχολή του Σικάγου» και ο Milton Friedman προσωπικά, συνδέονται με τις αλλαγές της οικονομικής πολιτικής που εφάρμοσαν τα καθεστώτα στην Χιλή, την Αργεντινή και άλλες Λατινοαμερικάνικες χώρες τις δεκαετίες του 1970 και 1980 και αργότερα στη Μέση Ανατολή, ενώ σήμερα συναντά πεδίο εφαρμογής, με την κρίση της ευρωζώνης, στον ευρωπαϊκό χώρο.

στο χώρο της πολιτικής και της οικονομίας. Συνέπειες αυτών, ήταν ο μετασχηματισμός των κρατικών δομών, μέσω της αποδόμησης του κοινωνικού τους χαρακτήρα, οι ευρείες ιδιωτικοποιήσεις δημόσιων φορέων και οργανισμών που δραστηριοποιούνταν στο χώρο της αναπαραγωγής, καθώς και η περιστολή των κοινωνικών δαπανών και των προγραμμάτων κοινωνικής πολιτικής.

Κεφάλαιο 1.2: Εννοιολογικό πολιτικό πλαίσιο

Περιγραφή: Μετάβαση σε ένα είδος δημοκρατίας προνεωτερικών χαρακτηριστικών, όπου αποδίδεται έμφαση στη συναινετική πρακτική της εξάλειψης της δημοκρατικής δράσης και της κατίσχυσης ενός σχήματος, όπου νομιμοποιείται η σχετικοποίηση της λαϊκής βούλησης, με κύρια γνωρίσματα την αποδυνάμωση και την οργανωτική υποχώρηση των κομμάτων, την αποπολιτικοποίηση και την αποστροφή για τα τεκταινόμενα στην πολιτική, την όξυνση των φαινομένων διαφθοράς κ.α.

Σταχυολογώντας τα πλέον κρίσιμα σημεία της θεωρίας του Crouch, η παρούσα μελέτη καταλήγει πως τρεις είναι οι βασικές πτυχές που χαρακτηρίζουν την πορεία προς την μεταδημοκρατία, παλινδρομώντας σε εποχές προ-δημοκρατικές, όπου η πολιτική ήταν προνόμιο και διακύβευμα λίγων. Πρώτον η δημιουργία και διατήρηση ενός πλούσιου κελύφους δημοκρατικών θεσμών. Δεύτερον η «παγκόσμια εταιρεία». Τρίτον, ο ενισχυμένος ρόλος των χειραγωγούμενων/ελεγχόμενων MME.

Δημοκρατικοί θεσμοί εν κενώ. Κύριο χαρακτηριστικό του μεταδημοκρατικού μοντέλου αποτελεί η κατίσχυση μιας *sui generis* κατάστασης, όπου ενώ διατηρούνται οι κλασικοί δημοκρατικοί θεσμοί, το κύριο πολιτικό υποκείμενο και φορέας λειτουργίας και νομιμοποίησης αυτών, ο λαός, παραγκωνίζεται και οδηγείται στην αποξένωση (Crouch, 2006:58).

Πρόκειται για μια καθοριστικής σημασίας αλλαγή στον τρόπο λήψης των αποφάσεων, όπου παρατηρείται μεταφορά του πεδίου διαπραγμάτευσης, στον χώρο που εντοιχίζουν οι εκλεγμένες κυβερνήσεις και τα στελέχη των μεγάλων εταιρειών⁷. Έτσι, ανακύπτει το παράδοξο, ότι στο όνομα της δημοκρατίας, αποδίδεται έμφαση

⁷ Όπως επισημαίνει εύστοχα ο Ρανσιέρ, πρόκειται για την ουσιαστική νομιμοποίηση αυτών που ο Μαρξ κατήγγειλε, ως τις κάτω από το τραπέζι συνδιαλλαγές της πολιτικής εξουσίας με το κεφάλαιο.

στη συναινετική πρακτική της εξάλειψης της δημοκρατικής δράσης και της κατίσχυσης ενός σχήματος, όπου νομιμοποιείται η σχετικοποίηση (αν όχι η πλήρης ματαίωση) της λαϊκής βούλησης, δημιουργώντας την «δημοκρατία χωρίς τον δήμο» (Σεφεριάδης, 2014).

Χαρακτηριστικά γνωρίσματα της περιόδου αποτελούν η όξυνση των φαινομένων διαφθοράς στο εσωτερικό της κοινοβουλευτικής λειτουργίας, η κλιμακούμενη ποιοτική υποβάθμιση του πολιτικού προσωπικού, η αύξηση της αδιαφάνειας σε όλο το φάσμα των κρατικών δομών, καθώς και η ενίσχυση του ρόλου των ΜΜΕ, ως μέσων χειραγώγησης. Στο πλαίσιο αυτό, κεντρικά πολιτικά δικαιώματα άρχισαν να τίθενται εν αμφιβόλω, ενώ ταυτόχρονα, η παρέμβαση υπερεθνικών οργανισμών, εξαιρετικά ελλιπούς δημοκρατικής νομιμοποίησης, σε τομείς που αφορούν στον πυρήνα της πολιτικής λειτουργίας, επέκτειναν το αναδυόμενο δημοκρατικό κενό.

Συν τω χρόνω και προς αιτιολόγηση του ανωτέρω μεταδημοκρατικού μετασχηματισμού, καθετί που διαφοροποιείται από τη διαδικασία αυτή και λαμβάνει υπόψη του λαϊκά αιτήματα, πλαισιώνοντάς τα αξιακά και επιχειρώντας την πολιτική τους διαμεσολάβηση, κατηγορείται ως λαϊκιστικό.

Παγκόσμια εταιρεία ως πρότυπο. Καταστατική αρχή και λυδία λίθος της μεταδημοκρατικής θεωρίας αποτελεί η «παγκόσμια εταιρεία». Ως απότοκο της υιοθέτησης του νεοφιλελευθερισμού, εντός του οποίου προτάσσονται και επιβάλλονται αιτήματα όπως: η πλήρης απελευθέρωση της αγοράς και του εμπορίου, η απορρύθμιση της αγοράς εργασίας⁸, η εγκατάλειψη της κοινωνικής αναδιανομής και η εν γένει συρρίκνωση του κράτους, μέσω ενός νέου είδους παρεμβατισμού, του παρεμβατισμού μη παρέμβασης⁹ (Moschonas, 2002: 294-95), αναδύεται θεωρητικά και οντολογικά η παγκόσμια εταιρεία.

⁸ Βασικό σύνθημα της Θατσερικής και Ρηγκανικής περιόδου τη δεκαετία του 1980. Αποτελούσε την ιδεολογική πλατφόρμα, πάνω στην οποία, νομιμοποιήθηκαν οι ευρείες ιδιωτικοποιήσεις, η επέκταση του χρηματοπιστωτικού τομέα, η ελεύθερη κυκλοφορία κεφαλαίων, επιχειρήσεων και ανθρώπων, καθώς και η ευελιξία της αγοράς εργασίας.

⁹ Βλ. σχετικά *reformism of resignation*, Moschonas, G. (2002) *In the Name of Social Democracy, The Great Transformation*, London: Verso., pp 294-295

Ο Crouch θεωρεί την παγκόσμια εταιρεία ως τον θεμελιώδη θεσμό του μεταδημοκρατικού κόσμου, εντός του οποίου κρυσταλλώνονται οι οικονομικές, οι κοινωνικές και οι πολιτικές του απολήξεις (Crouch, 2006: 91-116). Αποτελεί θεσμό που εξελίσσεται στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης και του νεοφιλελευθερισμού, αναπτύσσοντας χαρακτηριστικά πρωτοπορίας (sic!), αντιδραστικών καταβολών, διότι αποτελεί ένα οριζόντιο πρότυπο οργάνωσης, που διατρέχει εγκάρσια τους τομείς της οικονομίας, της κοινωνίας και της πολιτικής.

Συνεπώς, ο ρόλος της παγκόσμιας εταιρείας δεν περιορίζεται στην οικονομική οργάνωση και λειτουργία, αλλά λαμβάνει χαρακτηριστικά ιδεολογίας για το κοινωνικό και πολιτικό σύστημα. Ως εκ τούτου, η παγκόσμια εταιρεία γίνεται, χωρίς καμία αμφιβολία, ο κυρίαρχος του παιχνιδιού. Μπορεί να εκβιάζει κυβερνήσεις, να ορίζει πολιτικές, με λίγα λόγια να κινεί τα νήματα (Crouch, 2006:93). Η λέξη κλειδί εδώ είναι η “ευελιξία”. Η ικανότητα δηλαδή της παγκόσμιας εταιρείας να αναθέτει σε τρίτους την παραγωγή των προϊόντων της (*outsourcing*) και η ίδια να παραμένει αόρατη (2006:97). Η έννοια όμως της ευελιξίας δεν περιορίζεται εντός της τελευταίας, αλλά μετασχηματίζεται και ερμηνεύεται ως γενικότερη ανάγκη προσαρμοστικότητας της κοινωνίας¹⁰. Με τη μορφή αυτή εκβάλλει και στον εργασιακό τομέα, επηρεάζοντάς τον καταλυτικά, μεταλλάσσοντάς τον ακατάπαυστα κάτω από την επίδραση της τεχνολογικής προόδου και του απορρυθμισμένου ανταγωνισμού της αγοράς (Gray, 1998: 144). Έτσι, μια επιχείρηση μπορεί να εκβιάζει την κυβέρνηση και να επιλέγει πάντα χώρες με τις χειρίστες εργασιακές συνθήκες, υποβαθμίζοντας αυτόματα τις συνθήκες εργασίας και διαβίωσης της εργατικής τάξης. Όπως υπογραμμίζει ο Crouch, «όταν ένας λαός έχει ανάγκη από νέες θέσεις εργασίας, θα υποχρεωθεί να υποκύψει στις απαιτήσεις των παγκόσμιων εταιρειών» (Crouch, 2006:96).

¹⁰ Βλ. σχετικά για την έννοια resilience, Briguglio L. (2004). Economic vulnerability and resilience: concepts and measurements. In: L. Briguglio and E. J. Kisanga(eds.), *Economic Vulnerability and Resilience of Small States*. Malta, Islands and Small States Institute and London: Commonwealth Secretariat., και Kotronaki, L., (2017) *The Politics of Social Change: Resilience and Contention in Times of Crises* (Greece, 2009-2016). (n.d.). Retrieved June 11, 2019, from <https://ecpr.eu/Events/PaperDetails.aspx?PaperID=35219&EventID=96>

MME, από την ενημέρωση στην προπαγάνδα. Επικουρικούς επιχειρησιακούς άξονες και κανάλια διάχυσης της ελεγχόμενης πληροφορίας, υπό την καθοδήγηση της παγκόσμιας εταιρείας, αποτελούν τα «διαπλεκόμενα» MME. Όντας κεντρικά στοιχεία του μεταδημοκρατικού πλαισίου, λειτουργούν σαν μέσα προπαγάνδας, παραπλανώντας την κοινή γνώμη και εστιάζοντας σε θέματα τα οποία διαλανθάνουν την ουσία των γεγονότων, με αποτέλεσμα να δημιουργείται κρίσιμο έλλειμμα πληροφόρησης για τα τεκταινόμενα στον χώρο της πολιτικής. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε, ότι ο έλεγχος των μέσων είναι συγκεντρωμένος σε μικρές ομάδες ελίτ και κυριαρχεί η ιδέα ότι το κεφάλαιο πρέπει να αποφασίζει για όλα (Crouch, 2006:113). Συνέπεια των διεργασιών αυτών είναι η όλο και μεγαλύτερη απομάκρυνση του πολίτη από την πολιτική και η σχεδόν αναπόδραστη αποπολιτικοποίησή του.

Προς ενίσχυση των προλεγομένων, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως η τροχιά που διαγράφεται, έχει τα χαρακτηριστικά παραβολής (σχήμα U σε αντιστροφή), καθώς οι νεοφιλελεύθερες εξελίξεις, οδηγούν, όπως το σχήμα περιγράφει, σε προηγούμενα σημεία αναφοράς, με χαρακτηριστικά που συναντώνται σε προ-νεωτερικές/προ-δημοκρατικές κοινωνίες. Με άλλα λόγια, το ιδεώδες της νομιμοποίησης της άσκησης της πολιτικής εξουσίας, μέσω της συμμετοχής των πολιτών ως ζητούμενο, δεν συμπίπτει με την κοινωνική πραγματικότητα. Το χάσμα μεταξύ δεοντολογικού και οντολογικού διευρύνεται ολοένα και περισσότερο.

Μεταδημοκρατικές απολήξεις στο κοινωνικό. Υπό το φως της επικράτησης του θεσμικού μοντέλου/προτύπου της παγκόσμιας εταιρείας στην οργάνωση του κοινωνικού, η κραουτσιανή θεωρία επιχειρεί μια αναψηλάφηση του τρόπου με τον οποίο οι πολίτες επανατοποθετούνται στο μεταδημοκρατικό κοινωνικό – πολιτικό περιβάλλον.

Στο πλαίσιο αυτό, αναδεικνύεται ακόμη μια φορά η κατίσχυση του νεοφιλελεύθερου αφηγήματος, καθώς επικρατεί η εντύπωση ότι η ελεύθερη αγορά μπορεί να ικανοποιήσει τους κοινωνικούς στόχους αποτελεσματικότερα από το κράτος. Συνεπώς, υποβαθμίζεται ο θεσμός της αντιπροσώπευσης και της ίδιας της δημοκρατίας, αφού η αντιπροσώπευση τείνει να αφορά περισσότερο τις επιχειρήσεις και τα εταιρικά συμφέροντα, παρά τον ίδιο τον λαό. Το γεγονός αυτό επιρρωνύει το

αρχικό επιχείρημα, περί μετατόπισης του κέντρου βάρους της διαπραγμάτευσης, στον χώρο όσμωσης των πολιτικών και επιχειρηματικών ελίτ.

Επιπροσθέτως, επισημαίνεται ο χρονισμός της ανάδυσης και εδραίωσης της παγκόσμιας εταιρείας, η οποία συμπίπτει με τη συρρίκνωση και την πολυδιάσπαση της μέχρι πρότινος κραταιής εργατικής τάξης (Gray, 1998: 143). Εν αντιθέσει με την δυναμική και ταυτόχρονα επιτυχημένη πορεία της για σχεδόν έναν αιώνα, όπου τα περισσότερα από τα αιτήματα που έθεσε τα κέρδισε -ακόμα και αν υπήρχαν πολλά ακόμα για να κερδηθούν-, από τη δεκαετία του 1970 και έπειτα, η εργατική τάξη αποδυναμώνεται, εξαιτίας ενός συνόλου αλλαγών που σημειώνονται σε πολλά επίπεδα, από την τεχνολογία μέχρι την οργάνωση των επιχειρήσεων και από την οργάνωση των συνδικάτων μέχρι τα πολιτικά κόμματα.

Παράλληλα, τα εργατικά ταυτοτικά χαρακτηριστικά σταδιακά εκφυλίζονται, καθώς οι σύνδεσμοι με το προηγούμενο συλλογικό φαντασιακό υποκείμενο αναφοράς έχει αλλοιωθεί. Μια μικρή μειονότητα συνειδητοποιεί και ομολογεί ότι ανήκει στην εργατική τάξη σήμερα. Η μεγάλη πλειονότητα αρέσκεται στο να υποστηρίζει ότι ανήκει στη μεσαία τάξη και να φαντασιώνεται εαυτούς ως στελέχη εταιρειών και όχι ως υπαλλήλους/εργάτες, ενσταλάζοντας μέσα της τις κοινωνιολογικές απολήξεις της παγκόσμιας εταιρείας. Στο πλαίσιο αυτό, μεταμοντέρνα εξατομίκευση, αποξένωση από συλλογικότητες, αποπολιτικοποίηση, αλληλοεπικαλυπτόμενες ή/και συγκρουόμενες ταυτίσεις-εντάξεις, αποτελούν στοιχεία που οδηγούν στην επανάκαμψη/παλινδρόμηση του εθνικού και θρησκευτικού φαντασιακού και την κοινότητα που αυτά συνεπάγονται.

Ταυτόχρονα, τα εργατικά συνδικάτα από-εργατικοποιούνται (Moschonas, 2002: 221), αφού η εισροή νέων και περισσότερο μορφωμένων μελών (κυρίως στελεχών του δημόσιου τομέα, προερχόμενα από τις μεσαίες τάξεις) έχει προλάβει να αλλοιώσει (αν όχι να αλλάξει εντελώς) τις παραδοσιακές δομές, εγκαταλείποντας αρχικά την εργατική γλώσσα και τους υπόλοιπους ενδοταξικούς κώδικες επικοινωνίας. *Ipsso facto*, οδηγεί στην εκλογική από-εργατοποίηση, με κύριες συνέπειες, αφενός την εντεινόμενη μείωση των ποσοστών των κεντροαριστερών

κομμάτων και αφετέρου, τη μείωση των ποσοστών συμμετοχής στις εκλογές σε ολόκληρη την Ευρώπη.

Στο πλαίσιο αυτό, η αποδυνάμωση του σώματος εκείνου, το οποίο θα μπορούσε να πρωτοστατήσει στις κοινωνικές διεκδικήσεις, δημιούργησε ένα κενό, το οποίο στην περίοδο της μεταδημοκρατίας κατέλαβαν οι εταιρείες, οι πολιτικοί σύμβουλοι και οι επικοινωνιολόγοι, με το κράτος να εκχωρεί όλο και περισσότερες εξουσίες στα επιχειρηματικά συμφέροντα, μετατρεπόμενο σταδιακά από μια έκφραση των καθολικών δικαιωμάτων του πολίτη σε ένα κατάλοιπο του παρελθόντος, προ-δημοκρατικών χαρακτηριστικών.

Κεφάλαιο 1.3: Διαλεκτική μεταδημοκρατίας και κομματικής θεωρίας

Περιγραφή: Υπό το πρίσμα των ανωτέρω, και σε πλήρη συμφωνία με όσα το κραουτσιανό ερμηνευτικό σχήμα εισηγείται, παρατηρείται αντιστροφή της κλασικής λειτουργίας των πολιτικών κομμάτων, η οποία εμπεδώνεται ως αδυναμία επιτέλεσης της κύριας εκφραστικής τους λειτουργίας. Στο πλαίσιο αυτό, τα κόμματα μεταλλάσσονται από φορείς άρθρωσης και διαμεσολάβησης των αιτημάτων των μελών τους, σε φορείς προώθησης και προστασίας των παγκόσμιων εταιρειών. Ως εκ τούτου, η δημιουργία κομματικών ταυτοτήτων που στο παρελθόν αποτελούσε τη συγκολλητική ουσία μεταξύ κοινωνίας και κομμάτων έχει πλέον εξαφανιστεί.

Πέραν του οικονομικού και του κοινωνικού πεδίου, η μεταδημοκρατική θεώρηση φαίνεται να συνομιλεί οργανικά και με το γνωστικό πεδίο της θεωρίας των κομμάτων, μετασχηματίζοντας το πολιτικό και δίνοντας νέα χαρακτηριστικά στο υφιστάμενο κομματικό σύστημα. Έχοντας ως αφετηρία το κλασικό πρότυπο του δημοκρατικού κόμματος, όπως αυτό περιγράφεται με τη θεωρία των ομόκεντρων κύκλων (Crouch, 2006: 137), αντιδιαστέλλεται η μετάβαση σε μια κατάσταση, όπου οι κύκλοι εκτός της απώλειας της κεντρικότητάς τους, έχουν πάρει τη μορφή ενός μεγαλύτερου αλλά ενιαίου κύκλου, που θυμίζει περισσότερο έλλειψη (Crouch, 2006: 141. Πιο συγκεκριμένα, στην ιδεοτυπική κατάσταση περιγράφεται μια απεικόνιση με χαρακτηριστικά υπαλληλίας, όπου ο μικρότερος κύκλος ή εσωτερικός κύκλος κατά Duverger (Duverger, 1964: 104) περικλείει τον ηγετικό πυρήνα και τους συμβούλους του, ο επόμενος τους αντιπροσώπους του λαού, ακολουθεί ο κύκλος των ενεργών

μελών του κόμματος, κατόπιν αυτός των απλών πολιτών που συνδέονται συμβολικά με το κόμμα, στη συνέχεια ο κύκλος των πιστών ψηφοφόρων που δεν κάνουν τίποτα παραπάνω από το να ψηφίζουν απλώς το κόμμα στις εκλογές, και ο τελευταίος και μεγαλύτερος κύκλος, συνιστά τη δυνητική δεξαμενή ψηφοφόρων, τους οποίους διεκδικεί το κάθε κόμμα. Με αυτόν τον τρόπο αποτυπώνεται ο μηχανισμός λειτουργίας ενός κόμματος όπου τα μέλη παίζουν κυρίαρχο ρόλο. Ο ηγέτης προέρχεται από τους ακτιβιστές, που προηγουμένως ήταν μέλη του κόμματος. Στο περιγραφόμενο σχήμα, τα συμφέροντα του λαού εκπροσωπούνταν σε ικανοποιητικό βαθμό και διαμόρφωναν τα προγράμματα και τις πολιτικές των κομμάτων. Χρησιμοποιώντας την ορολογία της πολιτικής επιστήμης, το κομματικό μοντέλο που περιγράφεται, ανταποκρίνεται στο κόμμα μαζών (Duverger, 1951).

Σε αντίθεση με τον ως άνω κομματικό ιδεότυπο, η λειτουργία των πολιτικών κομμάτων εντός της μεταδημοκρατικής θεώρησης δεν μπορεί να αποδοθεί με το σχήμα των ομόκεντρων κύκλων. Όπως ειπώθηκε, ο κύκλος πλέον είναι ένας και συναρθρώνει τα συμφέροντα των παγκόσμιων εταιρειών. Η δημιουργία κομματικών ταυτοτήτων που στο παρελθόν αποτελούσε τη συγκολλητική ουσία μεταξύ κοινωνίας και κόμματος έχει πλέον υποκατασταθεί. Στο πλαίσιο αυτό, τα μέλη αποχωρούν με επιταχυνόμενους ρυθμούς από τις κομματικές οργανώσεις, παρατηρώντας τη μεταστροφή των κομμάτων από φορείς άρθρωσης και διαμεσολάβησης των ιδιαίτερων συμφερόντων τους, σε φορείς προώθησης και προστασίας των παγκόσμιων εταιρειών. Από την άλλη, τα πολιτικά κόμματα έχοντας απολέσει τα άλλοτε συνεκτικά κοινωνικά τους ερείσματα, υποκαθιστούν με σύγχρονες μεθόδους πολιτικής επικοινωνίας το δημιουργηθέν κενό. Υπό το φως αυτό, συμπράττουν με ανταγωνιστικές ομάδες επαγγελματιών, ειδικευμένων στις τεχνικές της πειθούς, με στόχο την διεύρυνση της εκλογικής τους βάσης. Ο προεκλογικός αγώνας επικεντρώνεται σε ένα στενό φάσμα θεμάτων, που επιλέγονται από ομάδες συμφερόντων, μεταφέροντας την άσκηση της πολιτικής στο παρασκήνιο του ιδιωτικού χώρου.

Από άποψη ύφους, το περιεχόμενο των πολιτικών προγραμμάτων των κομμάτων και η μεταξύ τους διαμάχη καθίσταται όλο και πιο επίπεδη και ανούσια. Σε ιδεολογικό επίπεδο η επικράτηση της νεοφιλελεύθερης ορθοδοξίας οδηγεί στην

προγραμματική σύγκλιση των κεντροαριστερών (σοσιαλδημοκρατικών) και κεντροδεξιών κομμάτων, γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα της απολιτικοποίηση των μαζών. Προσωποπαγή κόμματα, επαγγελματίες πολιτικοί, καλοπληρωμένοι σύμβουλοι, μεγάλες εκλογικές εκστρατείες και τηλεοπτικές καμπάνιες που χρηματοδοτούνται από εταιρείες, πολίτες δυσαρεστημένοι και αμέτοχοι συνθέτουν το πολιτικό σκηνικό.

Κεφάλαιο 1.4: Κομματικά μοντέλα σε συγκριτική προοπτική

Περιγραφή: Παρουσίαση των κύριων χαρακτηριστικών κομματικών μοντέλων που αναπτύσσονται την εξεταζόμενη περίοδο και έχουν ως κοινό παρονομαστή, την θεωρητική επεξεργασία του πολυσυλλεκτικού κόμματος, όπως αναπτύχθηκε από τον Otto Kirchheimer το 1966 (Kirchheimer, 1966). Στόχος είναι να ανιχνευθούν κοινά σημεία με το μεταδημοκρατικό πρότυπο του Crouch, αξιοποιώντας ως μελέτες περίπτωσης, το εκλογικό επαγγελματικό κόμμα του Panebianco, καθώς και το κόμμα καρτέλ των Katz και Mair. Διαζευτικά με τα ανωτέρω, θα παρουσιαστεί το κινηματικό κόμμα των Kitschelt (2006) και della Porta (2017), ως ένας κομματικός ιδεότυπος που περιγράφει μια απόπειρα επανάκαμψης στο κοινωνικό.

Στο σημείο αυτό, θα είχε ενδιαφέρον η παρουσίαση των κύριων χαρακτηριστικών κομματικών μοντέλων που αναπτύσσονται την εξεταζόμενη περίοδο και έχουν ως κοινό παρονομαστή, την θεωρητική επεξεργασία του πολυσυλλεκτικού κόμματος, όπως αναπτύχθηκε από τον Otto Kirchheimer το 1966 (Kirchheimer, 1966). Στόχος όπως ελέγχθη, είναι να ανιχνευθούν κοινά σημεία με το μεταδημοκρατικό πρότυπο του Crouch, αξιοποιώντας ως μελέτες περίπτωσης, το εκλογικό επαγγελματικό κόμμα του Panebianco, καθώς και το κόμμα καρτέλ των Katz και Mair.

Εξέλιξη κομματικών μοντέλων – Μια σύντομη διαδρομή. Τα πολιτικά κόμματα είναι ένας, σχετικά, νέος πολιτικός θεσμός. Η εμφάνιση και ανάπτυξή τους εντοπίζεται στις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα και είναι συνυφασμένη με την ανάπτυξη της δημοκρατίας. Ο ίδιος ο θεσμός αναπτύσσεται παράλληλα και αντίστοιχα με τις προσπάθειες και διαδικασίες πολιτικού εκδημοκρατισμού, που

σηματοδότησαν, τόσο η θέσμιση και λειτουργία των πρώτων κοινοβουλίων, όσο και η επέκταση των πολιτικών δικαιωμάτων.

Ως θεσμοί πολιτικής εκπροσώπησης της κοινωνίας, εξ ορισμού αποζητούν την διεύρυνση των δημοκρατικών ορίων του πολιτικού συστήματος. Ταυτόχρονα, όμως, τα κόμματα με την ικανότητά τους να μετατρέπουν κοινωνικά και πολιτικά αιτήματα σε κυβερνητικό πρόγραμμα, αποτελούν οιονεί διαχειριστές της κρατικής εξουσίας. Με αυτή την έννοια η φύση των κομμάτων είναι διττή. Από τη μια αποτελούν φορείς ρήξης και ανατροπής και από την άλλη φορείς ενσωμάτωσης.

Το «κόμμα παραγόντων/στελεχών» αποτελεί την πρώτη οργανωτική μορφή σύγχρονου κόμματος, η συγκρότηση του οποίου εδραζόταν κυρίως στη σύσταση (άτυπων) επιτροπών, αποτελούμενων από μέλη της κοινωνικής ελίτ (Duverger, 1951), που είχαν ως στόχο την εκλογή υποψηφίων, που θα εκπροσωπούσαν τα ατομικά συμφέροντα του εκλογικού τους σώματος. Στο πλαίσιο αυτό, και με δεδομένους τους πολιτικούς περιορισμούς δράσης, τα κόμματα αυτά αποτελούν πληρεξούσιους διαχειριστές της κρατικής εξουσίας, η οποία ακόμα και τύποις βρισκόταν στα χέρια μικρού αριθμού πολιτών (Σπουρδαλάκης, 2003:48).

Στη συνέχεια, έκανε την εμφάνισή του ο κομματικός ιδεότυπος του «κόμματος μαζών» (Duverger, 1951), ο οποίος συνιστά μία από τις πιο γόνιμες και σημαντικές συνεισφορές στη θεωρία των κομμάτων, και καθόρισε (αν δεν συνεχίζει να καθορίζει ως ένα βαθμό) εν πολλοίς την επιστημονική συζήτηση στον χώρο της θεωρίας των κομμάτων.

Τα κόμματα μαζών, απετέλεσαν την απάντηση των εργατικών, κυρίως, στρωμάτων, απέναντι στις πολιτικές ελίτ της εποχής, που είχαν οργανώσει την πολιτική τους εκπροσώπηση μέσα από τα κόμματα στελεχών. Έτσι, ενέταξαν στην πολιτική διαδικασία, το τμήμα εκείνο του πληθυσμού, που αν και πλειοψηφικό, όχι μόνο δεν συνδέονταν με τη διαχείριση του κράτους, αλλά βρισκόνταν σε αντιπαράθεση με όσους το εκπροσωπούσαν. Υπό το πρίσμα αυτό, αποτελούν κόμματα με δομή από τα κάτω προς τα πάνω (*bottom up organizational structure*), εκφράζοντας ένα συγκεκριμένο και διακριτό κομμάτι της κοινωνίας των πολιτών, με τελικό στόχο τον λαϊκό έλεγχο της εξουσίας (Σπουρδαλάκης, 2003:50). Συνέπεια

αυτών των διεργασιών ήταν η υλοποίηση ενός «κοινωνικού» μετασχηματισμού των κομματικών μοντέλων, με την ανάδυση του μαζικού κόμματος, το οποίο προικοδοτήθηκε με μια σταθερή γραφειοκρατία (Weber, 1922). Κατόπιν τούτου, τα κόμματα ανέλαβαν τη λειτουργία κοινωνικής ένταξης, επιτρέποντας την ανάπτυξη συλλογικών ταυτοτήτων γύρω από κοινές αξίες και αλληλεγγύη.

Η κύρια αμφισβήτηση του κυρίαρχου θεωρητικού παραδείγματος του «κόμματος μαζών» προήλθε από τον Otto Kirchheimer, το 1966. Ο Kirchheimer προσδιορίζοντας τους κρίσιμους μετασχηματισμούς στην κοινωνική δομή των δυτικών χωρών, ιδίως της εργατικής τάξης, κατέληξε στη διαπίστωση πως η κρατούσα κομματική πολιτική γνώρισε μια συνολική αναπροσαρμογή, προς ένα περισσότερο προσωποποιημένο μοντέλο, η οποία σκοπούσε στην πλαισίωση ευρύτερων και περισσότερο διαφοροποιημένων εκλογικών ακροατηρίων. Το «πολυσυλλεκτικό κόμμα» όπως το ονόμασε, είχε ως κυρίαρχο στόχο την αύξηση της εκλογικής του υποστήριξης και όχι την κοινωνικοποίηση των μελών του.

Θεωρητικές μετεξελίξεις του «πολυσυλλεκτικού υποδείγματος», αποτελούν το «κόμμα εκλογέων» (Chariot, 1970) και το «λαϊκό κόμμα» (Smith, 1989). Το πρώτο δίνει έμφαση στην οριστική αποσύνδεση του κόμματος από τις εναπομείνουσες ταξικές αναφορές και τη μονοσήμαντη προσκόλλησή του στο εκλογικό πεδίο (Chariot 1971: 217-218), ενώ το δεύτερο, παρατηρώντας τη συστημική και κομματική αλλαγή των δεκατιών 1970-80, διακρίνει την ύπαρξη ενός πυρήνα σε αυτόν τον κομματικό ιδεότυπο, ο οποίος δεν επηρεάζεται από την είσοδο νέων δρώντων, καθώς αποτελεί το αποτέλεσμα πολιτικής διήθησης μιας περιόδου έντονων κομματικών ευθυγραμμίσεων και συμμαχιών (Smith, 1989: 161).

Εκλογικό επαγγελματικό κόμμα. Κατά τη δεκαετία του 1980, η συζήτηση περί κομματικών μοντέλων αναζωογονείται με επίκεντρο το ζήτημα της κομματικής οργάνωσης. Εξέχουσα θέση στη σχετική βιβλιογραφία απολαμβάνει η μελέτη του Angelo Panebianco, ο οποίος διατυπώνει έναν νέο κομματικό ιδεότυπο, αυτόν του «εκλογικού επαγγελματικού κόμματος» (Panebianco, 1988: 262-267), που επικαιροποιεί και εκσυγχρονίζει τα χαρακτηριστικά του πολυσυλλεκτικού κόμματος.

Η συγκεκριμένη κομματική θεωρία θέτοντας ως σημείο αναφοράς τη δημιουργία ενός συστήματος διανομής υλικών κινήτρων, ερμηνεύει την πρόθεση μεγιστοποίησης της εκλογικής επιρροής των κομμάτων, η οποία υλοποιείται, υποκαθιστώντας με έναν λανθάνοντα, αλλά αποτελεσματικό τρόπο, τη δημιουργία συλλογικών ταυτοτήτων, διαδικασία που μέχρι πρότινος συνέδεε τα κόμματα με την κοινωνία. Παράλληλα, η κομματική δράση αποβάλλει, οριστικά, τα κινηματικά της χαρακτηριστικά και προσηλώνεται σε μια επαγγελματική διαχείριση των αναγκών του εκλογικού ανταγωνισμού, που απαιτεί αυξημένη εξειδίκευση στα πεδία των ΜΜΕ και της διαμόρφωσης της κοινής γνώμης. Πρόκειται για την ανάδυση των, κατά Panebianco, «επαγγελματιών» της πολιτικής. Μιας ομάδας «ειδικών» που συναρθρώνουν χαρακτηριστικά βεμπεριανού προτύπου, με τις νέες δεξιότητες της εμπορευματοποίησης της πολιτικής, όπως αυτές ανιχνεύονται στα επαγγέλματα των επικοινωνιολόγων, δημοσκόπων, τεχνικών πολιτικού σχεδιασμού κλπ.

Ως εκ τούτου, το κόμμα αυτό εστιασμένο στο εκλογικό σώμα εν συνόλω, αξιοποιεί τις νέες αυτές τεχνικές με στόχο την κατάληψη της εξουσίας, απολύοντας σταδιακά, τόσο τις προηγούμενες οργανωτικές του δομές, όσο και τους δεσμούς του με την κοινωνία. Συγκεκριμένα, το κόμμα εσωτερικά από-γραφειοκρατικοποιείται και θέτει στο περιθώριο τον ακτιβιστικό του βραχίονα, δίνοντας τη θέση του στους επαγγελματίες – ειδικούς. Στο πλαίσιο αυτό, οι αυξημένες ανάγκες για πολιτικό χρήμα καλύπτονται από ιδιωτικές και κρατικές πηγές, που θέτουν το κόμμα σε πορεία ενσωμάτωσης στο κράτος και τους μηχανισμούς του (Panebianco, 1988: 267).

Οι ως άνω θεωρητικές επεξεργασίες θεωρούνται πρόκριμα για την ανάδυση ενός νέου κομματικού μοντέλου, του «κόμματος καρτέλ», το οποίο επαναπροσδιόρισε το ακαδημαϊκό *discourse*, στο γνωστικό πεδίο της θεωρίας κομμάτων. Όπως θα αναλυθεί εκτενώς στη συνέχεια, η θεωρία του κόμματος καρτέλ αποτελεί την αποκρυστάλλωση των διεπιφανειών σύγκλισης, μεταξύ κομμάτων, κράτους και κοινωνίας, οι οποίες απολήγουν στον επανακαθορισμό της βάσης νομιμοποίησης των πολιτικών κομμάτων, από την κοινωνία στο κράτος.

Όπως συνάγεται από τα ανωτέρω, τα κομματικά χαρακτηριστικά του συγκεκριμένου ιδεότυπου συγκλίνουν (αν δεν ταυτίζονται) με αυτά του

κραουτσιανού μοντέλου, συνθέτοντας μια *avant la lettre* μεταδημοκρατική θεώρηση του κομματικού πεδίου. Χαρακτηριστικά, επίσης, είναι τα σημεία που κάνουν λόγο για την επαγγελματικοποίηση/εμπορευματοποίηση της πολιτικής, η οποία καλύπτει το κενό που δημιουργεί ο εκφυλισμός των συλλογικών ταυτοτήτων και των δεσμών ένωσης με την κοινωνία, καθώς και ο ενισχυμένος ρόλος των ΜΜΕ ως μέσων χειραγώγησης των μαζών, προώθησης επιχειρηματικών συμφερόντων και διαμόρφωσης συγκεκριμένων εκλογικών αποτελεσμάτων.

Κόμμα καρτέλ. Αναντίρρητα, μία από τις πλέον κομβικές στιγμές στο γνωστικό πεδίο της θεωρίας των πολιτικών κομμάτων αποτελεί, η θεωρία των Richard Katz και Peter Mair και η τυπολόγηση του «κόμματος καρτέλ», σύμφωνα με την οποία το στοιχείο που προσδιορίζει τον μετασχηματισμό των πολιτικών κομμάτων από τα τέλη της δεκαετίας του 1980, είναι η διαρκώς εντεινόμενη εξάρτησή τους από το κράτος.

Η υπόθεσή τους αυτή βασίζεται σε δύο παρατηρήσεις: στην αύξηση των κρατικών επιδοτήσεων προς τα κόμματα -και κατ' επέκταση του ποσοστού τους στους κομματικούς προϋπολογισμούς- και στην ενίσχυση των επαγγελματικών στελεχών της κεντρικής κομματικής γραφειοκρατίας, προς όφελος των κοινοβουλευτικών ομάδων και εις βάρος της μαζικής οργάνωσης (Mair, 1994: 11-13· Katz and Mair, 2009: 753-4).

Η θεωρητική τους επεξεργασία αξιοποίησε προηγούμενες έννοιες για να εκφράσει «νέες διαπιστώσεις». Όπως, ο Marx άντλησε από τις θεωρίες των Hegel και Smith, ο Lenin χρησιμοποίησε ως ιδεολογική αφετηρία τον λόγο των Plekhanov και Kautsky, έτσι οι δύο μελετητές για να θεμελιώσουν τις κριτικές τους παρατηρήσεις για την διαδικασία της «καρτελοποίησης», χρησιμοποίησαν τα θεωρητικά σχήματα των Duverger, Kirchheimer και Panebianco.

Η θεωρητική τους εστίαση και συμβολή, εδράζεται στην ανάλυση/ανάδειξη της εξάρτησης μεταξύ των πολιτικών κομμάτων και του κράτους. Αποτέλεσμα της εξάρτησης είναι ο σχηματισμός συμπαιγνίας (*interparty collusion*) των συστημικών πολιτικών κομμάτων, με στόχο τον προσπορισμό κρατικών πόρων, προκειμένου να εξασφαλιστεί η υλική και ιδεολογική τους βιωσιμότητα.

Στο πλαίσιο αυτό, οι αλλαγές προορισμού που έκαναν τα πολιτικά κόμματα, ως εκπρόσωποι μιας κοινωνικής συμμαχίας, μετασχημάτισαν, σύμφωνα με τους δύο μελετητές, τα προηγούμενα πυρηνικά τους χαρακτηριστικά. Έπαψαν να θεωρούν την ύπαρξη της κοινωνίας αποφασιστικό παράγοντα εξουσίας, διαρρηγνύοντας σταδιακά τους δεσμούς τους με αυτή, ενώ την ίδια στιγμή προσεγγίζουν το κράτος για αναζήτηση και απόκτηση εξουσίας, επανακαθορίζοντας προς αυτό, τη νομιμοποιητική¹¹ τους βάση. Η μετατόπιση αυτή τους εξασφαλίζει τους απαραίτητους οικονομικούς πόρους για τη βιώσιμη ανάπτυξή τους, μετατρέποντάς τους παράλληλα από συμμάχους της κοινωνίας σε οιονεί κρατικά όργανα, διαμορφώνοντας ένα πλαίσιο συνεννόησης και συνεργασίας μεταξύ τους, ακόμα και όταν, φαινομενικά, εκπροσωπούν αντίπαλες ιδεολογίες και προγράμματα (Katz and Mair 1995, : 15-21). Ως εκ τούτου, τα πολιτικά κόμματα προσπαθούν να στηρίξουν τα κρατικά θεσμικά όργανα για να αποκτήσουν στρατηγική θέση στην κυβέρνηση. Σε αντίθεση με τα πολιτικά κόμματα που είναι μέλη του καρτέλ, τα πολιτικά κόμματα που το αντιμάχονται, αντιμετωπίζουν προσκόμματα στην είσοδό τους στο κομματικό προσκήνιο, καθώς η πρόσβασή τους στους κρατικούς πόρους είναι απαγορευμένη. Ως εκ τούτου, η ύπαρξη του καρτέλ υπόσχεται ένα μεγάλο πλεονέκτημα για τα πολιτικά κόμματα που είναι μέλη της συμπαιγνίας, καθώς μπορούν να επωφεληθούν εκτός από τους οικονομικούς πόρους της χώρας, την εύνοια του δικαστικού σώματος, ακόμη και των κρατικών υπηρεσιών ασφαλείας.

Με βάση τα παραπάνω, η ιδεολογία των πολιτικών κομμάτων διαταράσσεται όλο και περισσότερο, λόγω της επιθυμίας τους να διαμορφώσουν μια διακρατική συνεργασία για να ελαχιστοποιήσουν τη σύγκρουση, προκειμένου να αποκτήσουν προσωπικά οφέλη. Ο κομματικός ανταγωνισμός υποβαθμίζεται, καθώς η θέση μεταξύ του νικητή των εκλογών και του ηττημένου δεν έχει κανένα νόημα, εάν έχει σχηματιστεί το σύστημα της καρτελοποίησης. Ταυτόχρονα, ο ιδεολογικός ανταγωνισμός μεταξύ των πολιτικών κομμάτων δεν είναι ορατός, παρά μόνο κατά τη διάρκεια των εκλογών, ενώ ουσιαστικά υπάρχει σύγκλιση (αν όχι ταύτιση) πολιτικού

¹¹ Προκρίνεται ο όρος νομιμοποίηση, προκειμένου να αναδείξει την διαφοροποίηση σε σχέση με τον προηγούμενο όρο, που έθετε ως βάση την αντιπροσώπευση.

περιεχομένου, που στοχεύει στην αναζήτηση, απόκτηση και διατήρηση των οικονομικών πόρων του κράτους προς όφελος του καρτέλ. Συνεπώς, το πεδίο αντιπαράθεσης του κομματικού ανταγωνισμού αλλάζει επίπεδο και στόχευση, επικεντρώνοντας στη διαχείριση των κρατικών πόρων, μεταξύ των διαφορετικών ηγετικών ελίτ, υποβαθμίζοντας έτι περαιτέρω τη διαδικασία παραγωγής και εκπομπής πολιτικού λόγου.

Οι παραπάνω μετατοπίσεις, ως προϊόντα όσμωσης με τις συνεχώς μεταβαλλόμενες πολιτικές και κοινωνικο-οικονομικές δομές, κρυσταλλώνονται στα πεδία των εσωκομματικών διαδικασιών και θέτουν ερωτήματα απίσχνανσης της κομματικής δημοκρατίας.

Εσωτερική κομματική πολιτική και δημοκρατία. Τις ημέρες του μαζικού κόμματος, η μεγάλη συμμετοχή στα κόμματα θεωρήθηκε ως *sine qua non* στοιχείο για την επιτυχή λειτουργία ενός πολιτικού κόμματος. Ενδεικτική αυτού υπήρξε η εντεινόμενη προσπάθεια διατήρησης των υφιστάμενων μελών και η στρατολόγηση νέων. Απόληξη των διεργασιών αυτών, ήταν αφενός, η συγκέντρωση κεφαλαίων μέσω συνδρομών των μελών, που εξασφάλιζαν στα κόμματα την οικονομική τους βιωσιμότητα, και αφετέρου η εκλογική τους επιτυχία και η κατάκτηση της εξουσίας, μέσω της δημιουργίας συλλογικών ταυτοτήτων, η οποία έθετε σε κίνηση το μηχανισμό αναζήτησης και κινητοποίησης των ψηφοφόρων.

Αντιθέτως, στο πλαίσιο της θεωρίας καρτέλ, τα κόμματα έχουν πολύ λιγότερη ανάγκη διατήρησης/αύξησης και κινητοποίησης μελών, καθώς αποκτούν πρόσβαση σε κρατικές επιδοτήσεις (Katz and Mair, 1995: 20). Οι ηγετικές ελίτ, διαχειριζόμενες αποκλειστικά τους κρατικούς πόρους, αποκόπτονται από τον έλεγχο των κομματικών μελών και ταυτόχρονα εντοιχίζουν το πεδίο δράσης τους από ενδεχόμενες δυνατότητες παρέμβασης σε κεντρικό πολιτικό επίπεδο. Συνέπεια αυτών αποτελεί η προαγωγή της αυτονομίας των περιφερειακών οργανώσεων με αναφορά στην κεντρική εξουσία, με αποτέλεσμα την ενίσχυση του ρόλου και της αυτονομίας της ηγετικής ομάδας.

Κατ' επέκταση, η ισχύς των συλλογικών οργάνων στις εσωκομματικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων μειώνεται, ενώ σταδιακά εξαλείφεται η διαφορά

μεταξύ έμπειρων κομματικών μελών και νεοεισερχόμενων «υποστηριχτών» (ποιοτική υποβάθμιση στην εναλλαγή μελών), έτοιμων να αποδεχτούν οτιδήποτε η ηγεσία προτείνει (Katz, 2001: 281). Όποια έμφαση δίνεται στα μέλη, πραγματοποιείται υπό το καθεστώς της ατομοκεντρικής τους θεώρησης, αντί ως οργανωμένο σώμα.

Προς επίρρωση των ανωτέρω, εισάγονται δημοψηφισματικές διευθετήσεις, με στόχο η υπονόμηση της εσωκομματικής πολιτικής διεργασίας, να ενδυνάμυνε τον δημοκρατικό μανδύα (Katz and Mair, 2009: 759) νομιμοποίησης. Ο δημοψηφισματισμός αυτός ενέχει εκδημοκρατισμό στη φόρμα, ενώ αυτό που πρακτικά προωθεί είναι ο συγκεντρωτικός έλεγχος (Katz, 2001: 277)

Ως εκ τούτου, παρατηρείται ισχυροποίηση του ρόλου του ηγέτη, σε σχέση με το οργανωμένο κόμμα, ενώ παράλληλα ο ρόλος του μέλους και η ιδεολογική του ταύτιση σχετικοποιείται. Πρόκειται για το «στραταρχικό μοντέλο», στο οποίο αναφέρονται οι δύο μελετητές (Katz and Mair, 1995: 21). Στην πραγματικότητα, η αυξημένη συμμετοχή και η ενεργή άσκηση εσωκομματικής πολιτικής θεωρείται στοιχείο διατάραξης των δραστηριοτήτων του κόμματος.

Λαμβάνοντας υπόψη τα ανωτέρω, υπάρχει μια αυξημένη αίσθηση, στην οποία η εκλογική δημοκρατία μπορεί να θεωρηθεί ως μέσο, με το οποίο οι άρχοντες ελέγχουν τον κυβερνώμενο και όχι αντίστροφα. Καθώς τα κομματικά προγράμματα συγκλίνουν περισσότερο σε προσυμφωνημένους στόχους, συρρικνώνεται ο βαθμός στον οποίο τα εκλογικά αποτελέσματα μπορούν να καθορίσουν τις κυβερνητικές ενέργειες. Επιπλέον, καθώς η διάκριση μεταξύ κομμάτων εξουσίας και αντιπολίτευσης γίνεται πιο θολή, ο βαθμός στον οποίο οι ψηφοφόροι μπορούν να τιμωρήσουν τα κόμματα, ακόμη και με βάση τη γενικευμένη δυσαρέσκεια, μειώνεται. Ταυτόχρονα, η συμμετοχή στην εκλογική διαδικασία καθιστά τις εκλογές ως το μοναδικό νόμιμο κανάλι για άσκηση πολιτικής δραστηριότητας, ενώ ταυτόχρονα, άλλα, δυνητικά πιο αποτελεσματικά κανάλια, καθίστανται λιγότερο νόμιμα. Έτσι, η δημοκρατία γίνεται μέσο επίτευξης κοινωνικής σταθερότητας παρά κοινωνικής αλλαγής (Katz and Mair, 1995: 22).

Η τελευταία παράγραφος λειτουργώντας σαν σύνοψη του υπό διερεύνηση κομματικού μοντέλου, θα μπορούσε να αποτελέσει ταυτόχρονα και την θεωρητική

αποκρυστάλλωση της μεταδημοκρατικής θεωρίας, αφού προτάσσει τη λειτουργία επίπλαστων δημοκρατικών θεσμών, στους οποίους έχει απομείνει μόνο το κέλυφος (ισχνή εσωκομματική δημοκρατία, εργαλειακός δημοψηφισματισμός, υποβάθμιση ρόλου εκλογών). Επιπλέον, το επιχείρημα του «τέλους των ιδεολογιών» και της ιδεολογικής-προγραμματικής σύγκλισης παραδοσιακά αντίθετων κομμάτων αποτελεί κοινό τόπο και για τις δύο θεωρίες, οι οποίες καταλήγουν στην αφαίμαξη θεσμών όπως οι εκλογές και κατ' επέκταση στη σχετικοποίηση των αποτελεσμάτων που αυτοί παράγουν. Επίσης, τονίζεται η διάρρηξη με τους κοινωνικούς δεσμούς, ως αποτέλεσμα μιας μακράς διαδικασίας, που στην ερμηνεία των Katz και Mair συναντά τις ρίζες της στη δεκαετία του 1970, με όχημα τη μετάβαση από τα κόμματα μαζών, στο πολυσυλλεκτικό μοντέλο, ενώ αντίστοιχα στην Κραουτσιανή προσέγγιση, εκκινεί ως φαινόμενο την ίδια περίοδο, αλλά αιτιολογείται με βάση την συρρίκνωση της εργατικής τάξης και της διαπραγματευτικής της δύναμης. Τέλος, όπως και στη θεωρία του κόμματος του Panebianco, καθώς και στη θεωρία της μεταδημοκρατίας του Crouch, έτσι και στον κομματικό ιδεότυπο των Katz και Mair, η επαγγελματικοποίηση/εμπορευματοποίηση της πολιτικής θεωρείται κεντρικό στοιχείο. Η πολιτική εξουσία μεταφέρεται από τα άλλοτε κραταιά κομματικά μέλη, σε επαγγελματίες της πολιτικής, οι οποίοι πληρώνονται για να παρέχουν υπηρεσίες πολιτικού μάρκετινγκ, με στόχο την μεγιστοποίηση της εκλογικής βάσης των εργοδοτών τους (πολιτικά κόμματα). Στο σημείο αυτό ανακύπτει η ανάγκη προσπορισμού κεφαλαίων στους κομματικούς προϋπολογισμούς, η οποία καλύπτεται μέσω της αύξησης των κρατικών χρηματοδοτήσεων, στο πλαίσιο της θεωρίας καρτέλ, ή μέσω δημιουργίας εναλλακτικών καναλιών εισροής κεφαλαίων, από μηχανισμούς της μεταδημοκρατικής «παγκόσμιας εταιρείας».

Συμπερασματικά, η επανεξέταση της κομματικής θεωρίας που επιχειρήθηκε, δεν συνομιλεί απλά με την μεταδημοκρατική θεώρηση και με τα θέματα που η τελευταία αναδεικνύει ως γνωστικά ενδιαφέροντα. Αντιθέτως, θα μπορούσε να ειπωθεί πως τα προοικονομεί, καταλήγοντας, *mutatis mutandis*, στα ίδια συμπεράσματα, εκκινώντας βεβαίως από διαφορετικές θεωρητικές αφετηρίες.

Κριτική. Από το 1995, έχει δημοσιευθεί πληθώρα ερευνητικών δημοσιεύσεων σε απάντηση των αρχικών θέσεων της θεωρίας καρτέλ. Οι μελέτες αυτές διακρίνονται

σε τρεις κύριες κατηγορίες, α) εκείνες που αμφισβητούν τη θεωρία στο θεωρητικό της μέρος (Koole, 1996· Kitschelt, 2000· Σεφεριάδης, 2018), β) εκείνες που επιχειρούν να αναπτύξουν τη θεωρία (Blyth and Katz, 2005· Katz and Mair, 2002· Katz and Mair, 2009) και γ) εκείνες που έχουν επικρίνει και δοκιμάσει πτυχές της, μέσω της εφαρμογής της σε διάφορες χώρες ως περιπτωσιολογικές μελέτες (MacIvor, 1996· Young, 1998· Yishai, 2001· Hopkin, 2003· Bowler, Carter and Farrell, 2003· Blyth and Katz, 2005· Scarrow, 2006· Pelizzo, 2007).

Όσον αφορά το πρώτο είδος διάκρισης, ξεχωρίζουν οι κριτικές του Koole το 1996 και του Kitschelt το 2000. Η κριτική του Koole εστιάζει στην συστηματική προσέγγιση των δύο συγγραφέων, οι οποίοι χρησιμοποιούν την έννοια του καρτέλ για να χαρακτηρίσουν μεμονωμένα κόμματα (Koole, 1995: 508). Το γεγονός αυτό, όπως επισημαίνει ο συγγραφέας, οδηγεί αναπόδραστα σε *contradictio in terminis*, καθώς το περιγραφόμενο σύστημα καρτέλ μπορεί να συσταθεί μόνο μέσω διακομματικής συνεργασίας, το οποίο εξ ορισμού δεν μπορεί να υπάρξει αυθύπαρκτα με ένα μόνο κόμμα, διαπίστωση που αναιρείται οντολογικά, εάν υπενθυμιστεί πως η κύρια μελέτη περίπτωσης πάνω στην οποία διαμορφώθηκε το εν λόγω μοντέλο, ήταν το εργατικό κόμμα της μπλερικής περιόδου.

Από τη μεριά του, ο Kitschelt και άλλοι ερευνητές, έθεσαν το ερώτημα κατά πόσο η θεωρία καρτέλ και η κομματική της απόληξη (κόμμα καρτέλ), συνιστούν πράγματι έναν νέο ιδεότυπο και κατά πόσο αυτός διαφοροποιείται από τους προηγούμενους (πολυσυλλεκτικό μοντέλο, επαγγελματικό εκλογικό κόμμα). Το επιχείρημα στην κριτική αυτή, σύμφωνα με τον Kitschelt, εδράζεται στο γεγονός ότι ανέκαθεν τα κόμματα προσπαθούσαν να κερδίσουν κρατικούς πόρους και ταυτόχρονα να αποκλείσουν νέο-εισερχόμενους στο σύστημα. Στην κατεύθυνση αυτή τα συστημικά κόμματα συνεργάζονταν μεταξύ τους, καθώς η επίτευξη των στόχων αυτών, υπερέβαινε τις όποιες, μεταξύ τους, προγραμματικές διαφορές (Kitschelt, 2000). Προς επίρρωση του ισχυρισμού του Kitschelt, ο Krouwel υποστήριξε ότι η θεωρία του πολυσυλλεκτικού κόμματος όπως διατυπώθηκε από τον Kirchheimer, ενσωματώνει μια *avant la lettre* θεώρηση της διαδικασίας κομματικής καρτελοποίησης, τόσο με όρους εσωτερικής οργάνωσης, όσο και ιδεολογικής αλλαγής (Krouwel, 2003). Ειδικότερα, όπως η πολυσυλλεκτική θεωρία επισημαίνει,

τα κόμματα γίνονται περισσότερο επαγγελματικά, μετατοπίζοντας το πεδίο εστίασης από τα μέλη τους, ενώ ταυτόχρονα οι ιδεολογικές τους διαφορές αμβλύνονταν.

Στο ίδιο μήκος κύματος, τεκταίνεται και η κριτική του Young, ο οποίος ισχυρίζεται πως τα πυρηνικά χαρακτηριστικά του κόμματος καρτέλ, όπως οι προεκλογικές εκστρατείες έντασης κεφαλαίου και ο αυξημένος επαγγελματισμός, αντιπροσωπεύουν συνέχειες ή λογικές συνέπειες του πολυσυλλεκτικού μοντέλου και δεν μπορούν να αποδοθούν εξ ολοκλήρου στο κράτος (Young, 1998 : 342).

Πρόσφατη θεωρητική συμβολή στην προβληματική αυτή, επιχειρεί ο Σεφεριάδης (2018), ο οποίος αναδεικνύει τον κύριο ρόλο που επιτελεί η εκφραστική λειτουργία των κομμάτων, επισημαίνοντας ως παθογενή την τάση φυσικοποίησης/κανονικοποίησης της διαδικασίας καρτελοποίησης, όπως αυτή ξεδιπλώνεται από τους δύο ερευνητές, αντιπαραβάλλοντας στην ιδεοτυπική αμερόληπτη *Zweckrationalität* αναλυτική προσέγγιση του μοντέλου, την αξιολογική *Wertrationalität* προσέγγιση, ως μεθοδολογική κονίστρα επιτέλεσης της εκφραστικής τους λειτουργίας, αλλά και ως γνωστική αφετηρία διερεύνησης πιθανών τρόπων αντιμετώπισής της. Με άλλα λόγια, η κριτική του εδράζεται στην επισήμανση των κοινωνιολογικών αναγωγισμών του μοντέλου, που αναδύονται ως διαδικασίες αναγκαίας προσαρμογής παθητικών πολιτικών δρώντων, σε ένα πολιτικό περιβάλλον, το οποίο παρουσιάζεται ως στάδιο σε μια νομοτελειακή διαδικασία επενέργειας ενός «σιδηρού νόμου της καρτελοποίησης», εντός του οποίου: α) η πολιτική είναι μια κενότητα που απλώς επικαθορίζεται, και β) τα κόμματα κινούνται προς την προγραμματική υποχώρηση, προκειμένου να αυξήσουν την εκλογική τους επιρροή.

Επιστρέφοντας όμως στην κριτική του Kitschelt (2000), παρατηρείται πως εκείνη αντικρούει την θεωρία καρτέλ και ως προς την θεωρητική της αφετηρία. Για τον Kitschelt κεντρικό πεδίο ανάλυσης είναι το κοινωνικό, το οποίο προδιορίζει τις στρατηγικές των κομμάτων, αποτελώντας τη λυδία λίθο για την κατάκτηση της εξουσίας. Ως εκ τούτου, επερωτά τη θεωρία καρτέλ, η οποία επικεντρώνει την ερμηνεία της στη σύνδεση του κόμματος με το κράτος και τους κρατικούς πόρους, αποσυνδέοντάς το με την κοινωνία, πως επιτυγχάνεται η αναγκαία κοινωνική υποστήριξη; Κατ' επέκταση, θεωρεί λιγότερες τις πιθανότητες σύστασης καρτέλ σε

ένα πλαίσιο ορθολογικών επιλογών, ενώ ταυτόχρονα απορρίπτει την ισχύ της θεωρίας περί προσκομμάτων στην είσοδο νέων κομματικών ανταγωνιστών.

Στον αντίποδα των ανωτέρω, οι Blyth και Katz, το 2005, σε μια προσπάθεια αναψηλάφησης και περαιτέρω εμβάθυνσης του γενέθλιου θεωρητικού κειμένου, έχοντας πλέον γειώσει εμπειρικά το εννοιολογικό περιεχόμενο της θεωρίας, αξιοποιώντας ως μελέτες περίπτωσης το Ηνωμένο Βασίλειο και τις ΗΠΑ¹², αναδεικνύουν επιπρόσθετες όψεις της καρτελοποίησης, οι οποίες διαφοροποιούνται από την κρατική χρηματοδότηση. Πιο συγκεκριμένα, επισημαίνουν πως η καρτελοποίηση είναι μια «πολυδιάστατη διαδικασία» (Blyth and Katz, 2005 : 53), η οποία δεν εξαντλείται στην απόσπαση των κρατικών πόρων. Αντιθέτως, όπως αναφέρουν, η επιτυχής αξιοποίηση άλλων μηχανισμών, όπως η χειραγωγή των εκλογικών νόμων και ο στιγματισμός των μικρότερων κομμάτων, μπορεί, επίσης, να οδηγήσει στη μείωση του χώρου πολιτικής για τους δυνητικούς ανταγωνιστές ενός ήδη σχηματισμένου καρτέλ, χωρίς να είναι απαραίτητο να χρησιμοποιηθούν μηχανισμοί κρατικής χρηματοδότησης. Στο σημείο αυτό, κομβικής σημασίας θεωρείται η παράθεση των βασικών αξόνων των αναθεωρήσεων της θεωρίας, από τους ίδιους τους δημιουργούς της, προκειμένου να αποδοθεί ολιστικά η ωρίμανση και η ολοκλήρωσή της. Ταυτόχρονα, να αντιπαρατεθεί με την αντίκρουση που συνάντησε από τον H. Kitschelt, η οποία προλειαίνει το έδαφος για την ανάλυση του «κινηματικού κόμματος» που ακολουθεί.

Πιο συγκεκριμένα, στην τελευταία αναθεώρηση του κειμένου τους (Katz and Mair, 2009), κομβικός επαναπροσδιορισμός και επανευθυγράμμιση των συμπερασμάτων τους, αποτελεί η μετάθεση της διαδικασίας καρτελοποίησης σε ένα υψηλότερο επίπεδο δομών. Θέτοντας τη θεωρία τους, υπό τη βάση της παγκοσμιοποίησης και της ευρωπαϊκής ενοποίησης, καταλήγουν στην ανίχνευση των συγκλίσεων στον κομματικό ανταγωνισμό και της αποπολιτικοποίησης της εσωκομματικής πολιτικής και της διαδικασίας λήψης αποφάσεων, όχι πλέον στο

¹² Το Ηνωμένο Βασίλειο και οι ΗΠΑ επιλέγονται από τους δύο συγγραφείς, καθώς παρέχουν παραδείγματα συστημάτων καρτέλ, όπου για το Ηνωμένο Βασίλειο δεν υπάρχει άμεση κρατική χρηματοδότηση για τα πολιτικά κόμματα, ενώ στις ΗΠΑ είναι σχετικά περιορισμένη, με το μεγαλύτερο μέρος των κεφαλαίων να προέρχονται από ιδιωτικές συνεισφορές (donor contributions).

εθνικό επίπεδο και το κράτος έθνος, αλλά στο υπερεθνικό επίπεδο και σε μη κρατικούς θεσμούς.

Λαμβάνοντας υπόψη τα ως άνω, η κριτική της θεωρίας εστιάζει στην ανάγκη τα κόμματα να διατηρήσουν (ή τουλάχιστον να παραμείνουν σχετικά κοντά) (σ)τη λαϊκή βούληση και τα αιτήματα των πολιτών, προκειμένου να ενισχύσουν τη νομιμοποίησή τους και διαμέσου αυτής να έχουν πρόσβαση στην κρατική χρηματοδότηση. Επιπρόσθετα, παρά τη δεδομένη σύγκλιση σε ιδεολογικό και προγραμματικό επίπεδο, τα κόμματα καρτέλ εξακολουθούν να ανταγωνίζονται μεταξύ τους στο πλαίσιο της σύμπραξής τους. Το γεγονός αυτό δημιουργεί αποκλίνουσες τάσεις εντός του καρτέλ και σε συνδυασμό με την ανισομέρεια που χαρακτηρίζει τα κόμματα όσον αφορά την επιρροή που ασκούν στα υπόλοιπα κόμματα του καρτέλ, οδηγεί στη μείωση της αποτελεσματικότητάς του και στην απώλεια δυνητικών πολιτικών ευκαιριών. Τέλος, όπως επισημάνθηκε, καρτέλ κομμάτων μπορούν να δημιουργηθούν ακόμα και για διαφορετικούς λόγους από αυτούς που περιγράφουν οι Katz and Mair και στο πλαίσιο αυτό νέα κόμματα¹³ μπορούν να συμμετάσχουν στο καρτέλ, προκειμένου να προωθήσουν τις πολιτικές τους, υιοθετώντας όμως περισσότερο μετριοπαθείς τακτικές.

Κινηματικό κόμμα. Το ερευνητικό ενδιαφέρον γύρω από την πολιτική θεωρία των κομμάτων και τον δημόσιο χώρο των κινηματικών οργανώσεων αναζωπυρώθηκε προσφάτως. Η προηγούμενη δυναμική των κινημάτων κατά της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, η οποία για ένα διάστημα φαινόταν να τίθεται εν υπνώσει, επανέκαμψε κατά τη διάρκεια της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης του 2008. Θρυαλλίδα της κοινωνικής ανάφλεξης αποτέλεσε το έντονο κύμα διαμαρτυριών κατά των πολιτικών οριζόντιας λιτότητας και εσωτερικής υποτίμησης, καθώς και η εκλογική απο-ευθυγράμμιση των χωρών του Νότου, η οποία συνοδεύτηκε από την απόλυτη κατάρρευση του μέχρι πρότινος κραταιού δικομματισμού των χωρών αυτών,

¹³ Το παράδειγμα των Πράσινων στη Γερμανία είναι χαρακτηριστικό, αφού η είσοδός τους στο καρτέλ εξουσίας οδήγησε αφενός στην προώθηση των πολιτικών τους αιτημάτων, ενώ αφετέρου τα συστημικά κόμματα αντιστάθμισαν τον κίνδυνο διάδοσης ενός πιο ριζοσπαστικού κόμματος ενσωματώνοντάς το και λειαινόντας την διεκδικητική τους δυναμική.

προκαλώντας στην περίπτωση της Ελλάδας τον διπλό «εκλογικό σεισμό» του 2012 (Βούλγαρης και Νικολακόπουλος, 2014).

Τα κοινωνικά κινήματα και τα πολιτικά κόμματα αποτελούν διακριτά συλλογικά υποκείμενα στην ιστορία ανάπτυξης των δυτικών δημοκρατιών. Ωστόσο, οι οργανωτικές τους δομές, οι αξιακές τους πλαισιώσεις και τα ρεπερτόρια δράσης τους, συχνά, αποκτούν διεπιφάνειες σύγκλισης, ενώ και οι δρώντες τους αλληλοδιαπλέκονται, σύμφωνα με τις συνθήκες του εκάστοτε πολιτικού περιβάλλοντος. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η σχετική βιβλιογραφία, οι κινηματικοί δρώντες άλλοτε καλούνται να στήνουν οδοφράγματα και άλλοτε να στελεχώνουν κομματικά γραφεία (McAdam, Tarrow and Tilly, 1996).

Είναι χαρακτηριστικό πως μέχρι πρότινος, οι ερευνητές μελετούσαν τα κόμματα απομονωμένα από τις τοπικές κινητοποιήσεις, εστιάζοντας την έρευνά τους στη θεσμική δυναμική και στον ανταγωνισμό των κομμάτων. Ταυτόχρονα, το γνωστικό πεδίο που μελετούσε τα κοινωνικά κινήματα, αδιαφορούσε για τα τεκταινόμενα στον χώρο των κομμάτων, θεωρώντας ότι η πολιτική λάμβανε χώρα πέρα από τις θεσμικές εξελίξεις. Η πραγματικότητα, ωστόσο, αποδείχθηκε λιγότερο προβλέψιμη, φέρνοντας πολιτικά κόμματα που χαρακτηρίζονται ως «κινηματικά» στο επίκεντρο του νότου της Ευρώπης.

Πολιτικό περιβάλλον. Σύμφωνα με την υπάρχουσα βιβλιογραφία στη μελέτη των κοινωνικών κινήματων και της κομματικής θεωρίας, οι εξηγήσεις για την εμφάνιση των κινηματικών κομμάτων ανιχνεύονται μέσα σε ένα σύνθετο πεδίο, που συμπεριλαμβάνει τη δομή των πολιτικών διαιρετικών τομών (Lipset and Rokkan, 1967), την αντιπροσωπευτική ικανότητα των υφιστάμενων κομμάτων, τα χαρακτηριστικά του εκλογικού ανταγωνισμού και των κομματικών συστημάτων, τον βαθμό της εκλογικής αστάθειας και της θεσμικής εμπιστοσύνης, καθώς και των εκλογικών νόμων.

Όπως σημείωσε ο Kitschelt, τα κινηματικά κόμματα είναι πιθανότερο να εμφανιστούν όπου (1) η διεκδίκηση συλλογικών αιτημάτων προωθείται από μια μεγάλη εκλογική περιφέρεια, διατεθειμένη να προβεί σε εξωσυμβατικές δράσεις, (2) τα εδραιωμένα κόμματα δεν καταβάλλουν καμία προσπάθεια να αγκαλιάσουν τέτοιου είδους αιτήματα, υπό τον φόβο διαίρεσης του δικού τους εκλογικού σώματος, (3) τα

τυπικά και άτυπα όρια της πολιτικής εκπροσώπησης είναι χαμηλά (Kitschelt, 2006: 282).

Τα κινηματικά κόμματα εμφανίστηκαν σε διπολικά συστήματα εναλλακτικών συνασπισμών ή κομμάτων, όπου ένα συναφές τμήμα των εκλογικών αντιλήψεων εξέφρασε νέα αιτήματα, συμφέροντα και ταυτότητες, που δεν αντιπροσωπεύονται από το υφιστάμενο μπλοκ εξουσίας, το οποίο αρνείται να επενδύσει σε αυτά, λόγω του εκτιμώμενου, βραχείας διάρκειας, κύκλου ζωής τους (Hug 2001).

Τα κινηματικά κόμματα αναδύθηκαν στην πραγματικότητα, καθώς τα καθιερωμένα κόμματα έχαναν σταδιακά την εμπιστοσύνη των πολιτών και οι σχέσεις συνεργασίας των κεντροαριστερών κομμάτων με τα κοινωνικά κινήματα μειώθηκαν. Αιτιώδης μηχανισμός των προηγούμενων απολήξεων θεωρείται η μετατόπιση των αριστερών/κεντροαριστερών κομμάτων στο κέντρο του πολιτικού φάσματος σε συνδυασμό με την απομάκρυνσή τους από το κοινωνικό πεδίο. Ενδεικτική της ως άνω ερμηνείας, είναι η από-εργατικοποίηση των εργατικών συνδικάτων (Moschonas, 2002: 221), η οποία οδήγησε σχεδόν αναπόδραστα και στην εκλογική από-εργατικοποίηση των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων, με κύριες συνέπειες, αφενός την εντεινόμενη μείωση των εκλογικών τους ποσοστών και αφετέρου, τη μείωση των ποσοστών συμμετοχής στις εκλογές σε ολόκληρη την Ευρώπη.

Αντιθέτως, τα κινήματα ασχολούνταν όλο και περισσότερο με κοινωνικά ζητήματα (DellaPorta Donattela, Joseba Fernández, Hara Kouki and Lorenzo Mosca, 2017: 11). Πιο συγκεκριμένα, όπως συνέβη και στις λατινοαμερικανικές περιπτώσεις, έτσι και στην Ευρώπη, τα κινηματικά κόμματα αναδύθηκαν και κατέγραψαν εκλογικές επιτυχίες, όταν τα κεντροαριστερά κόμματα εφάρμοσαν πολιτικές λιτότητας¹⁴.

Φάσεις ανάδυσης κινηματικών κομμάτων. Οι εκλογικές εναλλακτικές λύσεις αναπτύχθηκαν ιδιαίτερα στις φθίνουσες φάσεις των κινημάτων. Καθώς οι διαρκείς

¹⁴ Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι το ΠΑΣΟΚ στην Ελλάδα, το Δημοκρατικό Κόμμα στην Ιταλία και το PSOE στην Ισπανία, τα οποία στράφηκαν προς νεοφιλελεύθερες πολιτικές, βασισμένες σε διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις και προγράμματα ιδιωτικοποιήσεων, που είχαν ως στόχο την περικοπή των κοινωνικών δαπανών, την μεταρρύθμιση (απορρύθμιση) της αγοράς εργασίας, τη μείωση του δημόσιου τομέα κ.ο.κ.

διαμαρτυρίες στους δρόμους αποδείχθηκαν ανεπιτυχείς, διερευνήθηκαν διάφορες εναλλακτικές λύσεις. Στην Ελλάδα, όπως θα αναλυθεί εκτενώς στην επόμενη ενότητα, η αποτυχία των διαδηλωτών να ακυρώσουν τις πολιτικές λιτότητας μετά το 2012, μέσω συλλογικής δράσης, οδήγησε στη συρρίκνωση των κινητοποιήσεων και στην επένδυση στο εκλογικό σύστημα (Σερντεδάκης και Κουφίδη, 2018) - όπως αντανακλάται στο αίσθημα απόγνωσης «τι άλλο μπορούμε να κάνουμε;». Παράλληλα, πολλαπλασιάστηκαν συγκεκριμένες εμπειρίες με πρωτοβουλίες αλληλεγγύης, δημιουργώντας μια «πολιτικοποίηση της καθημερινής ζωής».

Τα κινηματικά κόμματα, όπως έχει ήδη αναφερθεί, αναπτύχθηκαν εντός ενός συνδυαστικού πλαισίου: α) θεσμικού αποκλεισμού των απαιτήσεων των κοινωνικών κινημάτων, β) εκλογικών ευκαιριών που δημιουργεί η εκλογική από-ευθυγράμμιση, καθώς και γ) οργανωτικών πόρων που αναπτύχθηκαν μέσα στις διαμαρτυρίες.

Στις νέες δημοκρατίες της Νότιας Ευρώπης, τα κόμματα υπερέβησαν το στάδιο των μαζικών οργανώσεων που αναπτύσσονταν, ειδικά στην Ισπανία αλλά και στην Ελλάδα, ως κρατικές δομές και όχι με βάση την κοινωνία των πολιτών (Gunther, Diamandouros and Puhle 1995), πυροδοτώντας μια κρίση νομιμότητας, καθώς η αύξηση της πολιτικής αμφισβήτησης που δημιουργήθηκε, στη συνέχεια πυροδότησε μια βαθιά κρίση εμπιστοσύνης. Και στις τρεις εμπλεκόμενες χώρες (Ισπανία, Ιταλία, Ελλάδα), η κρίσιμη συγκυρία της νεοφιλελεύθερης κρίσης πυροδότησε την κατάρρευση των διπολικών κομματικών συστημάτων, ενώ ταυτόχρονα οι φθίνουσες διαφορές (αν όχι συγκλίσεις) μεταξύ των δύο μεγάλων αντιπάλων, ιδίως σε κοινωνικοοικονομικά ζητήματα, άνοιξαν χώρο για την εμφάνιση νέων κομμάτων.

Διεπιφάνειες κοινωνικών κινημάτων και κινηματικών κομμάτων. Υπό το πρίσμα αυτό, αναθεωρείται η υπάρχουσα βιβλιογραφία, σχετικά με τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των κινημάτων και των κομμάτων, σε μια προσπάθεια να αναλυθούν τα κινηματικά κόμματα, με βάση ένα συγκεκριμένο τύπο σχέσεων με τα κινήματα, επανακάμπτοντας στο κοινωνικό. Σύμφωνα με τον Kitschelt, αυτό συμβαίνει ιδιαίτερα κατά τη σημερινή κρίσιμη συγκυρία: «ενάντια σε μια αμφισβητούμενη κουλτούρα και μια ευρεία απονομιμοποίηση της αντιπροσωπευτικής πολιτικής στην περιφέρεια της Ευρώπης» (Kitschelt 1989). Συνεπώς, αυτό που έχει

αποφασιστική σημασία για την αξία αυτών των κινηματικών κομμάτων είναι ο τρόπος με τον οποίο συμμετείχαν στην «μάχη της νοηματοδότησης.

Στο πλαίσιο αυτό, οι (McAdam and Tarrow 2010: 533) διατύπωσαν τους κάτωθι τύπους σχέσεων μεταξύ των κινημάτων και των κομμάτων:

- Εισαγωγή νέων μορφών συλλογικών δράσεων, προερχόμενων από τα κινήματα, που επηρεάζουν τις προεκλογικές εκστρατείες.
- Ένταξη κινημάτων σε εκλογικούς συνασπισμούς ή, μετατροπή τους σε κόμματα.
- Προληπτική εκλογική κινητοποίηση κινημάτων.
- Άσκηση ενεργητικής εκλογικής κινητοποίησης από τα κινήματα.
- Πόλωση της εσωτερικής πολιτικής των κομμάτων, μετά την είσοδο των κινημάτων.

Ως εκ τούτου, τα κόμματα και τα κινήματα έχουν γίνει επικαλυπτόμενοι, αλληλοεξαρτώμενοι παράγοντες στη διαμόρφωση της πολιτικής, σε σημείο που τα μακρόχρονα πολιτικά κόμματα χαιρετίζουν την υποστήριξη των κοινωνικών κινημάτων και συχνά βασίζουν την εκλογική τους επιτυχία στη μεταξύ τους συνεργασία (Della Porta et al 2017: 3). Ταυτόχρονα όμως, οι σχέσεις μεταξύ των δύο είναι διαφορετικές: «Τα κινήματα ανταγωνίζονται με τα κόμματα. Τα κοινωνικά κινήματα διεισδύουν σε κόμματα... Τα κοινωνικά κινήματα γίνονται κόμματα» (Garner and Zald 1985, 137).

Τούτων δοθέντων, ως κινηματικά κόμματα νοούνται οι συνασπισμοί πολιτικών δρώντων, που σχηματίστηκαν μέσα από τη δράση των κοινωνικών κινημάτων και που επιχειρούν να εφαρμόσουν στο πλαίσιο του κομματικού ανταγωνισμού, οργανωτικά πρότυπα και στρατηγικές πρακτικές, που είδαν το φως στο πεδίο της κινηματικής δράσης. Με άλλα λόγια, τα κινηματικά κόμματα προσβλέπουν στον οργανωτικό προσεταιρισμό των κοινωνικών ερεισμάτων των κινημάτων, καθώς και στη διαμεσολάβηση των αιτημάτων τους στο πολιτικό σύστημα.

Ο ορισμός των κινηματικών κομμάτων αναφέρεται στην πραγματικότητα σε πολιτικά κόμματα που έχουν ιδιαίτερα ισχυρούς, οργανωτικούς και εξωτερικούς,

δεσμούς με τα κοινωνικά κινήματα. Στις μελέτες κοινωνικών κινήματων, εξάλλου, η θεωρία των πολιτικών ευκαιριών συνδέει την εξέλιξη των κομμάτων με τα κινήματα¹⁵. Όπως ο Tarrow σημείωσε:

Πολλά κόμματα αρχίζουν τη ζωή τους ως κινήματα. Σκεφτείτε το εργατικό κίνημα που δημιούργησε σοσιαλδημοκρατικά κόμματα στη Δυτική Ευρώπη, ή τα κινήματα αυτοχθόνων λαών που παρήγαγαν τα εθνικά υποστηριζόμενα κόμματα στη Βολιβία και τον Ισημερινό τις τελευταίες δεκαετίες. Τα κοινωνικά κινήματα συχνά δημιουργούν κόμματα, όταν οι ακτιβιστές των διεκδικήσεών τους, μεταφέρουν τον ακτιβισμό τους στις θεσμικές πολιτικές (Tarrow, 2015: 95).

Επιπλέον, τα κοινωνικά κινήματα, περισσότερο ή λιγότερο αρμονικά, έρχονται σε επαφή με τα κόμματα και πέρα από τις σταθερές οργανωτικές διασυνδέσεις. Λαμβάνοντας υπόψη τα κόμματα ευρύτερα, συχνά δημιουργήθηκαν εξωτερικές σχέσεις με διάφορους τύπους ομάδων συμφερόντων και οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών, όπως θρησκευτικές για ομογενειακά κόμματα ή εθνικές για εθνικιστικά κόμματα. Οι συνδέσεις με τα κινήματα μπορούν να τονιστούν στο ίδιο το όνομα του κόμματος, στο άνοιγμα της συμμετοχής στα μέλη του κινήματος, στην υποστήριξη των διεκδικητικών αιτημάτων, στην κοινή χρήση της διαμαρτυρίας.

Η παρουσία αλληλεπικαλυπτόμενων στελεχών σε επίπεδο βάσης και ηγεσίας, καθώς και η παρουσία ακτιβιστών κινήματων σε καταλόγους κομμάτων επιβεβαιώνουν αυτούς τους δεσμούς. Τα μέλη του κόμματος μπορούν να «συμμετάσχουν οι ίδιοι σε δραστηριότητες κινηματικής δράσης, προωθώντας και οδηγώντας σε αλλαγές συμπεριφοράς στο κόμμα, σε σχέση με εκείνα τα θέματα που βρίσκονται στον πυρήνα των κινητοποιήσεων των κοινωνικών κινήματων» (Piccio,

¹⁵ Χαρακτηριστικά παραδείγματα κομμάτων που προέκυψαν από κοινωνικά κινήματα, μπορεί να αποτελούν τα σοσιαλιστικά κόμματα (έχοντας ως μήτρα τα εργατικά κινήματα), τα περιφερειακά κόμματα (τα οποία συναντούν τις ρίζες τους σε εθνικά κινήματα), τα πράσινα κόμματα (τα οποία προέρχονται από κινήματα περιβαλλοντικά). Προέρχονταν κυρίως από κινήματα έξω από το κοινοβούλιο, με σκοπό να φέρουν τα προτάγματα των διεκδικητών/ακτιβιστών στη θεσμική πολιτική, λειτουργώντας ως μάντες μετάδοσης των ιδιαίτερων αυτών συλλογικών αιτημάτων.

2012: 268). Πράγματι, για να είναι πιο πιθανό ένα κοινωνικό κίνημα να έχει αντίκτυπο σε ένα κόμμα, πρέπει να υπάρξει ένας ορισμένος βαθμός αλληλεπικάλυψης μεταξύ της ταυτότητας του κόμματος και αυτής των κοινωνικών κινημάτων.

Συνεπώς, τα κινηματικά κόμματα εμφανίζονται ως ένα είδος υβριδίου ανάμεσα στα δύο, τα κόμματα και τα κοινωνικά κινήματα, όταν οι οργανωτικοί και περιβαλλοντικοί δεσμοί μεταξύ τους είναι πολύ στενοί¹⁶. Ως οργανώσεις, συμμετέχουν σε εκστρατείες διαμαρτυρίας, αλλά και σε εκλογικές καμπάνιες. Καθώς τα κοινωνικά κινήματα είναι δίκτυα οργανώσεων και ατόμων (Della Porta and Diani, 2006), μπορούν να θεωρηθούν ως μέρος αυτών, όπως μαρτυρούν τα αλληλεπικαλυπτόμενα μέλη, καθώς και οι οργανωτικοί και ενεργητικοί σύνδεσμοι.

Σύμφωνα με τον Kitschelt, τα κινηματικά κόμματα είναι συμμαχίες πολιτικών ακτιβιστών που προέρχονται από κοινωνικά κινήματα και προσπαθούν να εφαρμόσουν την οργάνωση και στρατηγική πρακτική των κοινωνικών κινημάτων στην αρένα του κομματικού ανταγωνισμού (Kitschelt, 2006: 280).

Επιπρόσθετα, αν και σε διαφορετικές μορφές, τα κινηματικά κόμματα στοχεύουν στην ενσωμάτωση των κινηματικών δυναμικών μέσα στις οργανώσεις τους. Τα κινηματικά κόμματα αντιπροσωπεύουν, επίσης, τις αξιακές πλαισιώσεις των κινημάτων, διοχετεύοντας τα πολιτικά τους προτάγματα στα θεσμικά όργανα. Αποτέλεσμα αυτού, σύμφωνα με τον Tarrow, είναι τα κινηματικά κόμματα να είναι πιο πιθανό να οδηγούνται από ιδεολογική μαχητικότητα, παρά από ρεαλιστικές πολιτικές εκτιμήσεις (Tarrow 2015, 95). Επιπλέον, αφού έχουν ολοκληρώσει τη διαδικασία της γνωστικής απελευθέρωσης (McAdam 2013: 51) και χρησιμοποιούν μια εκλογική λογική (rational), συνδυάζουν αντισυμβατικές μορφές πολιτικής συμμετοχής με συμβατικές πρακτικές της εκλογικής πολιτικής, υποστηρίζοντας τη διαμαρτυρία, συμμετέχοντας σε εκστρατείες μαζί με άλλες οργανώσεις κινημάτων, συνδυάζοντας δραστηριότητες μέσα στην αρένα του τυπικού δημοκρατικού ανταγωνισμού, με εξω-θεσμική κινητοποίηση» (Kitschelt, 2006: 281). Όσον αφορά

¹⁶ Αλληλεπικαλυπτόμενη συμμετοχή, συνδιοργάνωση διάφορων μορφών συλλογικής δράσης, εκατέρωθεν χρηματοδότηση κ.ο.κ

τις στρατηγικές τους, αναδυόμενα είτε μέσα σε κύματα διαδηλώσεων, είτε αναπτυσσόμενα εντός τους, αρκετά από αυτά τα κόμματα είχαν πολύ γρήγορη πρόσβαση, όχι μόνο, στο κοινοβούλιο, αλλά και στην κυβέρνηση. Η απογοήτευση των πρώην ψηφοφόρων παραδοσιακών κομμάτων έχει δημιουργήσει συχνά μεγάλες εκλογικές ευκαιρίες για τα αναδυόμενα κόμματα, αυξάνοντας έτσι τις εντάσεις μεταξύ των στρατηγικών στο δρόμο και των στρατηγικών μέσα στα θεσμικά όργανα. Ένα καινοτόμο ρεπερτόριο διαμαρτυρίας αποτελεί βασική στρατηγική για τα κόμματα αυτά, αν και με διαφορετικές ισορροπίες επενδύσεων στην εκλογική και διαδηλωτική σκηνή.

Ως εκ τούτου, ο όρος «κινηματικά κόμματα» δεν παραπέμπει σε ένα σαφή ορισμό για τον προσδιορισμό ενός φαινομένου, που αναπτύσσεται στο σημείο συνάντησης της κομματικής θεωρίας με το πεδίο των κοινωνικών κινημάτων. Έτσι, τα «κινηματικά κόμματα» αναφέρονται σε μια μεταβατική διαδικασία (Della Porta et al 2017: 189), ενσωματωμένη σε χρόνο που δεν μπορεί να διαρκέσει πολύ, αλλά είναι κρίσιμη για την αποκάλυψη σημαντικών ευρύτερων κοινωνικών μετασχηματισμών, που άλλα ερμηνευτικά εργαλεία ή μεθοδολογίες κοινωνικής επιστήμης μπορεί να μην κατανοήσουν.

Οργανωτικές Δομές. Όσον αφορά τις οργανωτικές τους δομές, τα κινηματικά κόμματα αποκλίνουν από το θεσμοθετημένο κομματικό μοντέλο και εφαρμόζουν διαδικασίες που κρυσταλλώνονται σε δύο διαφορετικούς ιδεατούς τύπους. Όπως σημειώνει σχετικά ο Kitschelt: Στη μια περίπτωση, τα κινηματικά κόμματα μπορούν να καθοδηγούνται από έναν χαρισματικό ηγέτη με προσωπικούς ακολούθους, στους οποίους ασκεί άνευ όρων και αναμφισβήτητο έλεγχο. Στην άλλη περίπτωση, λόγω έλλειψης χαρισματικής ηγεσίας, επιχειρούν να υλοποιήσουν έναν δημοκρατικό, συμμετοχικό συντονισμό μεταξύ των ακτιβιστών¹⁷.

Όλες οι σχετικές αποφάσεις λαμβάνονται σε συνελεύσεις ακτιβιστών και υλοποιούνται από εκπροσώπους, που εκλέγονται για πολύ σύντομη και μη ανανεώσιμη θητεία σε αντιπροσωπευτικά πολιτικά αξιώματα. Τόσο η περίπτωση της χαρισματικής ηγεσίας, όσο και η περίπτωση της «δημοκρατίας της βάσης», οδηγούν

¹⁷ Βλ. περίπτωση Podemos στην Ισπανία

σε ένα ιδιόρρυθμο, ασταθές και ατελές χρονοδιάγραμμα συλλογικής προτίμησης. Η προσοχή αφιερώνεται σε ένα μικρό σύνολο θεμάτων, ενώ πολλά άλλα παραμελούνται. Η επιδίωξη αυτών των σημαντικών στόχων μπορεί να είναι ασυνεπής και αντιφατική. (Kitschelt 2006: 280-1)

Όσον αφορά την πολιτική πρακτική, τα κινηματικά κόμματα παρουσιάζουν ένα πρωτότυπο μίγμα θεσμικής και εξω-θεσμικής δράσης. Σύμφωνα με τα λόγια του Kitschelt: «Μια μέρα, οι νομοθέτες τέτοιων κομμάτων μπορούν να συζητούν νομοσχέδια στις κοινοβουλευτικές επιτροπές, αλλά την επόμενη ημέρα, να συμμετέχουν σε εκστρατείες διαμαρτυρίας» (Kitschelt, 2006: 280-1).

Συγκριτική ανάλυση – σύνοψη αποτελεσμάτων

Πίνακας 1. Συγκεντρωτικός πίνακας χαρακτηριστικών των δύο μοντέλων, βάσει δύο μεταβλητών

	ΚΟΜΜΑ ΚΑΡΤΕΛ	ΚΙΝΗΜΑΤΙΚΟ ΚΟΜΜΑ
Διαφοροποίηση κομματικών καταβολών και προορισμού	Εξάρτηση από το κράτος	Εστίαση στη δράση των κοινωνικών κινημάτων
	Αύξηση των κρατικών επιδοτήσεων	Ισχυροί, οργανωτικοί και εξωτερικοί δεσμοί με τα κοινωνικά κινήματα
	Ενίσχυση των επαγγελματικών στελεχών	Εφαρμογή κινηματικών οργανωτικών προτύπων και στρατηγικών στο πεδίο του κομματικού ανταγωνισμού
	Αποδυνάμωση/διάρρηξη δεσμών με κοινωνία	Πολιτική διαμεσολάβηση συλλογικών κοινωνικών αιτημάτων
	Κράτος ως η νέα βάση νομιμοποίησης	Ιδεολογική σύγκλιση με τον κινηματικό χώρο που εκπροσωπούν
	Διακρατική – διακομματική συμπαιγνία	Συνδυασμός συμβατικών & αντισυμβατικών μορφών πολιτικής συμμετοχής
	Προγραμματικές υποχωρήσεις	Συγκρουσιακή προδιάθεση υποστήριξης διακυβευμάτων
	Σύγκλιση πολιτικού περιεχομένου	Δημιουργία νέων αφηγημάτων
Διαφοροποίηση / Σύγκλιση εσωκομματικών δομών	Αποκοπή ελέγχου ηγετικών ελίτ από κομματικά μέλη	Χαρισματική ηγεσία, άνευ όρων άσκηση διαχείρισης
	Ενίσχυση του ρόλου και της αυτονομίας της ηγετικής ομάδας	Δημοκρατικός τύπος, αυξημένη ισχύς οργάνων
	Μείωση ισχύος των συλλογικών οργάνων στις εσωκομματικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων	Συνελεύσεις ακτιβιστών σύντομης και μη ανανεώσιμης θητείας σε αντιπροσωπευτικά πολιτικά αξιώματα
	Εισαγωγή δημοψηφισματικών διευθετήσεων / τυπικός εκδημοκρατισμός	Αυξημένος βαθμός εσωκομματικής δημοκρατίας και συμμετοχής
	Συγκεντρωτικός έλεγχος	

Κριτική αποτίμηση. Όπως γίνεται αντιληπτό, η ανάδυση του συγκεκριμένου κομματικού ιδεοτύπου, αν και όχι πρωτόφαντη, ταυτίζεται με την παρατήρηση της αυξανόμενης σημασίας της εκλογικής πολιτικής των κοινωνικών κινημάτων που αναπτύχθηκαν, κυρίως, κατά την περίοδο της κρίσης. Ενδεικτικές είναι οι περιπτώσεις του ΣΥΡΙΖΑ στην Ελλάδα, των *Podemos* στην Ισπανία, του *Bloco de*

Esquerda στην Πορτογαλία, του *Left-Green Movement* στην Ισλανδία και πιο πρόσφατα του "*La France Insoumise*" του *Mélenchon* στη Γαλλία. Ωστόσο, ακόμη και αν κανένα από αυτά τα κόμματα δεν μπορεί να θεωρηθεί ως ο αποκλειστικός φορέας πολιτικής διαμεσολάβησής τους, οι μεταξύ τους αλληλεπικαλύψεις ως προς τις αξιακές τους πλαισιώσεις και τα ρεπερτόρια δράσης τους, είναι περισσότερο από εμφανείς.

In actu, αυτά τα κόμματα αναπτύχθηκαν από κινήματα που ήταν πολύ δυσαρεστημένα από την αντιπροσωπευτική δημοκρατία και την εκλογική πολιτική, υιοθετώντας τις βασικές αρχές των κινημάτων, οι οποίες απολήγουν σε μορφές εσωκομματικής λειτουργίας περισσότερο συμμετοχικές. Ταυτόχρονα, εστιάζουν στην απόπειρα διεύρυνσης των μελών τους, με μια προσέγγιση που προσιδιάζει αυτή των μαζικών κομμάτων, ενσωματώνοντας την κριτική της οργάνωσης από την κορυφή προς τα κάτω.

Εντούτοις, αυτό δεν είναι πάντα εύκολο, δεδομένου του γεγονότος ότι κινούνται στα όρια δύο πεδίων δράσης: αφενός του κινηματικού και, αφετέρου, της θεσμικής πολιτικής, των πολιτικών κομμάτων και του εκλογικού ανταγωνισμού. Στο πλαίσιο αυτό, επιχειρώντας να προσαρμοστούν, αναπτύσσουν διαφορετικές εναλλακτικές τακτικές και υιοθετούν γενικές τάσεις.

Πιο συγκεκριμένα, καθώς τα κόμματα αυτά καλούνται να μετασχηματιστούν, σχεδόν ακαριαία, από κόμματα διαμαρτυρίας, σε κόμματα μείζονος αντιπολίτευσης ή/και εν δυνάμει εξουσίας, τείνουν να εγκολπώνουν απογοητευμένα μέλη, καθώς και ηγετικά στελέχη άλλων κομμάτων, με πολύ διαφορετικές προοπτικές και προτεραιότητες από τους ακτιβιστές και τους αρχικούς τους υποστηρικτές. *Ipsso facto*, επιφέρει αλλαγές ισορροπιών και δημιουργεί εντάσεις μέσα στα ίδια τα κόμματα, όπως στους *Podemos*, αλλά και στον ΣΥΡΙΖΑ, όπου διεξάγεται μια έντονη διαμάχη μεταξύ εκείνων που προωθούν πιο ριζοσπαστικές θέσεις και αιτήματα, αποτελώντας τους κύριους εκφραστές των κοινωνικών κινημάτων στην κομματική σκηνή, και εκείνων που εμφορούνται περισσότερο μετριοπαθών στάσεων, τονίζοντας τους περιορισμούς της εκλογικής πολιτικής.

Επιπρόσθετα, λόγω της *de facto* πλουραλιστικής σύνθεσης των κοινωνικών κινημάτων, η οποία συναρθρώνει ετερογενή πληθυσμιακά τμήματα, συμπεριλαμβάνοντας από τους επισφαλείς εργαζόμενους μέχρι τους συνταξιούχους και τους δημόσιους υπαλλήλους, τους άνεργους, μακροχρόνια και μη, καθώς και το μεγαλύτερο τμήμα της νέας γενιάς, τα αιτήματα που θέτουν, εμπεριέχουν υψηλή διακύμανση ως προς την διεκδικητική τους δυναμική. Ωστόσο, αποτελεί κοινό τόπο η κριτική του νεοφιλελευθερισμού και η πολιτική του εφαρμογή, τόσο στο πεδίο της οικονομίας, όσο και σε αυτό της κοινωνικής πολιτικής, καθώς και στις επιπτώσεις που προκαλεί στο δημοκρατικό *status quo* (Crouch, 2006:91-116).

Από τα ως άνω συνάγεται μια αδυναμία δημιουργίας (ή σε κάθε περίπτωση ολοκλήρωσης) συγκεκριμένων συλλογικών ταυτοτήτων, καθώς αυτό είναι ένα διακύβευμα που προϋποθέτει εξ ορισμού μια μακρά διεργασία, η οποία μπορεί να διαρκέσει χρόνια. Μολονότι αυτή η ταυτοτική διαμόρφωση είναι ακόμη ατελής, ωστόσο, οδηγεί σε περαιτέρω πολιτικοποίηση, αύξηση της πολιτικής συμμετοχής και κοινωνική κινητοποίηση. Το γεγονός αυτό εξηγεί, επίσης, γιατί μετά από κάποια κινηματική ύφεση, τα κινήματα συνεχίζουν να αναδύονται σε διαφορετικές χώρες¹⁸. Συνεπώς, το γκραμισιανό μότο «το παλιό πεθαίνει, ενώ το καινούργιο δεν έχει ακόμα γεννηθεί» επανέρχεται στο ιστορικό προσκήνιο παραφρασμένο *mutatis mutandis* από τη διαπίστωση, πως μια κοινή ταυτότητα δεν έχει ακόμα αποκρυσταλλωθεί, αλλά είναι εν εξελίξει.

Συνοψίζοντας τα ανωτέρω, θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως ένας διαφορετικός τύπος κόμματος - το κινηματικό κόμμα - εισήλθε σε διαδικασία ανάδυσης, στην περίοδο που τα εκλογικά κόμματα καρτέλ θεωρήθηκαν πλήρως εδραιωμένα. Χρονικό σημείο εκκίνησης της διεργασίας αυτής απετέλεσε η αμφισβήτηση από την πλευρά των κοινωνικών κινημάτων, του ιεραρχικού μοντέλου σχέσεων μεταξύ κινημάτων και κομμάτων και το αίτημα δημιουργίας μιας πιο οριζόντιας σχέσης.

¹⁸ Στο πλαίσιο αυτό, τα κινήματα του 2011 σε Ισπανία και Ελλάδα, ακολούθησαν το Gezi Park στην Τουρκία το 2013, οι διαμαρτυρίες στη Βραζιλία και σε άλλες χώρες και, τέλος, το "Nuit Debut" στη Γαλλία.

Στο σημείο αυτό, το ερώτημα που προκύπτει είναι κατά πόσο οι ως άνω διαπιστώσεις, συνιστούν τις αναγκαίες συνθήκες σύστασης ενός νέου κομματικού ιδεοτύπου, του «κινηματικού κόμματος» ή απλά ερμηνεύουν επιφανειακά ένα κοινωνικό (αλλά καθόλα υπαρκτό) φαινόμενο¹⁹, συνθέτοντας με όρους πολιτικής επιστήμης μια θεωρία χωρίς βάθος. Το συγκεκριμένο ερώτημα, πιθανώς οργανώνει μια συζήτηση που οφείλει να γίνει στους κόλπους των δύο γνωστικών *milieus*, τόσο της συγκρουσιακής πολιτικής, όσο και της θεσμικής πολιτικής επιστήμης.

Μολονότι το ερώτημα είναι ιδιαίτερα κρίσιμο και η διερεύνηση της απάντησης εξαιρετικά ενδιαφέρουσα, ωστόσο δεν αποτελεί το κύριο ερευνητικό αιτούμενο της παρούσης εργασίας. Εντούτοις, θεωρείται καθοριστικό να αναφερθούν έστω ως αναφορές τα εξής:

Παρόλες τις αδιαμφισβήτητες διεπιφάνειες που αναπτύσσουν τα κόμματα αυτά με τα κινήματα, λειτουργώντας ως φορείς μεταφοράς των ιδεολογικών τους προταγμάτων στο θεσμικό πεδίο, επιτελώντας την διαδικασία της θεσμοποίησης/πολιτικής διαμεσολάβησης, κατά την ίδια στιγμή αποβάλουν μέρος της κινηματικής τους δυναμικής. Τούτο, αποδεικνύεται εμπειρικά τόσο στην ελληνική περίπτωση, με το κόμμα του ΣΥΡΙΖΑ, όσο και στην ισπανική με τους Podemos.

Επιπρόσθετα, η ίδια η επιλογή των κομμάτων που φέρουν τον τίτλο «κινηματικά κόμματα», στο βιβλίο της Della Porta, “Movement Parties Against Austerity”, περισσότερο γεννά προβληματισμούς, παρά επιρρωνύει την άποψη περί ενός πραγματικά νέου ιδεοτύπου. Πιο συγκεκριμένα, η συγγραφέας επιλέγει τόσο τον ΣΥΡΙΖΑ και τους Podemos, όσο και το Κίνημα των 5 Αστέρων, ως χαρακτηριστικά μοντέλα αυτού του νέου κομματικού τύπου, επιλογή η οποία είναι, αν μη τι άλλο, εγγενώς αντιφατική.

Συνελόντι ειπείν, το συμπέρασμα που εξάγεται και τίθεται προς αξιολόγηση, είναι πως βρισκόμαστε σε μια φάση, όπου ένας νέος τύπος κόμματος, ο οποίος είναι σε στενή επαφή με τα κινήματα αναδύεται, χωρίς ακόμα όμως να έχει

¹⁹ Σχέσεις κινημάτων με τα πολιτικά κόμματα και πως αυτές οι σχέσεις διαμεσολαβούνται και απολήγουν σε δυνάμει νέου τύπου κόμματα, τα κινηματικά.

αποκρυσταλλωθεί. Θεωρείται αρκετά πρώιμο να καταλήξουμε στην επεξεργασία ενός τέτοιου ιδεοτύπου, καθώς η βάση διαίρεσης που αποτελεί τη λυδία λίθο για την ανάδειξή του είναι ακόμα ελλειμματική. Προς το παρόν όμως, όροι όπως «οιονεί κινηματικά» ή «φιλοκινηματικά» κόμματα, φαίνονται περισσότερο εναργείς.

Ενότητα 2: «Η περίοδος της Μεγάλης Ύφεσης: μια ιστορική πλαισίωση»

Κεφάλαιο 2.1: Μεταδημοκρατική συναίνεση, η ελληνική περίπτωση

Περιγραφή: Από τη δεκαετία του '80 και μετά, η κοινωνική κινητοποίηση στην Ελλάδα συρρικνώθηκε σταδιακά, αποβάλλοντας συλλογικά οράματα και προηγούμενες δεσμεύσεις, δίνοντας το έναυσμα για το πέρασμα σε έναν πρώιμο ωφελιμιστικό ατομικισμό. Χαρακτηριστικά σημεία της περιόδου, αποτελούν, η ιδεολογική και προγραμματική σύγκλιση της κυβερνητικής κεντροδεξιάς και κεντροαριστεράς, στο πλαίσιο της υιοθέτησης της λογικής και της ηθικής της αγοράς, όπως αυτή εισήχθη, λειτουργικά, μέσω της εκσυγχρονιστικής ατζέντας. Στο σχήμα αυτό, οι μεσαίες τάξεις έδιναν την απαραίτητη συναίνεση, έχοντας εγκλωβιστεί σε μια επίπλαστη ευφορία με απολίτικα χαρακτηριστικά, η οποία τους υποσχόταν καταναλωτική ευδαιμονία σε ατομικό επίπεδο.

Ελληνικό μεταδημοκρατικό *consensus*

Από τη δεκαετία του '80 και μετά, η κοινωνική κινητοποίηση στην Ελλάδα συρρικνώθηκε σταδιακά, αποβάλλοντας συλλογικά οράματα και προηγούμενες δεσμεύσεις, δίνοντας το έναυσμα για το πέρασμα σε έναν πρώιμο ωφελιμιστικό ατομικισμό. Η μετάβαση αυτή κατίσχυσε ως μια νέα πολιτική κουλτούρα, η οποία έθεσε τις βάσεις για να σχηματιστεί, τις επόμενες δεκαετίες, το είδος μιας νέας συναινετικής μεταδημοκρατίας, που αποτελούσε, ως πρότυπο εφαρμογής, τον κοινό παρονομαστή στις χώρες της Δύσης. Πρόκειται για την περίοδο της μαζικής «δημοκρατικής απίσχνανσης», μια διαδικασίας αποψίλωσης της δημοκρατικής λειτουργίας από τα ζωτικά χαρακτηριστικά της (Mair, 2013).

Χαρακτηριστικά σημεία της περιόδου αποτελούν, η αποδυνάμωση και οργανωτική υποχώρηση των κομμάτων, η αποστασιοποίηση των ψηφοφόρων από τα τεκταινόμενα στην κεντρική πολιτική σκηνή, η ιδεολογική και προγραμματική

σύγκλιση της κυβερνητικής κεντροδεξιάς και κεντροαριστεράς, στο πλαίσιο της υιοθέτησης της λογικής και της ηθικής της αγοράς, όπως αυτή προτάσσεται από το νέο-φιλελεύθερο μοντέλο. Η σύγκλιση αυτή εισήχθη, λειτουργικά, στην εκσυγχρονιστική ατζέντα, η οποία προέκρινε ένα νέο είδος παρεμβατισμού, τον παρεμβατισμό της απορρύθμισης (Moschonas, 2002: 291), υπέρ της αγοράς και των οικονομικών ελίτ. Στο σχήμα αυτό οι μεσαίες τάξεις έδιναν την απαραίτητη συναίνεση, έχοντας εγκλωβιστεί σε μια επίπλαστη ευφορία με απολίτικα χαρακτηριστικά, η οποία τους υποσχόταν καταναλωτική ευδαιμονία σε ατομικό επίπεδο. Ταυτόχρονα, η εργατική τάξη είχε τεθεί στο περιθώριο, καθώς δεν αποτελούσε πλέον την εκλογική βάση-στόχο, ενώ παράλληλα η κρίση πολιτικής εκπροσώπησής της εντεινόταν, καθώς είχε προηγηθεί η οργανωτική «από-εργατοποίηση» των κομμάτων που παραδοσιακά την εκπροσωπούσαν. Ως εκ τούτου, τα φαινόμενα της εκλογικής αποχής και του αισθήματος αποστροφής στην πολιτική, ενός μεγάλου τμήματος της κοινωνίας, αυξάνονταν. Η κυβερνητική θητεία του ΠΑΣΟΚ, επί πρωθυπουργίας Κώστα Σημίτη, αποτέλεσε το «όχημα» αυτής της μετάβασης. *In actu*, η υιοθέτηση νεοφιλελεύθερων πολιτικών σε συνδυασμό με την τεχνοκρατική ελιτίστικη λογική και την προσήλωση στους οικονομικούς δείκτες, ουσιαστικά οδήγησε στην επικράτηση της οικονομίας της αγοράς επί της πολιτικής, η οποία με τη σειρά της δημιούργησε μία συναίνεση στο κέντρο (πολιτικό και κοινωνικό), αμβλύνοντας τις διαφορές ανάμεσα στα δύο κόμματα εξουσίας της χώρας. Η ίδια πολιτική ακολουθήθηκε και στις κυβερνητικές θητείες την Νέας Δημοκρατίας, υπό τον Κώστα Καραμανλή, χωρίς να υπάρχει ουσιαστική διαφοροποίηση στο *modus operandi* της (κεντρο)δεξιάς παράταξης τόσο στο ιδεολογικό, όσο και στο προγραμματικό πεδίο.

Στο σημείο αυτό, διακρίνονται με εύληπτο τρόπο συνδέσεις με την κομματική θεωρία που παρουσιάστηκε, καθώς αποτελεί την περίοδο ακμής των «επαγγελματιών της πολιτικής» και της διαδικασίας καρτελοποίησης. Εταιρείες πολιτικών αναλύσεων και επικοινωνίας, δημοσκοπήσεων, πολιτικού μάρκετινγκ και συναφών δραστηριοτήτων, γνωρίζουν την δική τους χρυσή εποχή, καθώς καλούνται να υποκαταστήσουν τη δημιουργία κοινωνικών δεσμών με τα πολιτικά κόμματα, εξυπηρετώντας με λανθάνοντα τρόπο εταιρικές στρατηγικές και συμφέροντα. Όπως

σωστά η θεωρία καρτέλ σημειώνει (Katz and Mair, 1995: 11), οι κρατικές επιχορηγήσεις στους κομματικούς προϋπολογισμούς των δύο μεγάλων κομμάτων αυξάνονται, προκειμένου, είτε να καλυφθούν απευθείας οι συγκεκριμένες δαπάνες, είτε να αξιοποιηθούν ως εξασφαλίσεις για την σύναψη «ευμενών» δανείων, τα οποία δεν εξυπηρετούνται²⁰. Παράλληλα, δημιουργείται ένα σύστημα καρτέλ, με πυρήνα τα κόμματα αυτά, το οποίο βασιζόμενο στην ανάγκη διατήρησης της εξουσίας και του προσπορισμού των κρατικών πόρων, εντοιχίζει την εκλογική διαδικασία, θέτοντας προσκόμματα στην είσοδο νέων ανταγωνιστών.

Κεφάλαιο 2.2: Διάρρηξη μεταδημοκρατικού *consensus*

Περιγραφή: Η οικονομική κρίση στην οποία περιήλθε η χώρα, οδήγησε στην διάρρηξη του περιγραφέντος μεταδημοκρατικού *consensus* και σε οξεία κρίση εκπροσώπησης. Η εφαρμογή πολιτικών εσωτερικής υποτίμησης και οριζόντιας λιτότητας, όπως αυτές επιβλήθηκαν ως τα ενδεικνύόμενα (και ταυτοχρόνως απαραίτητα για την ένταξη στα σχέδια διάσωσης) μέτρα εξόδου από την κρίση, αποτέλεσε την αιτία κατάρρευσης του μοντέλου εκείνου της συναινετικής δημοκρατίας, η οποία στηριζόταν αφενός στο σαθρό υπέδαφος ενός εκσυγχρονισμού με δανεικά και αφετέρου στο πλαίσιο των «συλλογικών μη ταυτοτήτων» που δημιουργούσε. Εντούτοις, από το 2010 και έπειτα, η ηγεμονία του νεοφιλελεύθερου μοντέλου και η εφαρμογή των προτάσεων θεραπείας της οξύτατης οικονομικής κρίσης στην οποία περιήλθε η χώρα, οδήγησε στην διάρρηξη του περιγραφέντος μεταδημοκρατικού *consensus*.

Η εφαρμογή πολιτικών εσωτερικής υποτίμησης και οριζόντιας λιτότητας, όπως αυτές επιβλήθηκαν ως τα ενδεικνύόμενα (και ταυτοχρόνως *sine qua non* για την ένταξη στα σχέδια διάσωσης) μέτρα εξόδου από την κρίση, αποτέλεσε την αιτία κατάρρευσης του μοντέλου εκείνου της συναινετικής δημοκρατίας, η οποία στηριζόταν αφενός στο σαθρό υπέδαφος ενός εκσυγχρονισμού με δανεικά και αφετέρου στο πλαίσιο των «συλλογικών μη ταυτοτήτων» που δημιουργούσε.

²⁰ Βλ. σχετικά: Το πόρισμα της εξεταστικής επιτροπής για τις δανειοδοτήσεις κομμάτων και ΜΜΕ
Πηγή: <https://www.thepressproject.gr/article/105795/To-porisma-tis-Eksetastikis-gia-tis-daneiiodotiseis-kommaton-kai-MME>

Υπό το πρίσμα αυτό, το κίνημα των Πλατειών, του 2011, σηματοδότησε την έναρξη διαδοχικών κορυφώσεων εναντίωσης στο εν λόγω *zeitgeist*, συμπυκνώνοντας χαρακτηριστικά διάχυτου ενθουσιασμού στο πλαίσιο διαμόρφωσης μιας κοινής ατζέντας αιτημάτων, τα οποία εκπορεύονταν από ένα αντι-ηγεμονικό αφήγημα εξόδου από την κρίση, θέτοντας σε διακινδύνευση τα συμφέροντα των ελίτ, που στο συγκεκριμένο χρονικό διάστημα αδυνατούσαν να ελέγξουν την αναδυόμενη κοινωνική δυναμική. Εμφατικά ορόσημα -ή εκφάνσεις δημοκρατικών στιγμών κατά Crouch (2006: 61-67)- της πορείας αυτής, απετέλεσε ο διπλός εκλογικός σεισμός του 2012 (Βούλγαρης, 2014), οι εκλογές του Ιανουαρίου του 2015 και φυσικά το Δημοψήφισμα του Ιουλίου του ίδιου χρόνου.

Δημοκρατία σε κρίση

Η περίοδος από το 2010 έως σήμερα, αποτελεί για την Ελλάδα την είσοδο σε μια σπειροειδή κρίση, από την οποία δεν φαίνεται να υπάρχει διέξοδος. Είναι περίοδος διαδοχικών κρίσεων σε μετάλλαξη (κρίση δημόσιου χρέους, δημοσιονομική, ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, νομισματική), αλλά πάνω από όλα, όπως εμφανίζεται *infra*, κρίση δημοκρατική.

Κεντρικό στοιχείο της δημοκρατικής αυτής δίνης αποτελεί η συνειδητή υποταγή του ελληνικού κεφαλαίου στο ευρωπαϊκό, και ο ετεροκαθορισμός της ελληνικής πολιτικής, ο οποίος αναιρεί τη δυνατότητα του ελληνικού λαού να καθορίζει, σύμφωνα με τη βούλησή του, την πολιτική της χώρας. Η άσκηση πολιτικής έχει μεταβιβασθεί σε υπερεθνικούς θεσμούς, που απαιτούν δραστικές πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές που δεν μπορούν πλέον να υλοποιηθούν με δημοκρατικό τρόπο. Η διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, που άλλοτε συνέδραμε στην περαιτέρω εμβάθυνση των δημοκρατικών θεσμών στα κράτη μέλη - μεταξύ των οποίων και στην Ελλάδα- και την προώθηση του ευρωπαϊκού κοινωνικού κεκτημένου, πλέον λειτουργεί αντίστροφα. Η Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.) από θεματοφύλακα κοινωνικών δικαιωμάτων έχει μεταστραφεί σε μέσο επιβολής διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων νεοφιλελεύθερου χαρακτήρα, προς όφελος των αγορών. Υπό το φως αυτό, εξηγείται η εντεινόμενη άσκηση πίεσης προς την Ελλάδα, να παρακάμψει παραδοσιακές κοινοβουλευτικές διαδικασίες, προκειμένου να αποδεχθεί πολιτικές, οι οποίες στοχεύουν πρωτίστως στην απορρύθμιση της αγοράς

εργασίας και την περιστολή των κοινωνικών της πολιτικών, καθώς και στην ευρεία ιδιωτικοποίηση του δημόσιου τομέα. Κατάληξη των πιέσεων αυτών είναι το εργατικό δίκαιο να γίνεται όλο και πιο διάτρητο, οι συλλογικές συμβάσεις να καταργούνται και να αντικαθίστανται από τις επιχειρησιακές και ατομικές, ο κατώτατος μισθός να καθορίζεται από την κυβέρνηση, ενώ ταυτόχρονα οι απολύσεις να τίθενται σε καθεστώς ευελιξίας.

Το περιεχόμενο των μνημονίων και των εφαρμοστικών τους νόμων στο ελληνικό κοινοβούλιο, αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα επιβολής των πολιτικών αυτών, ενώ οι διαδικασίες ψήφισής τους συνιστούν εκτροπή από το δημοκρατικό πλαίσιο, των οποίων το νομότυπο των αποφάσεων τίθεται εν αμφιβόλω.

Επικουρικό των ως άνω διαπιστώσεων αποτελεί το φαινόμενο διαπλοκής μεταξύ οικονομίας και πολιτικής και η κατίσχυση της πρώτης έναντι της τελευταίας. Στην Ελλάδα, η όσμωση οικονομίας και πολιτικής εκδηλώνεται μέσω της ύπαρξης μιας μικρής οικονομικής ελίτ, η οποία ελέγχει τα ΜΜΕ και τον χρηματοπιστωτικό τομέα και συνακόλουθα την πολιτική. Η ελίτ αυτή λειτουργεί ως φορέας δημιουργίας ενός *sui generis* κρατικού καπιταλισμού, που ενώ επιδιώκει την πλήρη απελευθέρωση των αγορών και των ρυθμιστικών πλαισίων, ταυτόχρονα αποτελεί τον κύριο προμηθευτή του δημόσιου τομέα, είτε αφορά σε έργα, είτε σε υπηρεσίες. Δεν πληρώνει φόρους και το σύνολο της περιουσίας της βρίσκεται στο εξωτερικό. Προς επίτευξη των κερδοσκοπικών της στόχων, η ελίτ αυτή αλληλοδιαπλέκεται με τα πολιτικά κόμματα και τις κυβερνήσεις, παρέχοντας τους υπηρεσίες υποστήριξης/προώθησης μέσω των ελεγχόμενων από αυτή ΜΜΕ, είτε χορηγίες στο πλαίσιο των εκλογικών τους εκστρατειών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα των σχέσεων αυτών είναι η διαχείριση των λιστών φοροδιαφυγής και το ατελέσφορο των περιπτώσεων δίωξης που είδαν το φως της δημοσιότητας τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα, οι οποίες περιελάμβαναν αναγνωρίσιμες προσωπικότητες, τόσο από τον πολιτικό, όσο και από τον επιχειρηματικό κόσμο της χώρας.

Τα ως άνω περιγραφόμενα, επιρρωνύονται από το φαινόμενο του διορισμού τεχνοκρατών, προερχόμενων, κυρίως, από τον χρηματοπιστωτικό τομέα της οικονομίας, στη θέση της πρωθυπουργίας/προεδρίας κρατών, τα οποία βρίσκονταν σε

κρίση. Η περίπτωση του άλλοτε αντιπροέδρου της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, Λουκά Παπαδήμου, είναι χαρακτηριστική. Εν προκειμένω, η νομίμως εκλεγμένη κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, υπό τον Γιώργο Παπανδρέου, αντικαταστάθηκε πέρα από κάθε δημοκρατική νομιμότητα, από μια κυβέρνηση τεχνοκρατών, η οποία δεν απολάμβανε πολιτικής νομιμοποίησης. Στην πραγματικότητα συγκαλύφτηκε το γεγονός ότι επρόκειτο για κυβέρνηση τραπεζιτών, η οποία θα οδηγούσε τη χώρα «ασφαλώς» στο δεύτερο μνημόνιο, εξυπηρετώντας τους σκοπούς της συγκεκριμένης ομάδας συμφερόντων.

Ένα επιπρόσθετο –αλλά όχι εξαντλητικό– στοιχείο μεταδημοκρατίας αποτελεί η ενίσχυση των κατασταλτικών μηχανισμών του κράτους, και πιο ειδικά η ανάδειξη της αστυνομικής βίας σε κύρια μορφή επιβολής της κυβερνητικής πολιτικής. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, τα επιβεβλημένα από υπερεθνικούς θεσμούς μέτρα οριζόντιας λιτότητας και περικοπής του κοινωνικού κράτους δεν είναι δυνατόν να επιβληθούν με δημοκρατικό τρόπο. Η επιβολή τους δημιουργεί το πλαίσιο, εντός του οποίου δημιουργούνται οι συνθήκες ανάδυσης της πολιτικής συγκρουσιαικότητας (McAdam, 2010: 28-30) και πιο συγκεκριμένα η λαϊκή συγκρουσιαικότητα (*popular contention*), η οποία εμφορείται με αξιακές πλαισιώσεις αιτημάτων, αντίθετων στα επιβληθέντα/ηγεμονικά, εφαρμόζοντας, όπως η θεωρία αναφέρει, εξω-θεσμικές ή και έκνομες μορφές πολιτικών δράσεων (παρεμπόδιση). Ως εκ τούτου, οι απεργίες κηρύσσονται καταχρηστικές, οι εργαζόμενοι απειλούνται με απολύσεις, ενώ λλοιδороούνται συστηματικά από τα ΜΜΕ. Οι συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας, οι πορείες και οι διαδηλώσεις καταστέλλονται με βίαιες επεμβάσεις της αστυνομίας και συλλήψεις, κατά κανόνα απρόκλητα, ενώ η εμφανής (αλλά όχι πρωτόφαντη) συνεργασία της με μέλη ακροδεξιών οργανώσεων (Χρυσή Αυγή), αποτελεί παλινδρόμηση σε προ-δημοκρατικές εποχές.

Κεφάλαιο 2.3: Επίδραση μνημονιακών πολιτικών

Περιγραφή: Η ζημία που υπέστη η πραγματική οικονομία και η κοινωνική συνοχή της χώρας, όπως αποτυπώνεται στα στοιχεία για το ΑΕΠ, τις κοινωνικές δαπάνες και το δημόσιο χρέος φαίνεται ότι είναι ανεπανόρθωτη. Ενδεικτικά, για την περίοδο 2010-16 προκύπτει συρρίκνωση του Ακαθάριστου Εγχωρίου Προϊόντος κατά

61,6 δισ. ευρώ ή κατά 26%, μείωση των συνολικών εσόδων της γενικής κυβέρνησης κατά 5 δισ. ευρώ, περικοπές κατά 19,13 δισ. ευρώ στους μισθούς του Δημοσίου, τις συντάξεις και τα κοινωνικά επιδόματα και αύξηση του δημόσιου χρέους κατά 52,3% του ΑΕΠ στο μη βιώσιμο επίπεδο του 179% του ΑΕΠ.

Ηγεμονική προβληματοποίηση της κρίσης

Ο δημόσιος λόγος σε εθνικό και διεθνές επίπεδο παρουσίασε την ελληνική κρίση ως μεμονωμένο περιστατικό, που δεν συνδέεται με την παγκόσμια οικονομική κρίση. Οι Έλληνες θεωρούνταν υπεύθυνοι για αυτήν την κρίση, επειδή είχαν απολαύσει υψηλότερη κατανάλωση και πρότυπα ζωής εν συγκρίσει με τις παραγωγικές τους δυνατότητες. Κατηγορήθηκαν, επίσης, ότι εργάζονται λιγότερο σκληρά από τους άλλους Ευρωπαίους και ότι υποστηρίζονται από ένα γενναϊόδωρο σύστημα κοινωνικής προστασίας (Παπαθεωδόρου 2015).

Αποτέλεσμα αυτής της δημόσιας ρητορικής ήταν ότι εφόσον η Ελλάδα ήταν υπεύθυνη για τη δική της κρίση, ο ελληνικός λαός έπρεπε να πληρώσει το τίμημα. Αυτό μπορεί να εξηγήσει, τόσο την αντίδραση ορισμένων ευρωπαϊκών χωρών, όσο και αρκετές δημοσιεύσεις του τύπου εκείνης της εποχής, με χαρακτηριστικότερες όλων αυτές της γερμανικής εφημερίδας *Bild*, η οποία κρατούσε τα ηνία σε έναν ιδιότυπο διαγωνισμό δημιουργίας στερεοτύπων σε βάρος της Ελλάδας. Στο πλαίσιο αυτό, τίτλοι όπως: «Ποιος φταίει για την κρίση; Η Ελλάδα! (12 Φεβρουαρίου 2010), «Πως μας τα παίρνουν οι Έλληνες και τα ξοδεύουν; Δες τε τι τα κάνουν!», (1η Μαρτίου 2010), «Ούτε ένα ευρώ για την Ελλάδα!» (3 Μαρτίου 2010), «Αυτοί φταίνε!». (12 Μαρτίου 2010), «Ποιος ακόμα μπορεί να πιστέψει τους Έλληνες»; (27 Απριλίου 2010), «Μη μας περνάτε για ηλιθίους!» (8 Μαΐου 2010)²¹, έδιναν το στίγμα της εποχής.

Επιπρόσθετα, μια τέτοια αντίληψη της ελληνικής κρίσης ήταν ευπρόσδεκτη από τα θεσμικά όργανα της ΕΕ, καθώς αφενός, μείωσε την πίεση για σημαντικές επανεξετάσεις πολιτικών και θεσμικών αλλαγών, σε περιόδους δύσκολων οικονομικών συνθηκών και αφετέρου, το ελληνικό μνημόνιο παρέθεσε μια

²¹ Βλ. σχετικά <https://monde-diplomatique.gr/?p=451>

καθοδηγητική θέση για τις χώρες του Νότου. Υπό την έννοια αυτή, η ΕΕ έχασε την ευκαιρία για μια σημαντική μεταρρύθμιση προς την οικονομική και πολιτική ενοποίηση, η οποία θα απαντούσε στα δομικά προβλήματα που αντιμετωπίζει (Παπαθεοδώρου 2015).

Μακροοικονομικό πλαίσιο

Μετά από μια μακρά περίοδο υψηλών ρυθμών ανάπτυξης, η ελληνική οικονομία επιβραδύνθηκε απότομα και έπεσε σε βαθιά ύφεση. Ο ρυθμός μεγέθυνσης του ΑΕΠ ήταν σταθερά πάνω από τον μέσο όρο για περισσότερο από μια δεκαετία, αλλά το 2008, έτος της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης, κατέστη αρνητικός για πρώτη φορά από το 1993 (Dedoussopoulos A., Aranitou V., Koutentakis F., and Maropoulou M., 2013).

Η απασχόληση στην Ελλάδα, η οποία αυξανόταν, σχεδόν σταθερά, από το 1983 έως το 2008, γνώρισε μια απότομη μείωση. Ειδικότερα, η απασχόληση στη γεωργία μειώθηκε κατά την περίοδο αυτή με μέσο ετήσιο ρυθμό 2,75%, ενώ το μερίδιο της γεωργίας στη συνολική απασχόληση μειώθηκε από 30% το 1983 σε 11,6 % το 2011.

Σημαντικός μετασχηματισμός στην δομή της ελληνικής απασχόλησης, από το 1983 έως το 2008, ήταν η ταχεία άνοδος της μισθωτής εργασίας, η οποία το 1983 αντιπροσώπευε λιγότερο από το ήμισυ (47,7%) της συνολικής απασχόλησης, ενώ το 2008, έφθανε τα δύο τρίτα, 65,8% αυτής (Dedousopoulos et al 2013: 16-18). Το 2008, η απασχόληση στη κεντρική διοίκηση του δημόσιου τομέα αντιπροσώπευε το 11,5% της συνολικής απασχόλησης ή το 17,5% της μισθωτής απασχόλησης. Σύμφωνα με στοιχεία του ΟΟΣΑ, μόνο η Γερμανία, η Ιρλανδία και οι Κάτω Χώρες των χωρών της ΕΕ συγκέντρωναν χαμηλότερα ποσοστά. Ωστόσο, η ευρύτερη απασχόληση στον δημόσιο τομέα αντιπροσώπευε το 34,3% της μισθωτής απασχόλησης ή το 22,6% της συνολικής απασχόλησης το 2008.

Οι κοινωνικές δαπάνες ως ποσοστό του ΑΕΠ ήταν σημαντικά χαμηλότερες από τα αντίστοιχα μεγέθη για το σύνολο της ΕΕ-15 και της ΕΕ-27, κατά την περίοδο πριν από την κρίση. Σε σύγκριση με τις άλλες χώρες της ΕΕ-15, το ελληνικό σύστημα κοινωνικής προστασίας ήταν ιδιαίτερα αδύναμο στο πεδίο ανακούφισης της

φτώχειας, αντικατοπτρίζοντας τη δική του δομική αδυναμία και ιδιαιτερότητες. Αναγνωρίζεται ευρέως ως ένα εξαιρετικά κατακερματισμένο σύστημα, με στοιχειώδεις και ασυντόνιστες διατάξεις, βαθιά πολωμένο, όπου οι οικογένειες διαδραματίζουν κρίσιμο ρόλο στην κοινωνική φροντίδα (Παπαθεοδώρου, 2009· Πετμεζίδου, 2006).

Κοινωνικός μετασχηματισμός υπό το πρίσμα των μνημονίων

Οι αλλαγές που συντελούνται κατά την περίοδο της κρίσης και των μνημονίων στην Ελλάδα, επικεντρώνονται σε μια βίαιη ανατροπή των εργασιακών σχέσεων, στην κατεύθυνση της εργασιακής απορρύθμισης που καταγράφεται σταδιακά, από τις αρχές της δεκαετίας του 1990. Η περίοδος των μνημονίων αποτελεί τη χρονική εκκίνηση για τη ραγδαία εντατικοποίηση των ρυθμών απελευθέρωσης της αγοράς εργασίας, διαμορφώνοντας ένα εντελώς νέο εργασιακό τοπίο. Οι εξελίξεις αυτές, σε συνάρτηση με τα πρωτοφανή μεταπολεμικά ποσοστά ανεργίας, επηρεάζουν καθοριστικά το περιεχόμενο των εργασιακών σχέσεων και των συνθηκών διαβίωσης, σε συνδυασμό με τη συντελούμενη απορρύθμιση του ανέκαθεν ελλειμματικού κράτους πρόνοιας στην Ελλάδα. Η πλήρης αποδιάρθρωση του συστήματος των συλλογικών συμβάσεων και του τρόπου διαμόρφωσης των μισθών, η απελευθέρωση των ατομικών και ομαδικών απολύσεων, η ελαστικοποίηση των ωραρίων και η ενίσχυση των ευέλικτων μορφών εργασίας σε βάρος της πλήρους και σταθερής απασχόλησης, αποτελούν τους κύριους άξονες στους οποίους κινούνται, οι εν λόγω, αλλαγές.

Πρόκειται για αλλαγές στο εργασιακό πεδίο, που συντελούνται κατά την τελευταία 20ετία στην Ελλάδα με σταδιακές και συμπληρωματικές παρεμβάσεις, με άξονα την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας και τη μείωση του εργασιακού κόστους και με βασικό εργαλείο την εισαγωγή μιας μεγάλης ποικιλίας μέτρων για την ενθάρρυνση και την ανάπτυξη της ευελιξίας της εργασίας (Κουζής, 2010).

Φάσεις επέμβασης μνημονιακών πολιτικών

Για την καλύτερη κατανόηση των ανωτέρω, παρατίθεται μια συνοπτική περιοδολόγηση των νομοθετικών δράσεων με κριτήρια τον χρονισμό αυτών, καθώς και των περιεχομένων τους.

1η Φάση (φάση πριν από το μνημόνιο)

Η παρέμβαση τέθηκε σε εφαρμογή στο νόμο 3833/2010 και αφορούσε αποκλειστικά το προσωπικό του κεντρικού και ευρύτερου δημόσιου τομέα. Ο νόμος απαγόρευσε τις μισθολογικές αυξήσεις στον δημόσιο τομέα, επέβαλε περικοπές στους μισθούς και τις αποζημιώσεις, μείωσε τις υπερωρίες και ελαχιστοποίησε τα επίπεδα πρόσληψης στον δημόσιο τομέα. Επιπλέον, με τον νόμο αυτό, οι εργαζόμενοι σε ΝΠΙΔ έχασαν το δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης και διαιτησίας (Dedousopoulos et al 2013).

2η Φάση

Άρχισε τον Μάιο του 2010 όταν υπογράφηκε και επικυρώθηκε από το Ελληνικό Κοινοβούλιο το «Μνημόνιο Οικονομικών και Χρηματοοικονομικών Πολιτικών» (νόμος 3845/2010). Σημαντικό σημείο αυτής της φάσης ήταν η επίσημη άρνηση περί ισχύος των περικοπών στον ιδιωτικό τομέα. Οι συνολικές περικοπές των μισθών και η ανακατανομή του προσωπικού στον ευρύτερο δημόσιο τομέα αποτέλεσαν τον κεντρικό πυρήνα της στοχοθεσίας του Μνημονίου Ι. Αυτή η φάση έληξε τον Ιούνιο του 2011 (Dedousopoulos et al 2013).

3η Φάση

Ξεκίνησε τον Ιούνιο του 2011 με την έγκριση της μεσοπρόθεσμης δημοσιονομικής στρατηγικής 2012-15. Αυτή η νέα νομοθεσία (Ν. 3986/2011) είναι η πρώτη ανοικτή αναγνώριση της αποτυχίας των μακροοικονομικών και φορολογικών στόχων που καθορίστηκαν στο Μνημόνιο Ι. Οι κοινοβουλευτικές διαδικασίες για την επικύρωση του Ν. 3986/2011 και η ψηφοφορία για το Νόμο έλαβαν χώρα εν μέσω «πολιορκίας» του Κοινοβουλίου, καθώς χιλιάδες διαδηλωτές συγκρούστηκαν με την αστυνομία για αρκετές ημέρες. Ο νόμος 3986/2011 επέβαλε περαιτέρω φόρους επί των εισοδημάτων, των αγαθών και της στέγασης και εισήγαγε περαιτέρω ευελιξία, όσον αφορά τις προσλήψεις και τις θέσεις εργασίας ορισμένου χρόνου (Dedousopoulos et al 2013).

4η Φάση

Άρχισε τον Φεβρουάριο του 2012. Ο νόμος 4046/2012 κατήργησε τη Γενική Συλλογική Συμφωνία του 2010 και επέβαλε μείωση κατά 22% στον κατώτατο μισθό.

Οι μισθοί των νέων ηλικίας κάτω των 25 ετών μειώθηκαν κατά 32%, επί του αρχικού ελάχιστου. Προωθήθηκαν ατομικά οι μισθολογικές διαπραγματεύσεις, τα ωράρια εργασίας και οι συνθήκες εργασίας, ενώ οι τομεακές ή επαγγελματικές συμβάσεις εργασίας που δεν ανανεώνονταν εγκαίρως, έπαυσαν να ισχύουν σηματοδοτώντας το τέλος της μετενέργειας²². Οι εργοδοτικές εισφορές κοινωνικής ασφάλισης μειώθηκαν και ιδρύματα όπως ο Οργανισμός Στέγασης των Εργαζομένων και το Κοινωνικό Ταμείο Εργαζομένων, έκλεισαν επισήμως (Dedousopoulos et al 2013).

5η Φάση

Ξεκινάει τον Νοέμβριο του 2014 μετά την υιοθέτηση του Νόμου 4093/2012. Ο νόμος ενεργοποιεί το μεσοπρόθεσμο δημοσιονομικό πλαίσιο 2013-16, που συμφωνήθηκε μεταξύ της ελληνικής κυβέρνησης και της τρόικας και διευκρινίζει, περαιτέρω, τα ζητήματα της αγοράς εργασίας, που καλύπτονται ήδη από τον νόμο 4046/12. Αφορά σε σημαντική μείωση των μισθών των καθηγητών πανεπιστημίων και του ερευνητικού προσωπικού, των μελών του δικαστικού συστήματος, στην κατάργηση του 13ου και 14ου μισθού για όλους τους δημόσιους υπαλλήλους, στη μείωση των συντάξεων και στην παράταση του ορίου ηλικίας για τις συντάξεις. Εισήγαγε την κατάργηση της πενθήμερης εβδομάδας χωρίς μείωση της εβδομάδας των 40 ωρών, ενώ διευκόλυνε την εργασία με βάρδιες, με την καθιέρωση χρονικής περιόδου 11 ωρών μεταξύ δύο βαρδιών (Dedousopoulos et al 2013).

6η Φάση

Η υπογραφή του τρίτου μνημονίου επιφέρει δύο νέα στοιχεία αναφορικά με την εργασία. Πρώτον, δεν αφήνει περιθώρια ανατροπών των μνημονιακών μέτρων της γενικευμένης εργασιακής απορρύθμισης, γεγονός που ενισχύει την παγίωση της εικόνας που έχει διαμορφωθεί στην ελληνική αγορά εργασίας με τα δύο πρώτα μνημόνια. Δεύτερον, ανοίγει νέα πεδία για πρόσθετες νομοθετικές παρεμβάσεις, που αποσκοπούν στην πλήρη αποδιοργάνωση και αποδόμηση του πλαισίου που διέπει το περιεχόμενο των ατομικών και συλλογικών εργασιακών σχέσεων, καταργώντας και

²² Η μετενέργεια έχει να κάνει με τη διάρκεια ισχύος των συλλογικών συμβάσεων και συγκεκριμένα παρέχει ένα "δίχτυ ασφαλείας" έξι μηνών, εντός του οποίου εφαρμόζεται στους νεοπροσλαμβανόμενους η αντίστοιχη συλλογική σύμβαση εργασίας ακόμα και αν έχει λήξει ή καταγγελθεί.

νέα στοιχεία από το εναπομείναν προστατευτικό πλαίσιο για την εργασία (Κουζής 2016).

Συνοψίζοντας τα ως άνω, διακρίνονται ως σημαίνουσες παρεμβάσεις: α) η αύξηση της φορολογίας των χαμηλών εισοδημάτων με την κατάργηση των φορο-εκπτώσεων κοινωνικού χαρακτήρα και ο ουσιαστικός μηδενισμός του αφορολόγητου εισοδήματος, β) η φορολόγηση της πρώτης κατοικίας, γ) η αύξηση των εισφορών των μισθωτών, δ) η επιβολή αυστηρότερων προϋποθέσεων για την καταβολή επιδομάτων ανεργίας, με ταυτόχρονη μείωση της συνολικής διάρκειας επιδότησης για τους εποχιακά ή περιστασιακά ανέργους, ε) η αύξηση της συμμετοχής των ασφαλισμένων στο κόστος των ιατρικών υπηρεσιών και των φαρμάκων, στ) η πριμοδότηση των ιδιωτικών κοινωνικών υπηρεσιών με την υιοθέτηση μεθόδων οιονεί αγοράς στην παροχή τους (π.χ. κουπόνια παιδικών σταθμών, κουπόνια κατάρτισης/απασχόλησης για ανέργους), ι) η επέκταση των εισοδηματικών κριτηρίων στην καταβολή επιδομάτων και υπηρεσιών φροντίδας, πέραν αυτών που αναφέρονται αποκλειστικά στους απόρους.

Επιπτώσεις των μνημονιακών πολιτικών

Είναι ευρέως αποδεκτό ότι το Μνημόνιο Ι απέτυχε να επιτύχει τους στόχους του, κυρίως όσον αφορά τη μείωση του δημόσιου χρέους και της πρόβλεψης του βάθους της ύφεσης που δημιούργησε. Το δημόσιο χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ αυξήθηκε δραματικά και η ανεργία εκτινάχθηκε σε εξαιρετικά υψηλά επίπεδα. Το έλλειμμα εξωτερικού εμπορίου μειώθηκε, κυρίως, λόγω της μείωσης των εισαγωγών. Η προσπάθεια αύξησης των εσόδων του δημόσιου τομέα, μέσω της αύξησης της φορολογίας απέτυχε εξαιτίας της έντονης ύφεσης. Τα υψηλά ποσοστά ανεργίας, η ύφεση και οι μειώσεις των μισθών, καθώς και η αύξηση της αδήλωτης εργασίας, έθεσαν υπό αμφισβήτηση τη βιωσιμότητα των συνταξιοδοτικών ταμείων.

Το Μνημόνιο ΙΙ βασίστηκε στην υπόθεση ότι η πολιτική που υποστηρίχθηκε στο Μνημόνιο Ι ήταν σωστή, αλλά ότι η εφαρμογή του ήταν αναποτελεσματική. Συνεπώς, επέβαλε περαιτέρω μέτρα για την απελευθέρωση της ελληνικής αγοράς εργασίας και περισσότερες μειώσεις στις δημόσιες υπηρεσίες, τους μισθούς και τις

κοινωνικές παροχές, σε συνδυασμό με ένα διαφορούμενο πρόγραμμα ιδιωτικοποιήσεων.

Με το Μνημόνιο III οι μαζικές αποκρατικοποιήσεις και η αλλαγή του ιδιοκτησιακού καθεστώτος σε δημόσιους οργανισμούς και επιχειρήσεις που απορρέουν από τα ψηφισθέντα μέτρα τον Μάιο του 2016, ενίσχυσαν τις τάσεις σημαντικών αρνητικών αλλαγών στο περιεχόμενο των εργασιακών σχέσεων, που συνήθως επιβάλλουν οι εκάστοτε νέοι επενδυτές. Η συμφωνία προβλέπει ότι οποιαδήποτε αλλαγή στην αγορά εργασίας, προϋποθέτει την έγκριση των δανειστών. Παράλληλα, δεσμεύει την ελληνική πλευρά, να μην επαναφέρει τις προ μνημονίων ισχύουσες διατάξεις, λόγω του αντιαναπτυξιακού, σύμφωνα με την ερμηνεία των δανειστών, περιεχομένου τους (Κουζής, 2016).

Συμπερασματικά, οι πολιτικές των μνημονίων αποτελούσαν ακατάλληλη θεραπεία για μια λανθασμένα διαγνωσθείσα ασθένεια. Επιπλέον, αυτές οι δέσμες πολιτικών μέτρων δεν διέθεταν την απαραίτητη ευελιξία για να αντιμετωπίσουν τις προφανείς αποτυχίες στη στόχευση και τα αποτελέσματα. Ουσιαστικά, επικεντρώθηκαν στον περιορισμό του μέρους της υπεραξίας που επιστρέφει ως έμμεσος μισθός στις εργαζόμενες τάξεις διαμέσου της αναδιανομής, αλλά και στην αναδιευθέτηση του επιμερισμού των ωφελειών στις διαφορετικές ταξικές μερίδες, προκαλώντας μεγάλες καταστροφές στις εργασιακές σχέσεις (Dedousopoulos et al 2013).

Υπό το πρίσμα των ανωτέρω, παρατίθενται οι επιπτώσεις των πολιτικών εσωτερικής υποτίμησης και λιτότητας σε τρεις άξονες παρέμβασης.

Εργασία

Η ένταση της οικονομικής κρίσης και τα μνημονιακά μέτρα διαμόρφωσαν μια νέα κατάσταση στην αγορά εργασίας και ένα νέο εργασιακό τοπίο, έντονα διαφοροποιημένο συγκριτικά με την εικόνα που καταγράφονταν πριν από την εκδήλωση της κρίσης και την υπογραφή των δανειακών συμβάσεων (INE/ΓΣΕΕ 2014). Κύριο χαρακτηριστικό της νέας αυτής κατάστασης αποτελεί η διόγκωση της

ανεργίας, η οποία προσέγγισε το 28% με 1.350.000 ανέργους το 2014²³ (από το 9% και τους 450.000 αντίστοιχα των αρχών του 2009²⁴). Ειδικότερα, στην κατηγορία των ανέργων, οι μακροχρόνια άνεργοι συνέθεσαν την πλειοψηφία (το 75% από το 58% στην αρχή της κρίσης), ενώ στην κατηγορία των νέων ηλικίας έως 25 ετών, η ανεργία εκτοξεύεται από το 29% στο 60% σε διάστημα μιας πενταετίας, παρά τα μέτρα μείωσης του εργασιακού κόστους της ηλικιακής αυτής κατηγορίας που λαμβάνονται από το 2012 (Κουζής 2016).

Συνέπεια αυτών ήταν η συνολική αποσάθρωση της απασχόλησης. Ακόμα και σε κάποιες μερίδες εργαζομένων, όπως είναι αυτοί που εργάζονται με προσωρινή απασχόληση, που ενώ στα πρώτα χρόνια της κρίσης αυξάνονταν, κατά τη διάρκεια των μνημονίων το ποσοστό τους μειώθηκε. Το ίδιο συνέβη και με την απασχόληση των εργαζομένων άνω των 55 ετών. Η μόνη μερίδα εργαζομένων που αυξάνει τη συμμετοχή της στη συνολική απασχόληση, είναι όσοι εργάζονται σε καθεστώς μερικής απασχόλησης.

Επίσης, κατά τη διάρκεια των μνημονίων διπλασιάστηκε το ποσοστό αυτών που εργάζονται κάτω από το 20% της δυνατότητάς τους για εργασία (7,6% το 2010²⁵ και 18,2% το 2013²⁶), ενώ το ποσοστό των παιδιών 0-17 ετών, που ζουν σε νοικοκυριά χωρίς κανένα εργαζόμενο από 4,9% το 2009²⁷ εκτινάχθηκε στο 13,3 % το 2013²⁸.

Είναι προφανές, πως κεντρικός στόχος των επιβληθέντων μέτρων ήταν να μειωθεί δραστικά το εργατικό κόστος, καθώς σύμφωνα με τους δανειστές, όλα τα

²³ Στατιστικές - ELSTAT., <http://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SJO02/2014-M11>

²⁴ Στατιστικές - ELSTAT., <http://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SJO02/2009-M01>

²⁵ <http://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SJO02/2010-M12>

²⁶ Ετήσια Έκθεση 2014: Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση – Ινστιτούτο Εργασίας - Κέντρο Επαγγελματικής Κατάρτισης Γ.Σ.Ε.Ε. <https://www.inegsee.gr/ekdosi/etisia-ekthesi-2014-i-elliniki-ikonomia-ke-i-apascholi/>

²⁷ Ετήσια Έκθεση 2010: Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση – Ινστιτούτο Εργασίας - Κέντρο Επαγγελματικής Κατάρτισης Γ.Σ.Ε.Ε. <https://www.inegsee.gr/ekdosi/Ethsia-Ekthesh-2010-H-ellnikh-oikonomia-kai-h-apasxolhsh/>

²⁸ Ετήσια Έκθεση 2014: Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση – Ινστιτούτο Εργασίας - Κέντρο Επαγγελματικής Κατάρτισης Γ.Σ.Ε.Ε. <https://www.inegsee.gr/ekdosi/etisia-ekthesi-2014-i-elliniki-ikonomia-ke-i-apascholi/>

άλλα στοιχεία κόστους ήταν ανελαστικά²⁹. Συνεπώς, ο στόχος για τις μειώσεις των μισθών καθορίστηκε από τα επίπεδα των μισθών στη Βουλγαρία, τη Ρουμανία και τις χώρες της Βαλτικής.

Η συγκεκριμένη αντίληψη βασίζεται σε μια πολιτική φιλοσοφία, αρκετά διαδεδομένη τις τελευταίες δεκαετίες, ότι η αγορά εργασίας πρέπει να απορροφήσει όλες τις διαταραχές στην οικονομία. Προκειμένου να εκτελεστεί αυτή η "λειτουργία απορρόφησης κραδασμών", πρέπει να είναι εγγενώς ευέλικτη σε επίπεδο προσωπικού, μισθών, χρόνου εργασίας και λειτουργικότητας. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι αυτή η αντίληψη της αγοράς εργασίας αντιστρέφει πλήρως την νεοκλασική αιτιότητα, η οποία υποθέτει ότι η αγορά εργασίας βρίσκεται πάντα σε ισορροπία, με την προσαρμογή των αγορών αγαθών και χρήματος αναλόγως (Dedousopoulos et al 2013). Σύμφωνα με αυτή την «νέα» έννοια, η αγορά εργασίας γίνεται μια υπολειμματική αγορά, πολύ μακριά από το ρόλο της ως κοινωνικού θεσμικού οργάνου³⁰.

Επίπεδο φτώχειας

Η οικονομική κρίση και τα μέτρα λιτότητας που εφαρμόστηκαν από το 2010, έχουν καταστροφικές συνέπειες για τη φτώχεια και το επίπεδο διαβίωσης. Σύμφωνα με τον ευρέως χρησιμοποιούμενο ορισμό της φτώχειας³¹, τα ποσοστά φτώχειας αυξήθηκαν από 19,7% το 2008 σε 23,1% το 2011.

Σε μόλις ένα χρόνο, το όριο της φτώχειας για ένα μόνο νοικοκυριό μειώθηκε από 549 ευρώ το 2010 σε 476 ευρώ το 2011. Την ίδια περίοδο, ο κίνδυνος φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού αυξήθηκε από 31 σε 34,6%. Ομοίως, το χάσμα της φτώχειας έχει αυξηθεί σημαντικά από 23,4% το 2008 σε 29,9% το 2011. Αυτό σημαίνει ότι οι φτωχοί έγιναν φτωχότεροι. Το 2011, ένας στους δύο φτωχούς έχει ισοδύναμο διαθέσιμο μηνιαίο εισόδημα χαμηλότερο από 334 ευρώ.

²⁹ Οι τιμές των ενδιάμεσων προϊόντων (κυρίως εισαγόμενων), τα επιτόκια, τα ενοίκια, το κόστος των υπηρεσιών κοινής ωφέλειας και οι φόροι.

³⁰ Σύμφωνα με την άποψη αυτή, η αγορά εργασίας ασκεί διπλή λειτουργία στις σύγχρονες κοινωνίες. Πρώτον, έχει μια λειτουργία κατανομής, δηλ. διαθέτει προσωπικό σε εργασίες. Δεύτερον, έχει αναπαραγωγική λειτουργία, δηλ. δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την καθημερινή συντήρηση, προσαρμογή και μακροχρόνια αναπαραγωγή του εργατικού δυναμικού.

³¹ 60% του μέσου ισοδύναμου διαθέσιμου εθνικού εισοδήματος

Ως εκ τούτου, το ποσοστό φτώχειας αυξήθηκε από 18,9% το 2008 σε 35,8% το 2011. Με άλλα λόγια, το 2011 πάνω από το ένα τρίτο του ελληνικού πληθυσμού ζούσε κάτω από το όριο της φτώχειας. Είναι αξιοσημείωτο ότι σε ένα μόνο έτος (2010-11) το ποσοστό του πληθυσμού που ζούσε κάτω από το όριο φτώχειας του 2007 αυξήθηκε κατά 11 ποσοστιαίες μονάδες.

Κοινωνική πολιτική

Αναμένεται ότι κατά τη διάρκεια της κρίσης το σύστημα κοινωνικής προστασίας στην Ελλάδα θα είχε ενισχυθεί, προκειμένου να προστατευθεί ο πληθυσμός από τον αυξανόμενο κίνδυνο φτώχειας και στέρησης. Ωστόσο, η πρακτική αυτή θα ήταν, επίσης, ενάντια στις κυρίαρχες νεοφιλελεύθερες προοπτικές για την οργάνωση και τη διοίκηση της κοινωνίας. Συνεπώς, στο πλαίσιο αυτό, τα μέτρα λιτότητας και σταθεροποίησης υπονόμευσαν τα κοινωνικά δικαιώματα και επιδείνωσαν το ήδη, αρκετά, αδύναμο, ελληνικό σύστημα κοινωνικής προστασίας (Πετμεζίδου 2011, 2013). Είναι ενδεικτικό, ότι η επιδότηση της ανεργίας στην Ελλάδα είναι ιδιαίτερα χαμηλή σε ύψος και σε διάρκεια, αφού αυτή δεν αντιστοιχεί σε ποσοστό αναπλήρωσης του απολεσθέντος μισθού, αλλά στο 57% του γενικού κατώτατου. Ταυτόχρονα, η ανώτατη διάρκειά της περιορίζεται στους 12 μήνες, μη καλύπτοντας τους μακροχρόνια ανέργους και συμπληρώνοντας ένα μεγάλο κατάλογο περιορισμών για την χορήγηση του επιδόματος ανεργίας. Τα συνταξιοδοτικά εισοδήματα (τρέχοντα και μελλοντικά) και οι παροχές κοινωνικής βοήθειας μειώθηκαν σημαντικά και σημειώθηκαν μεγάλες περικοπές στις κοινωνικές υπηρεσίες. Τα εμπειρικά στοιχεία κατέδειξαν ότι τα υψηλά ποσοστά φτώχειας στην Ελλάδα, οφείλονται, κυρίως, στην αδύναμη κατανομή των κοινωνικών επιπτώσεων (Δαφέρμος και Παπαθεοδώρου 2012, 2013), (Παπαθεοδώρου και Δαφέρμος 2010). Τα νεοφιλελεύθερα διορθωτικά μέτρα αποδυνάμωσαν περαιτέρω τον αναδιανεμητικό ρόλο της κοινωνικής προστασίας, μετασχηματίζοντας το σύστημα προς μια φιλελεύθερη κατεύθυνση, η οποία όχι μόνο δεν αντιμετωπίζει αποτελεσματικά την όξυνση της φτώχειας, αλλά αντιθέτως περικόπτει περαιτέρω τις κοινωνικές μεταβιβάσεις (Παπαθεοδώρου, 2015).

Συνεπώς, έχοντας ως βάση το νεοκλασικό οικονομικό υπόδειγμα, η κρίση αντιμετωπίστηκε ως ένα πρόβλημα που «ανήκει» σε κάθε χώρα χωριστά και όχι ως

ενδημικό στις καπιταλιστικές οικονομίες. Αντίστοιχα, η ελληνική κρίση θεωρήθηκε ως εσωτερικό πρόβλημα, το οποίο έπρεπε να αντιμετωπίσει η υπεύθυνη ελληνική κοινωνία.

Η θέση αυτή συνέβαλε στην καλλιέργεια εχθρότητας ενάντια στις κυβερνητικές δαπάνες, ιδίως στην κοινωνική πολιτική, η οποία θεωρήθηκε μέρος του προβλήματος. Μία από τις κύριες συνέπειες ήταν η έντονη πίεση για περαιτέρω μείωση των κοινωνικών δαπανών. Στο πλαίσιο αυτό, τα διορθωτικά μέτρα που επιβάλλονται, είναι εκείνα που προάγουν τη δημοσιονομική πειθαρχία, την περικοπή των δημοσίων δαπανών και την απορρύθμιση της αγοράς εργασίας, ως το κύριο μέσο για τη μείωση της διαρθρωτικής ανεργίας.

Σε αντίθεση όμως με τις εκτιμήσεις, η εμπειρική έρευνα αποδεικνύει, πως τα μέτρα αυτά αύξησαν δραματικά τη φτώχεια, επηρεάζοντας κυρίως τα χαμηλά και μεσαία εισοδήματα (Παπαθεωδόρου 2015).

Όσον αφορά τα μακροοικονομικά αποτελέσματα που επιτεύχθηκαν σε σύγκριση με τις προβλέψεις, η διαφορά δεν θα μπορούσε να είναι μεγαλύτερη. Παρόλο που συζητήθηκε σε μια δεδομένη στιγμή κατά πόσο η προβλεπόμενη πολιτική ήταν λανθασμένη ή η εφαρμογή της ήταν ανεπαρκής, είναι πλέον ξεκάθαρο ότι απαιτείται αναδιάρθρωση πολιτικής ευρείας κλίμακας στο εγγύς μέλλον.

Κεφάλαιο 2.4: Συγκρουσιακός κύκλος, συλλογικές δράσεις, κίνημα Πλατειών

Περιγραφή: Υπό το πρίσμα αυτό, η περίοδος 2010-12, σηματοδοτεί την έναρξη διαδοχικών κορυφώσεων εναντίωσης στο εν λόγω μεταρρυθμιστικό εγχείρημα, με κεντρικό πυρήνα της στοχοθεσίας των διεκδικήσεων σε επίπεδο πολιτικών υποκειμένων, την ελληνική κυβέρνηση και το κοινοβούλιο, φορείς οι οποίοι εκλαμβάνονται ως φορείς διαμεσολάβησης αυτών των νεοφιλελεύθερων πολιτικών στην ελληνική κοινωνία. Κύριο συλλογικό διεκδικητικό υποκείμενο των δράσεων αυτών, υπήρξε το κίνημα των Πλατειών, που ανέδειξε τα μαζικά αιτήματα, συνδυάζοντας χαρακτηριστικά εύστοχου πολιτικού λόγου και κατάλληλων

ρεπερτορίων δράσης, αξιοποιώντας την (ερμηνευμένη ως τέτοια) ανάδυση της πολιτικής ευκαιρίας.

Συγκρουσιακός κύκλος 2010-12: ανάλυση των κρίσιμων καμπών

Ο συγκρουσιακός κύκλος της πυκνής και «μακράς» διετίας 2010-12 εκδηλώνεται και φθίνει, όχι νομοτελειακά και αναπόδραστα (όπως αδόκιμες νομοτελειακές αντιστοιχίσεις της θεωρίας του συγκρουσιακού κύκλου θα μπορούσαν να προκρίνουν), αλλά εξαιτίας συγκεκριμένων πολιτικών επιλογών και των συνακόλουθών τους διαμεσολαβήσεων, αναδεικνύοντας την πολιτική ως αιτιώδη επεξηγηματικό παράγοντα. Υπό το φως αυτό, ιδιαίτερο ενδιαφέρον αποκτά η παράθεση των κρίσιμων καμπών, αυτής της διεκδικητικής πορείας.

Ως εκ τούτου, και δεδομένου του πολιτικού και οικονομικού περιβάλλοντος της εξεταζόμενης περιόδου, όπως αυτό περιγράφηκε προηγουμένως, καθώς και των κοινωνικών διεργασιών που τεκταίνονται σε φόντο αμιγώς κρισιακό, τέσσερις θεματικοί τομείς μονοπωλούν το ενδιαφέρον τόσο του δημόσιου λόγου, όσο και της ακαδημαϊκής κοινότητας και πάνω σε αυτούς δημιουργούνται νέες διεκδικητικές πλαισιώσεις και αιτήματα. Πρόκειται για την αποτυχία του εκσυγχρονιστικού εγχειρήματος της προηγούμενης εικοσαετίας, του περιορισμού της εθνικής κυριαρχίας και τις επιπτώσεις από την επιβολή των μέτρων οριζόντιας λιτότητας και εσωτερικής υποτίμησης, της συρρίκνωσης της δημοκρατίας, καθώς και της δημιουργίας εναλλακτικών προτάσεων επίλυσης της κρίσης χρέους.

Κρίσιμες καμπές

Αμφισβήτηση εκσυγχρονιστικού μοντέλου

Η πρώτη κρίσιμη καμπή συνίσταται στη δημόσια και μαχητική αμφισβήτηση της νομιμοποίησης του εκσυγχρονιστικού μοντέλου, το οποίο πέραν της πλήρους διάρρηξής του με οποιαδήποτε κοινωνική σύνδεση³², ως απόληξη της λύσης του μεταδημοκρατικού *consensus*, επένδυσε στην ηγεμονική προβληματοποίηση της κρίσης. Προβληματοποίηση η οποία προέτασσε, μετ' επιτάσεως, την αποπολιτικοποίησή της, την κατίσχυση δηλαδή της αντίληψης περί ενός

³² Βλ. κεφάλαιο 2.2

αποτυγχημένου και σπάταλου κράτους (sic!), καθώς και της εμπέδωσης της κρίσης ως «ευκαιρίας» για σωτηρία και ανασύνταξη, μέσω της δημοσιονομικής προσαρμογής και του εξωτερικού ελέγχου. Ωστόσο, η λανθάνουσα ατζέντα του ιδεολογήματος αυτού, προέβλεπε τη σταδιακή αποδοχή νεοφιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων, σε συνδυασμό με την εφαρμογή οριζόντιων μέτρων λιτότητας, που αποσκοπούσαν στην εισαγωγή δραστικών κοινωνικοοικονομικών αλλαγών στην Ελλάδα, μέσω των οποίων θα σωζόταν η ευρωζώνη και, συνεπώς, η παγκόσμια οικονομική αρένα και τα χρηματοπιστωτικά της κέντρα (Κούση, 2012).

Υπό το πρίσμα αυτό, δημιουργήθηκε το πλαίσιο μέσα στο οποίο αναδύθηκε μία πρώτη αντι-ηγεμονική αυτή τη φορά προβληματοποίηση της κρίσης, συμυκνώνοντας επιμέρους διεκδικήσεις και αποκρυσταλλώνοντας, παράλληλα, ένα εφικτό πολιτικό εγχείρημα: την απομάκρυνση των δύο συστημικών κομμάτων από την εξουσία και την κατάργηση των μνημονιακών πολιτικών. Υπό το φως αυτό, ο αντιμνημονιακός λόγος μετατράπηκε σε νομιμοποιητικό παράγοντα και προπομπό της αυτόβουλης και αδιαμεσολάβητης κοινωνικής παρέμβασης, όπως αυτή εκφράστηκε εμφaticά με το κίνημα των Πλατειών. Κεντρικό πυρήνα της στοχοθεσίας του τελευταίου αποτελούσε η αποτροπή παραμορφωτικών διαμεσολαβήσεων και ελλειμματικών εκπροσωπήσεων, οι οποίες είχαν ιστορικά κρυσταλλωθεί και αντανακλώνταν στις περιπτώσεις της διστακτικότητας των συνδικαλιστικών και κομματικών ηγεσιών να ριζοσπαστικοποιήσουν τα συλλογικά αιτήματα, δημιουργώντας έλλειμμα διεκδικητικότητας—*disruptive deficit*— (Seferiades and Johnston 2012).

Συνεπώς, η αντι-ηγεμονική προβληματοποίηση της κρίσης, στο πλαίσιο που παρατέθηκε *supra*, προϋπέθετε δύο γνωστικές απαιτήσεις, τις οποίες εκπλήρωσε σε μεγάλο βαθμό το κίνημα των Πλατειών. Πρόκειται για τα στάδια: α) της διάγνωσης, όπου με όρους συγκρουσιακής πολιτικής νοείται ως η επανερμηνεία της κοινωνικής πραγματικότητας, η διαπίστωση των δυνατικών της παθογενειών και η συνακόλουθη σήμανση αυτών ως προβληματικών, και β) της πρόγνωσης, ως του μετασχηματιστικού αυτού διαβήματος, το οποίο επιχειρεί να δώσει άρτιες απαντήσεις και λύσεις, στα προβλήματα που προηγουμένως η διαδικασία της διάγνωσης έχει επισημάνει ως προβληματικά (Snow and Benford 1988· Benford and Snow 2000).

Στο πλαίσιο αυτό, η συντριπτική πλειονότητα των αξιακών πλαισιώσεων του αντιμνημονιακού λόγου, αφορούσε σε εναντιώσεις κατά των πρωτοφανών νόμων λιτότητας και επιβολής μέτρων εσωτερικής υποτίμησης, που περιελάμβαναν δραματικές μειώσεις μισθών και συντάξεων, αυξήσεις φόρων, ιδιωτικοποιήσεις δημόσιων επιχειρήσεων συμπεριλαμβανομένης της δημόσιας εκπαίδευσης, καθώς και άλλων –νεοφιλελεύθερων- διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων. Οι αξιώσεις/εναντιώσεις αυτές προέβαλαν σοβαρές ανησυχίες σχετικά με τις επιπτώσεις αυτών των μέτρων στα πεδία της οικονομίας, της κοινωνίας, της εθνικής κυριαρχίας και της δημοκρατίας.

Ως εκ τούτου, κεντρικά προτάγματα του διεκδικητικού λόγου της αναδυόμενης αντιμνημονιακής ατζέντας, απετέλεσαν η φορολόγηση των πλούσιων, η απαίτηση για δημιουργία θέσεων εργασίας και παροχή κοινωνικής πρόνοιας, η (επανα)ρύθμιση της αγοράς εργασίας, η παύση των ιδιωτικοποιήσεων, η ακύρωση των επείσαστων πολιτικών λιτότητας, καθώς και η ενδυνάμωση της δημοκρατίας στην πράξη. Ακολουθούσαν σε διαβάθμιση, αξιώσεις για παραιτήσεις των υπεύθυνων - για το πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό τέλμα - πολιτικών, οι οποίοι προωθούσαν τις ιδιωτικοποιήσεις και ψήφιζαν/εφάρμοζαν τις εξωτερικά επιβαλλόμενες πολιτικές λιτότητας. Τελευταία στην εμφάνισή τους, ήταν ιδεολογήματα που σχετίζονταν με απαραίτητες μεταρρυθμίσεις της ευρωζώνης και δημοσιονομικές στρατηγικές της ΕΕ, καθώς και το αίτημα για εκλογές.

Αναμφισβήτητα, κεντρικός πυρήνας της στοχοθεσίας των διεκδικήσεων σε επίπεδο πολιτικών υποκειμένων, ήταν η ελληνική κυβέρνηση και το κοινοβούλιο, εγκαλούμενοι ως φορείς διαμεσολάβησης των νεοφιλελεύθερων πολιτικών στο ελληνικό πολιτικό σύστημα. Εν συνεχεία, και κυρίως σε επίπεδο ιδεολογικής απονομιμοποίησης, ακολουθούσε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και οι υπόλοιποι διεθνικοί θεσμοί που συναποτελούσαν την τρόικα, όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, καθώς και τα υπόλοιπα διεθνή χρηματοπιστωτικά κέντρα άσκησης εξουσίας. Επιπροσθέτως, οι καπιταλιστικές αγορές, κυρίως ως παράγοντες που φέρουν ενδημικά το στοιχείο της κρίσης, καθώς και η σύνοδος των ισχυρών κρατών G20/G8. Τέλος, η ίδια η Γερμανία, απετέλεσε κράτος στόχο της διαμαρτυρίας, εξαιτίας της σχεδόν «αυτοκρατορικής» της θέσης εντός της

Ευρωπαϊκής Ένωσης και της ανελαστικής (ή και ορισμένες φορές δεικτικής) προσέγγισης της ηγεσίας της στα θέματα της Ελλάδας.

Αναφορικά με το προφίλ των συμμετεχόντων στο κίνημα, φοιτητές και νέοι ήταν οι δύο πρώτες ομάδες που το δημιούργησαν. Στη συνέχεια, αν εξαιρέσουμε τον κύριο ρόλο που διαδραμάτισαν μετέπειτα οι «αγανακτισμένοι», ενσωματώθηκαν σε αυτό εργατικές ενώσεις, πολιτικά κόμματα της αριστεράς, αναρχικές ομάδες, ομάδες και δίκτυα ακτιβιστικής εναντίωσης στα νέο-επιβαλλόμενα μέτρα («δεν πληρώνω», επανασύνδεσης ρευματοδότησης, κατά των νέων φόρων, διοδίων κ.α.), αντι-εξουσιαστικές ομάδες, ομάδες της κοινωνίας των πολιτών, καθώς και επαγγελματικές και εκπαιδευτικές οργανώσεις, δημιουργώντας ένα δυναμικό και ταυτόχρονα ετερογενές μίγμα.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να τονισθεί το γεγονός, ότι κατά τη διετία διόγκωσης του αντιμνημονιακού κινήματος, 2010-12, όπως αυτό συνοπτικά περιγράφηκε ανωτέρω, παρατηρείται, ταυτόχρονα, σταθερή αύξηση της συμμετοχής των πολιτικών κομμάτων της αριστεράς σε αυτό, με προεξάρχουσα μορφή στην υποστήριξη των διεκδικητικών δράσεων, τον ΣΥΡΙΖΑ (Κούση, 2012). Αποτέλεσμα της συμμετοχής/υποστήριξης αυτής, όπως θα αναλυθεί εκτενώς σε επόμενο σημείο του κειμένου, ήταν η εκλογική του εκτόξευση στις εκλογές του 2012, όπου και κατέλαβε τη δεύτερη θέση στο κοινοβούλιο, σχεδόν πενταπλασιάζοντας τις δυνάμεις του, και τελικά η κατάκτηση της εξουσίας στις εκλογές του 2015, προσεγγίζοντας το 37% των ψήφων.

Αξιοποίηση πολιτικής απειλής ως ευκαιρίας

Η δεύτερη καμπή προσλαμβάνει τα χαρακτηριστικά «πολιτικής απειλής». Περιλαμβάνει την περίοδο σκλήρυνσης των κατασταλτικών μηχανισμών και της ψήφισης των Μνημονίων 1 & 2, τα οποία εξαιτίας και των επιδράσεων που έχουν επιφέρει, έχουν αποτέλεσμα αντίθετο του επιδιωκόμενου: προσωποποιούν τον αντίπαλο, αναδιατάσσουν αξιακές προτεραιότητες για μεγάλες λαϊκές μάζες, δημιουργούν νέες συλλογικές ταυτότητες και καθιστούν την επίτευξη του πολιτικού στόχου περισσότερο θελκτική. Η διεργασία αυτή οδηγεί στην απόκτηση στρατηγικού πλεονεκτήματος και βελτίωση της θέσης του κινήματος εντός του πολιτικού

περιβάλλοντος, ενώ διευρύνουν την επιρροή του στην κοινωνία, ενδυναμώνοντας παράλληλα την κινηματική εικόνα ανεξαρτήτως εκβάσεων.

Εμφατικά ορόσημα και κορυφώσεις της διεκδικητικής περιόδου, αποτελούν εδώ, όπως ήδη αναφέρθηκε, οι κινητοποιήσεις των «Αγανακτισμένων» και το κίνημα των Πλατειών του 2011, στο οποίο διακρίνονται σαφείς επιρροές από τους αντίστοιχους “*Indignados*” στην Ισπανία. Πρόκειται για κορύφωση του συγκρουσιακού κύκλου, συμπληρώνοντας δύο πλήρεις μήνες κινητοποιήσεων (μεταξύ 25 Μαΐου και των αρχών Αυγούστου του 2011), εκκινώντας από την πρωτεύουσα, και ταυτόχρονα διαχεόμενες γρήγορα και μη ιεραρχικά (Soule, 2004) σε ένα ευρύτερο γεωγραφικό φάσμα πόλεων, που κάλυπτε, σχεδόν, ολόκληρη τη χώρα. Στο ίδιο μοτίβο εντάσσονται οι καταλήψεις δημόσιων κτιρίων και πλατειών, οι νέες μορφές απεργίας, οι οποίες συνδυάστηκαν από 26 υψηλής αγωνιστικής έντασης γενικές απεργίες, μεγάλος αριθμός τοπικών διαμαρτυριών, καθώς και η δημιουργία δικτύων αλληλεγγύης σε *grassroot* επίπεδο (κοινωνικά παντοπωλεία, εθελοντικές κλινικές υγειονομικής περίθαλψης) (Κανελλόπουλος και Κωστόπουλος, 2013· Rudig and Karyotis, 2013· Diani and Kousis, 2014· Κοτρωνάκη, 2014· Κανελλόπουλος κ.α. 2017· Kontogiannis-Mandros, 2017· Σερντεδάκης και Τομπάζος, 2018). Όλες ενέργειες που επαναπροσδιορίζουν τις παραδοσιακές μορφές δράσης και εν τέλει αποκρυσταλλώνονται ως ανανέωση του διεκδικητικού ρεπερτορίου, απαντώντας με θετικό τρόπο στο διεκδικητικό έλλειμμα που περιγράφηκε προηγουμένως, ειδικά εάν αυτό ιδωθεί συνδυαστικά με το μεγάλο βαθμό συμμετοχής των διεκδικητών (άνω των 100.000) στα κύρια γεγονότα διαμαρτυρίας.

Ωστόσο, η κορύφωση αυτή του συγκρουσιακού κύκλου, θα αποτελέσει και την έναρξη της φθοράς του, που θα οδηγήσει στη θεσμοποίησή –*institutionalization*– του και την πολιτική διαμεσολάβηση των αιτημάτων του, κυρίως, από τον ΣΥΡΙΖΑ.

Στην κρίσιμη συγκυρία της περιόδου και σε αντίθεση με ό,τι είχε συμβεί τη διετία 2010-11, η δυναμική του διεκδικητικού κινήματος εισέρχεται σε φάση κόπωσης, και το βασικό διεκδικητικό αίτημα κατάργησης των μνημονιακών πολιτικών κοινοβουλευτικοποιείται, μετά και την επικράτηση των αντιμνημονιακών δυνάμεων στις διπλές σεισμικές εκλογές του 2012 (Βούλγαρης και Νικολακόπουλος,

2014). Παρ όλα αυτά, η ήδη αναπτυχθείσα κινηματική προσδοκία (Goldstone and Tilly, 2001) παραμένει σε υψηλά επίπεδα, γεγονός που αποδεικνύεται με το απροσδόκητο κλείσιμο της EPT, τον Ιούνιο του 2013 και την ανακοίνωση απόλυσης των περίπου 2.656 εργαζομένων της, η οποία πυροδοτεί νέο κύμα διαμαρτυριών και αντιδράσεων σε όλη την Ελλάδα, με πολίτες να συγκεντρώνονται έξω από το Ραδιομέγαρο της EPT σε ένδειξη συμπαράστασης και αλληλεγγύης. Το γεγονός αυτό, όπως εύστοχα τονίζει η Κοτρωνάκη, οδηγεί στο συμπέρασμα πως:

η υψηλή κινηματική προσδοκία που αναπτύχθηκε από τα μετασχηματιστικά διεκδικητικά γεγονότα της προηγούμενης διετίας, μεταλλάσσεται σχεδόν αυτόματα σε μια γενικευμένη διεκδικητική ετοιμότητα, ικανή στο να πυροδοτεί «συλλογικές απαντήσεις στο δρόμο» (Κοτρωνάκη, 2018).

Τρίτη και τελευταία καμπή της διεκδικητικής περιόδου, έρχεται με την περίοδο που οδηγεί στις ευρωβουλευτικές εκλογές και δημοτικές-περιφερειακές εκλογές του 2014 και κλείνει με τις βουλευτικές εκλογές του 2015. Αποτελεί μια περίοδο διεκδικητικής ύφεσης, καθώς έχει μεταφερθεί σχεδόν ολοκληρωτικά η αγωνιστική δράση στο θεσμικό πεδίο άσκησης πολιτικής, ενώ και η υψηλή κινηματική προσδοκία, έχει δώσει τη θέση της στην προσδοκία εκλογικής επικράτησης του ΣΥΡΙΖΑ, του κόμματος το οποίο αποτέλεσε τον κύριο φορέα πιστοποίησης –*certification*– του αντιμνημονιακού κινήματος και επιτέλεσε σε υπερθετικό βαθμό την πολιτική διαμεσολάβηση των αξιακών του προταγμάτων καθόλη τη συγκρουσιακή περίοδο.

Αξιακές πλαισιώσεις και πολιτικός λόγος

Τα συνθήματα, οι διεκδικητικές αξιακές πλαισιώσεις και η μάχη της νοηματοδότησης της έντονης συγκρουσιακής περιόδου 2010-12, συναντούν κατάλληλο πεδίο ερμηνείας, στο μηχανισμό ανάλυσης της συγκρουσιακής πολιτικής. Εξάλλου, η ίδια η έννοια της αξιακής πλαισίωσης, όπως και κάθε απόπειρα εννοιολόγησης, σύμφωνα με τον Σεφεριάδη³³, προϋποθέτει την ύπαρξη αξιακού

³³ Σεφεριάδης 2018-19, Διαλέξεις στο πλαίσιο του σεμιναρίου 2018-19 του Εργαστηρίου Συγκρουσιακής Πολιτικής

φορτίου (αξιακής ορθολογικότητας) που να δημιουργεί την έννοια και να την εξυπηρετεί. Συνεπώς, ως αξιακές πλαισιώσεις στο πλαίσιο της παρούσης, νοούνται οι ερμηνευμένες, μέσω επιλεκτικών τονισμών και κωδικοποιήσεων, αποδόσεις της πραγματικότητας, οι οποίες έχουν στόχο τη μετάδοση των ιδεολογικών προταγμάτων του διεκδικητικού κινήματος και των συλλογικών του αιτημάτων.

Μελετώντας τα κύρια συνθήματα του κινήματος των Πλατειών:

«Πάρτε το μνημόνιο και φύγετε από εδώ», «Έχουμε ξυπνήσει – τι ώρα είναι;- ώρα να φύγουν», «Ψωμί Παιδεία Ελευθερία η χούντα δεν τελείωσε το '73», «Δεν αντέχω στην ανεργία ούτε να πάω στην Αυστραλία», «Είμαστε χιλιάδες, είμαστε πολλοί, συνέλευση θα κάνουμε, πίσω απ'τη Βουλή!», «Ψηφίζουμε άσπρο, βγαίνει μαύρο», παρατηρείται ένας συνδυασμός ορθολογικών διαγνωστικών πλαισιώσεων (Snow and Benford 1988· Benford and Snow 2000), που προσδιορίζει τις αντικειμενικές διαστάσεις του πολιτικού περιβάλλοντος (εξωτερικοί πόροι) ως «ευκαιρίες» ή «απειλές», υπό τον μανδύα του αντίστοιχου αξιακού φορτίου, παράλληλα με υποκειμενικές – συναισθηματικές προδιαθέσεις (Goodwin, Jasper and Polletta 2001), οι οποίες εμφορούνται από αισθήματα, όπως η πολιτική αλλοτρίωση, η αγανάκτηση και η οργή, και αποτελούν τους αιτιώδεις επεξηγηματικούς παράγοντες ριζοσπαστικοποίησης του κινήματος.

Εν προκειμένω, στον κεντρικό πυρήνα του πολιτικού λόγου/πλαισιώσεων των Πλατειών εντοπίζεται αυτό που η θεωρία των πλαισιώσεων αποκαλεί αξιακή ενίσχυση και επέκταση. Πρόκειται για διεκδικητικό λόγο που καταδεικνύει είτε στρεβλώσεις και παθογένειες που πρέπει να θεραπευθούν, πχ παρέμβαση υπερεθνικών θεσμών ελλειμματικής δημοκρατικής νομιμοποίησης (η περίπτωση της ενίσχυσης), είτε ανεπάρκειες που πρέπει να συμπληρωθούν, κρίση εκπροσώπησης/αδυναμίας των κομμάτων να επιτελέσουν την εκφραστική τους λειτουργία «ψηφίζεις άσπρο και βγαίνει μαύρο» (η περίπτωση της επέκτασης). Επιπρόσθετα, όμως, συναντούμε και την περίπτωση των αξιακών μετασχηματισμών, δηλαδή αναγνώσεων της πραγματικότητας που αντιτίθενται ριζικά στις υφιστάμενες αξίες, επιδιώκοντας σοβαρές κοινωνικές μεταβολές. Τούτο εμφανίζεται χαρακτηριστικά στο αίτημα για συνολική ανατροπή του υπάρχοντος πολιτικού

συστήματος, τον εκτοπισμό από την εξουσία των συστημικών κομμάτων και δη των κομμάτων που άσκησαν την εξουσία από το 1974 και έπειτα, καθώς και από τα πλέον προωθητικά αιτήματα, περί αλλαγής του μοντέλου δημοκρατίας, σε ένα νέο τύπο ο οποίος θα συνάρθρωνε στοιχεία αμεσο-δημοκρατικού υποδείγματος, αντλώντας παραδείγματα από τις συνελεύσεις της «κάτω Πλατείας». Έτσι, δημιουργούνται νέα αφηγηματικά μοτίβα και κώδικες ανάγνωσης της πραγματικότητας, τα οποία αναδεικνύουν τις παθογένειες και το ευάλωτο της εξουσίας, οδηγώντας σε έκρηξη της πολιτικής συμμετοχής ενός ευρέος φάσματος κοινωνικής ανθρωπογεωγραφίας, που αλληλεπιδρά τόσο με όρους μεταφοράς πληροφοριών/γνώσεων, όσο και με όρους διεκδικητικού δυναμικού.

Κεφάλαιο 2.5: Ανάδυση νέας διαιρετικής τομής «μνημόνιο-αντιμνημόνιο»

Περιγραφή: Προσθήκη νέας κοινωνικής σχάσης (στην ήδη μακροχρόνια αριστεράς – δεξιάς), η οποία ορίζεται από τη στάση των κομμάτων απέναντι στις μνημονιακές πολιτικές, η οποία βαθαίνει ακόμη περισσότερο τη σοβούσα κρίση εκπροσώπησης, σε ένα ήδη από-ευθυγραμμισμένο εκλογικό σώμα. Ανατοποθέτηση των κομμάτων σε συνάρτηση με τη νέα αυτή τομή και πλειοψηφική επαν-ευθυγράμμιση εκλογικού σώματος βάσει αυτής.

Στην Ελλάδα το κλίμα πόλωσης υπήρξε διαχρονικά ανθεκτικό. Η πολιτική κουλτούρα τόσο των εκλογέων, όσο και των κομμάτων χαρακτηριζόταν από ετερόκλητες, κατά καιρούς, μορφές διακρίσεων, με κυρίαρχη όμως την πολιτική διαίρεση αριστεράς–δεξιάς³⁴. Στις μέρες μας, η κοινωνική σχάση των τελευταίων ετών, συμπύκνωσε την αντιπαράθεση δυο διαφορετικών πολιτικο-οντολογικών αφηγήσεων αναφορικά (α) με το χαρακτήρα της «κρίσης» και τους τρόπους εξόδου από αυτήν, (β) το ρόλο της ΕΕ και τη σημασία της συμμετοχής στην Ευρωζώνη και (γ) το μέλλον της δημοκρατίας. Στο πλαίσιο αυτό, η αναδυόμενη διαθεματική

³⁴ Η δεξιάς-αντιδεξιάς Γεράσιμος Μοσχονάς, (1994), «Η διαιρετική τομή Δεξιάς-Αντιδεξιάς στη Μεταπολίτευση (1974-1990)», Αθήνα: Εκδόσεις Οδυσσέας, σ. 167-170

διαιρετική τομή³⁵, «μνημόνιο-αντιμνημόνιο», διασυνδέεται με την εμπέδωση της διαδικασίας ευρωπαϊκής ενοποίησης, ως μιας κοινωνικής διαδικασίας, που εκφράζεται πολιτικά, υπό την επήρεια των βιωμάτων της περιόδου των μνημονίων και της συνακόλουθης κρίσης αντιπροσώπευσης.

Ως εκ τούτου, οι θέσεις των ψηφοφόρων και των κομμάτων σχετικά με τα οικονομικά ζητήματα διαρθρώνονται από μια διάσταση υπέρ ή κατά της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ως απότοκο του διλήμματος υπέρ ή κατά των πολιτικών λιτότητας, αντί της διαχρονικής αριστερής-δεξιάς διάστασης (Katsanidou and Otjes, 2015: 266). Εν προκειμένω, η στήριξη ή η αντίθεσή τους στο μνημόνιο, έγινε το πιο σημαντικό ζήτημα στις εκλογές του 2012 (Dinas and Rori, 2013: 278), καθώς οι κοινοβουλευτικές συζητήσεις για το θέμα πόλωσαν, τόσο τα κόμματα, όσο και τους ψηφοφόρους. Όπως σημειώνει ο Βούλγαρης:

Στην ουσία το ζήτημα συμπυκνώνεται στο πως και με ποια δοσολογία συμπλέχτηκαν στον δημόσιο λόγο και στις αντιλήψεις των πολιτών η εθνική, η ευρωπαϊκή και η παγκόσμια διάσταση της κρίσης, μέσω της ανατοποθέτησης των κομμάτων στον άξονα του κομματικού ανταγωνισμού, σε συνάρτηση με τη νέα διαιρετική τομή «μνημόνιο-αντιμνημόνιο» (Βούλγαρης και Νικολακόπουλος, 2014)³⁶.

Σε ιδεολογικό επίπεδο, το μνημονιακό αφήγημα, όπως εκφράστηκε κυρίως από το ΠΑΣΟΚ και μετέπειτα τη ΝΔ, προτάσσει την ιδιαιτερότητα του εθνικού υποδείγματος, προβάλλοντας ως αιτιώδη επεξηγηματικό παράγοντα τις διαχρονικές παθογένειες του ελληνικού κράτους, όπως αυτές εντοπίζονται στα χρόνια διαρθρωτικά ελλείμματα, τον νεποτισμό, τη διαφθορά κλπ. Το συγκεκριμένο αφήγημα ωστόσο, συναντά μεγάλες δυσκολίες στο να ερμηνεύσει την διάχυση (*contagion*) της κρίσης σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, με διαφορετικά χαρακτηριστικά από αυτά της Ελλάδας και εκτοπίζεται γρήγορα στο περιθώριο.

³⁵ Βλ. cross-cutting cleavage Mutz, Diana C. (2002). "The Consequences of Cross-Cutting Networks for Political Participation". *American Journal of Political Science*. 46 (4): 838–855. doi:10.2307/3088437. JSTOR 3088437.

³⁶ Γιάννης Βούλγαρης (2014), «Εισαγωγή: Ο Εκλογικός Σεισμός του 2012», στο Γιάννης Βούλγαρης, Ηλίας Νικολακόπουλος (επιμ) 2012, *Ο Διπλός Εκλογικός Σεισμός* εκδ. Θεμέλιο, σελ 16

Σε αντίθεση, ο ΣΥΡΙΖΑ ως ο κύριος εκπρόσωπος του αντιμνημονιακού μετώπου, προχωρά σε μια ευρωπαϊκή ερμηνεία της κρίσης, απορρίπτοντας την εθνικής προέλευσης εξήγηση του μνημονιακού αφηγήματος και συν τω χρόνω μετατοπίζεται σε πιο ευρωσκεπτικιστικές στάσεις. Η μετατόπισή του αυτή, όμως, έχει έντονα χαρακτηριστικά αμφιθυμίας. Όπως καταγράφουν οι Λαμπρινού και Μπαλαμπανίδης, ο ΣΥΡΙΖΑ κατορθώνει να διερμηνεύσει το διάχυτο αίτημα μιας επαναδιαπραγμάτευσης της σχέσης εθνικού-ευρωπαϊκού, αναπτύσσοντας την ίδια στιγμή μια διαρκή ένταση ανάμεσα στην πολιτικά αποτελεσματική ριζοσπαστικοποίηση της εθνικής τονικότητας και στην αναγκαιότητα να αποφύγει την περιθωριοποίηση του μηνύματος. Εξού και δεν υπόσχεται την επίλυση της κρίσης εκτός ευρωπαϊκού πλαισίου (Λαμπρινού και Μπαλαμπανίδης, 2014: 138).

Οι επισημάνσεις αυτές έχουν σημασία για την κατανόηση των αποσυσπειρωτικών αποτελεσμάτων τόσο της πρώτης εκλογικής αναμέτρησης του Μαΐου, όσο και των τάσεων επανασυσπείρωσης στις εκλογές του Ιουνίου, ενώ ειδικότερα παρέχουν χρήσιμες εξηγήσεις για την ερμηνεία της θεαματικής μετεξέλιξης του ΣΥΡΙΖΑ από κόμμα της ήσσονος αντιπολίτευσης σε κόμμα εξουσίας.

Η διαιρετική τομή ως αναγκαία, αλλά όχι ως ικανή επεξηγηματική συνθήκη...

Όπως συνάγεται από τα παραπάνω, η κομματική αποευθυγράμμιση (electoral de-alignment), η οποία προκύπτει από τη κοινωνική σχάση μνημόνιο αντιμνημόνιο, διαπερνά και επαναπροσδιορίζει με οριζόντιο τρόπο το υφιστάμενο κομματικό σύστημα, δημιουργώντας ένα παράθυρο ευκαιριών για μικρές ή και νέες πολιτικές δυνάμεις να διεκδικήσουν θέσεις επιρροής, μέσω μετασχηματιστικών λόγων και πλαισιώσεων, γεγονός που συνομιλεί με τις προϋποθέσεις ανάδυσης των κινηματικών κομμάτων, στα οποία αναφερθήκαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο.

Συνεπώς, η ανάλυση περί της, πράγματι, ηγεμονικής διαιρετικής τομής της περιόδου, οφείλει να συναρθρωθεί με έννοιες και εργαλεία της συγκρουσιακής πολιτικής και δη της δομής των πολιτικών ευκαιριών (Tarrow 1994), καθοδόν προς μια περισσότερο στερεοσκοπική θέαση των γεγονότων. Υπό το πρίσμα αυτό, το

άνοιγμα της δομής πολιτικών ευκαιριών συναντά την αποκρυστάλλωσή του με το κίνημα των πλατειών, το οποίο θέτει ταυτόχρονα σε πλήρη κίνηση τρεις μεταβλητές: α) την απονομιμοποίηση του ΠΑΣΟΚ σε πολιτικό επίπεδο, η οποία οδηγεί στη σχεδόν μαζική εκλογική του αποστράτευση σε επίπεδο ψηφοφόρων, δημιουργώντας μια κρίσιμη μάζα εκλογέων χωρίς κομματική στέγη, β) την ουσιαστική μονοπώληση του αντιμνημονιακού μπλοκ από τον ΣΥΡΙΖΑ, μετά και την προσχώρηση της ΝΔ στη μνημονιακή λογική της συγκυβέρνησης με το ΠΑΣΟΚ και τη ΔΗΜΑΡ, και γ) τη δημιουργία ενός τόπου πρόκλησης νέων παισιώσεων, σε ένα ευρύ φάσμα θεμάτων, τα οποία εκκινούν από την εννοιολόγηση της φύσης της κρίσης, τη στάση της ΕΕ και της συρρίκνωσης της Δημοκρατίας.

Σε κινηματικό επίπεδο, οι διεργασίες που λαμβάνουν χώρα είναι περισσότερο ξεκάθαρες. Από τη μία, τα κόμματα του μνημονιακού τόξου, επιφορτισμένα με την πολιτική εφαρμογή των μνημονιακών απαιτήσεων, διαρρηγνύουν ακόμη περισσότερο τους ήδη ισχνούς κομματικούς δεσμούς και ταυτότητες, απολύοντας κάθε κινηματικό όραμα και προοπτική. Από την άλλη, ο ΣΥΡΙΖΑ ως ο κύριος φορέας πιστοποίησης του αντιμνημονιακού κινήματος, διεισδύει με emphaticό τρόπο στο κοινωνικό, χώρος ο οποίος θεωρείται ως προνομιακό του πεδίο, λόγω του κινηματικού προφίλ που έχει, με σταθερό και δομημένο τρόπο, δημιουργήσει, ήδη, από το 2004, όπως θα αναφέρουμε διεξοδικά στη συνέχεια. Στο πλαίσιο αυτό, συγκρουσιακά επεισόδια όπως αυτά της Κερατέας ή των Σκουριών, προεικονίζουν επιτυχημένες μορφές πολιτικοποίησης, όπου διαφορετικές μορφές παρεμπόδισης δεν απωθούν, αλλά αντιθέτως διαχέονται και νομιμοποιούνται.

Τέλος, σε κομματικό και εκλογικό επίπεδο, είναι χαρακτηριστικό πως η μνημονιακή σύγκλιση των δύο κομμάτων εξουσίας και η συμμετοχή τους στη συγκυβέρνηση, τα οδήγησε σε απώλεια 3,3 εκατομμυρίων ψήφων (-2,2 εκ. το ΠΑΣΟΚ και -1,1 εκ. η ΝΔ), ενώ άξιο αναφοράς αποτελεί το γεγονός ότι τόσο μικρό ποσοστό δικομματικής επιρροής, έχει καταγραφεί μόνο πριν από 62 χρόνια, στις πρώτες μετεμφυλιακές εκλογές του 1950 (Μαυρής, 2012)³⁷. Οι εκλογείς αυτοί, αποδοκιμάζοντας τα δύο συστημικά κόμματα, ανατοποθετήθηκαν στον κομματικό

³⁷ https://www.publicissue.gr/wp-content/uploads/2012/05/ka201201_b2012_130512.pdf

χάρτη, βάσει όμορων ιδεολογικών επιλογών στον άξονα αριστεράς – δεξιά, με κρίσιμη όμως διαθεματική διαιρετική τομή, αυτή του μνημονίου – αντιμνημονίου. Ως εκ τούτου, στις διπλές εκλογές του 2012, το νεοπαγές κόμμα της εθνολαϊκής δεξιάς, ANEL, καθώς και το ακροδεξιό μόρφωμα ΧΑ, απορρόφησαν τη μεγάλη πλειονότητα των δυσαρεστημένων της ΝΔ και του ΛΑΟΣ, ενώ αντίστοιχα ο ΣΥΡΙΖΑ, κατάφερε να αρδεύσει τη μεγαλύτερη πλειονότητα των αποχωρησάντων ψηφοφόρων του ΠΑΣΟΚ (Nikolakopoulos, 2013).

Ενότητα 3: Η περίπτωση ΣΥΡΙΖΑ, επιχειρώντας μια path dependence προσέγγιση

Κεφάλαιο 3.1: Περιοδολόγηση κομματικής τροchioδρομής

Περιγραφή: 1η φάση: 2004 «αριστερή στροφή», μετασχηματισμός από ένα μετριοπαθές αριστερό κόμμα στο περιθώριο του κομματικού συστήματος, σε κόμμα οιονεί «κινηματικό», με σαφή μετακίνηση σε πιο αριστερές θέσεις του πολιτικού φάσματος. 2^η φάση: 2009-2012, μαχητική αντιπολιτευτική δράση του κόμματος ενάντια στη μνημονιακή πολιτική, επιτέλεση λειτουργιών «πιστοποίησης» και «διάχυσης» του αντιμνημονιακού κινήματος. 3^η φάση: 2012-15, πολιτική διαμεσολάβηση του αντιμνημονιακού κινήματος και θεσμοποίηση των αιτημάτων του. 4^η φάση: 2015 έως σήμερα, κόμμα καρτέλ, καταστρατήγηση δημοκρατικής εσωτερικής λειτουργίας, συγκέντρωση εξουσίας στην ηγετική ομάδα, δημοψήφισμα, συνθηκολόγηση, υπογραφή 3^{ου} μνημονίου.

Ο ΣΥΡΙΖΑ αποτελεί σχεδόν αναντίρρητα, την πλέον ενδιαφέρουσα περίπτωση κόμματος στην περίοδο της ελληνικής «Μεγάλης Ύφεσης»³⁸. Δεν είναι τυχαίο εξάλλου, πως κατά τη στιγμή που γράφεται η ανά χείρας εργασία, πολλοί ερευνητές εστιάζουν την ανάλυσή τους στον ΣΥΡΙΖΑ, ως ένα κόμμα που εξέπεμπε μια εναλλακτική και σε κάθε περίπτωση αντιηγεμονική πρόταση διαχείρισης της κρίσης εντός ΕΕ, σε μία περίοδο που το νεοφιλελεύθερο αφήγημα φάνταζε ως η μόνη λύση. Επίσης, έντονο είναι το ερευνητικό ενδιαφέρον πάνω στις σχέσεις που ανέπτυξε στο κινηματικό πεδίο, καθώς και στον τρόπο που οι διεπιφάνειες που δημιούργησε σε αυτό, εκβάλλουν και αποτιμώνται στο θεσμικό κομματικό πεδίο. Πιο συγκεκριμένα, αξιοποιείται ως παράγοντας εξαγωγής γενικών ερμηνευτικών σχημάτων, τόσο για τη σχέση κινήματος – κομμάτων στη διαχρονία, όσο και για την παραγωγή πολιτικής κατά την περίοδο άσκησης της διακυβέρνησης.

³⁸ Για την έκφραση «Μεγάλη Ύφεση», βλ. Carmen M. Reinhart και Kenneth S. Rogoff, «This Time Is Different : Eight Centuries of Financial Folly», Princeton University Press, 2009, και «New Left Review», v.71, Λονδίνο, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 2011.

Αναπτύσσοντας μια διαλεκτική με την πρώτη θεματική ενότητα, το παρόν κεφάλαιο επιχειρεί μια σχεσιακή γεφύρωση του θεωρητικού μέρους των κομματικών μοντέλων που αναπτύχθηκαν, με το οντολογικό και δη με την περίπτωση του ΣΥΡΙΖΑ. Ο ΣΥΡΙΖΑ είναι το κατεξοχήν κόμμα στο ελληνικό κομματικό σύστημα της περιόδου, που διακατέχεται από μια έντονη αμφισημία. Μία αμφισημία, η οποία τον οδηγεί σε μια σταδιακή μετασχηματιστική εξέλιξη με ιανικά χαρακτηριστικά. Η περιοδολόγηση της κομματικής του τροchioδρομής αποτελεί ένα εγχείρημα επίρρωσης του ισχυρισμού αυτού, τελούμενη υπό τη μεθοδολογική οδό των αιτιωδών αλληλουχιών (*path dependence*), της οποίας παρατίθεται μια σύντομη παρέκβαση.

Σύμφωνα με τον Σεφεριάδη (2014 : 71-76), η ιδέα που τη διαπνέει είναι ότι κομβικά συμβάντα που λαμβάνουν χώρα σε δεδομένες ιστορικές στιγμές, εγκαθιδρύουν συνεκτικές αιτιώδεις ατραπούς με επιμέρους σταθμούς, που ο καθένας αποτελεί απόρροια και συνάρτηση του αμέσως προηγούμενού του. Θεωρούμενοι στο σύνολό τους, οι σταθμοί αυτοί συνιστούν ιδιαίτερες (αν και όχι ιστορικά μοναδικές ή αναπόφευκτες) αιτιώδεις αλυσίδες, όπου όλοι οι κρίκοι διαδραματίζουν σημαίνοντα ρόλο προκειμένου για την εκδήλωση μιας έκβασης, και όπου ο τελευταίος, αν και ο πλέον ορατός και «κοντινός» προς την έκβαση κρίκος, είναι τόσο απαραίτητος όσο και ο πρώτος. Με την έννοια αυτή, καταλήγει, είναι δυνατόν να υποστηριχτεί ότι η αιτιότητα γίνεται αντιληπτή με τρόπο «οριζόντιο». Υπό τη βάση αυτή, αποτυπώνεται η κρίσιμη κομματική διαδρομή του ΣΥΡΙΖΑ.

Η κρίσιμη διαδρομή (critical path)

Φάση 1η (2004-09): Περίοδος «αριστερής στροφής»

Η πρώτη φάση δεν μπορεί παρά να εντοπιστεί στο 2004, έτος δημιουργίας και μετασχηματισμού του ΣΥΡΙΖΑ από ένα μετριοπαθές αριστερό κόμμα στο περιθώριο του κομματικού συστήματος, σε κόμμα οιονεί κινηματικό, με σαφή μετακίνησή του σε πιο αριστερές θέσεις του πολιτικού φάσματος. Είναι η περίοδος, κατά την οποία πραγματοποιείται η «αριστερή στροφή» του κόμματος, μέσω της διάδρασής του με τα κοινωνικά κινήματα της εποχής (Della Porta et al, 2017:75). Η κινηματική του

μετεξέλιξη αποτυπώνεται πραγματολογικά, κυρίως, μέσω της δυναμικής συμμετοχής της κομματικής του νεολαίας³⁹ στο διεθνικό συγκρουσιακό πεδίο, με αιχμές το αντιπαγκοσμιοποιητικό κίνημα στο λυκανγές της νέας χιλιετίας. Εμφατικά ορόσημα αυτής, αποτελεί η δυναμική της παρουσία στις διαδηλώσεις στη Γένοβα το 2001, η συμμετοχή του στην ίδρυση του Κόμματος της Ευρωπαϊκής Αριστεράς (ΚΕΑ) το 2005, η συνδιαμόρφωση των προϋποθέσεων δημιουργίας του Ελληνικού Κοινωνικού Φόρουμ και τέλος, ο συντονισμός της διεξαγωγής του 4ου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Φόρουμ το 2006, εν μέσω ελληνικής προεδρίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Η κινηματική αυτή προσέγγιση, συνδυαστικά με την περαιτέρω ενεργοποίηση της κομματικής νεολαίας θα συνεχίσει να αποτελεί τη λυδία λίθο του κομματικού προγραμματικού και ιδεολογικού λόγου⁴⁰, προτασόμενη ρητά από τον ίδιο τον τότε πρόεδρο του κόμματος Αλέκο Αλαβάνο, τόσο σε επίπεδο διακηρύξεων, όσο και σε επίπεδο πραξιακό. Χαρακτηριστική, εξάλλου, είναι η υποστήριξή του στα διεκδικητικά κινήματα της περιόδου, με αιχμή το πανεκπαιδευτικό κίνημα του 2006, ενάντια στη μεταρρύθμιση του Άρθρου 16, για την ιδιωτικοποίηση των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων. Όπως αναφέρει ο Κατσαμπέκης, το «κίνημα του άρθρου 16» –που συχνά μετονομάζεται σε «γενιά του άρθρου 16»– θα γίνει έκτοτε ένα από τα βασικά σημεία της ταυτότητας που θέλει να οικοδομήσει ο ΣΥΡΙΖΑ⁴¹, ως παράδειγμα ριζοσπαστισμού και κινηματικής δράσης για όλα τα επιμέρους κινήματα, συναρθρώνοντας το νέο κινηματικό συλλογικό υποκείμενο (Κατσαμπέκης, 2015). Μία επιπρόσθετη έκφανση της κινηματικής του πρόσδεσης, αποτελεί η στάση που επιδεικνύει κατά τις εξεγερσιακές συλλογικές δράσεις

³⁹ Είναι η περίοδος εκπαίδευσης της νέας γενιάς μελών του ΣΥΝ στον ακτιβισμό. Δεν είναι τυχαίο, πως τόσο ο Αλέξης Τσίπρας (Πρόεδρος του Κόμματος), όσο και ο Τάσος Κορωνάκης (Γραμματέας της Κεντρικής Πολιτικής Επιτροπής έως τον Αύγουστο του 2015), συμμετείχαν στις διαδηλώσεις της Γένοβας το 2001, ενώ υπήρξαν και οι δύο γραμματείς την οργάνωση νεολαίας του κομματος.

⁴⁰Βλ. χαρακτηριστικά τα εξής κείμενα και αποφάσεις:

<http://www.syn.gr/gr/keimeno.php?id=7225>

<http://www.syn.gr/gr/keimeno.php?id=4453>

<http://www.syn.gr/gr/keimeno.php?id=5682>

<http://www.syn.gr/gr/keimeno.php?id=2007>

⁴¹ βλ. σχετικά: <http://www.syn.gr/gr/keimeno.php?id=4453>

του Δεκεμβρίου του 2008⁴², επιβεβαιώνοντας τον κινηματικό μετασχηματισμό του, καθώς και το νέο πολιτικό του στίγμα στον κομματικό χάρτη της χώρας. Έκτοτε, παγιώνεται ως ο κύριος πολιτικός φορέας που εκπροσωπεί τους κοινωνικούς και ακόμα πιο ειδικά τους νεολαιίστικους αγώνες, τομείς οι οποίοι μετατρέπονται σε επίκεντρα του πολιτικού του λόγου, παρέχοντάς του «θεματική αρμοδιότητα» στα ζητήματα αυτά. Υπό το φως αυτό, η νεολαιοκεντρική/κινηματική αξιακή πλαισίωση του ΣΥΡΙΖΑ θα συναρθώνεται στενά με το αίτημα του ανοίγματος στην κοινωνία και της, από τα κάτω, κινητοποίησης της βάσης.

Φάση 2η (2009–2012): Από κόμμα κινηματικό σε κόμμα της αντιπολίτευσης

Η δεύτερη κρίσιμη καμπή εγκαινιάζεται την περίοδο 2009-12 και εμφορείται, κυρίως, από την μαχητική αντιπολιτευτική δράση του κόμματος ενάντια στη μνημονιακή πολιτική. Πρόκειται κυρίως για την περίοδο κατά την οποία το διεκδικητικό κίνημα πολλαπλασιάζει τις κινητοποιήσεις του, με ποικίλα ρεπερτόρια δράσης⁴³, βρίσκοντας αρωγό της προσπάθειάς του τον ΣΥΡΙΖΑ, ο οποίος του παρέχει συμβολική στήριξη και πολύτιμους διεκδικητικούς πόρους (Σεφεριάδης, 2018). Ειδικότερα, και με όρους συγκρουσιακής πολιτικής αποτελεί τον κύριο φορέα πιστοποίησης (*certification*) και διάχυσης (*diffusion*) των αιτημάτων του σε θεσμικό και κοινωνικο-γεωγραφικό πεδίο, γεγονός που οδηγεί στην αποχώρηση της «Ανανεωτικής Πτέρυγας» και τη δημιουργία της ΔΗΜΑΡ, υπό την ηγεσία του Φώτη Κουβέλη. Καθοριστικό ρόλο στη στάση του αυτή, διαδραματίζει για ακόμα μια φορά η δυναμική συμμετοχή της πολιτικής του νεολαίας, καθώς και η όσμωση που έχει αναπτυχθεί μεταξύ των μελών και στελεχών του με τα κοινωνικά κινήματα της εποχής, η οποία έχει διαμορφώσει ένα στέρεο κινηματικό προφίλ. Παράλληλα, την ίδια περίοδο συνδιαμορφώνει τη στρατηγική ατζέντα διεκδικητικών δράσεων εργατικών ενώσεων και άλλων παραγωγικών κοινωνικών

⁴² Ο ΣΥΡΙΖΑ υπήρξε το μοναδικό κόμμα στο ελληνικό κοινοβούλιο που δεν καταδίκασε τις εξεγερσιακές δράσεις, που ακολούθησαν τη δολοφονία του 15χρονου Αλέξη Γρηγορόπουλου από έναν αστυφύλακα στο κέντρο της Αθήνας, αντιθέτως τήρησε μια στάση υποστηρικτική αυτών και λοιδορήθηκε για το λόγο αυτό ως κόμμα «συνεργός της τρομοκρατίας», από ολόκληρο το κατεστημένο πολιτικό *apparatus*.

⁴³ Γενικές απεργίες, μαζικές διαδηλώσεις, βίαιες επιθέσεις εναντίων πολιτικών, ανοικτά δημόσια συμβούλια και συγκεντρώσεις των αγανακτισμένων, αντι-φασιστικές κινητοποιήσεις, δομές αλληλεγγύης κλπ.

ομάδων, ενώ, ταυτόχρονα, καταφέρνει να διεισδύσει στον ηγετικό πυρήνα της ΓΣΕΕ/ΑΔΕΔΥ, προσελκύοντας μια μεγάλη μερίδα διαφωνούντων και αποστατών στελεχών του ΠΑΣΟΚ (Kanellopoulos and Kostopoulos 2013).

Απότοκο της διάδρασής του με αυτό το ετερόκλητο μίγμα πολιτικών ομάδων, μεμονωμένων ακτιβιστών, πρωτοβουλιών λαϊκής βάσης, κινημάτων εν τη γενέσει και άλλων μορφών διεκδίκησης, που αναδύθηκαν με σημαία την αντιμνημονιακή ατζέντα, ήταν η δημιουργία ενός ευρύτερου ΣΥΡΙΖΑ, που αντιμετώπιζε την πρόκληση να εκπροσωπήσει ένα εκλογικό σώμα ποσοτικά μεγαλύτερο, αλλά και κοινωνιολογικά περισσότερο πλουραλιστικό από το παρελθόν. Επρόκειτο στην ουσία για ένα κοινωνικό *corpus*, πολύ μεγαλύτερο από το πραγματικό άθροισμα μελών που αντιπροσώπευαν τα τοπικά γραφεία των οργανώσεων του ΣΥΡΙΖΑ. Αυτός ο ΣΥΡΙΖΑ πέρα από τον ΣΥΡΙΖΑ είχε πολύ μεγαλύτερο αντίκτυπο στην ανάπτυξη του κόμματος από το πραγματικό έργο των οργανωμένων μελών του (Della Porta et al 2017:77).

Υπό τη βάσανο αυτή, και αποτελώντας το κόμμα πρωταγωνιστή του αντιμνημονιακού χώρου, άλλαξε με δυναμικό τρόπο την μέχρι πρότινος, σχεδόν, προδιαγεγραμμένη εκλογική του πορεία (*critical juncture*), όπως η θεωρία των αιτιωδών αλληλουχιών (*path dependence*) περιγράφει, από ένα κόμμα της ήσσονος αντιπολίτευσης, σε κόμμα άτυπης αξιωματικής αντιπολίτευσης, αλλά και κόμμα διεκδικητή της εξουσίας.

Φάση 3η (2012-2015): Ο ρόλος της πολιτικής διαμεσολάβησης

Η τρίτη κρίσιμη καμπή εντοπίζεται την περίοδο 2012-2015, περίοδο κατά την οποία ο ΣΥΡΙΖΑ αναλαμβάνει την επιτελεστική λειτουργία της πολιτικής διαμεσολάβησης του αντιμνημονιακού κινήματος και της μεταφοράς των αξιακών του προταγμάτων στο θεσμικό πεδίο. Όπως έχει ήδη αναφερθεί στο κεφάλαιο 2.4, την ύφεση του συγκρουσιακού κύκλου της διετίας 2010-12, ακολουθεί η θεσμοποίηση/κοινοβουλευτικοποίηση (*parliamentarization*) (Tilly, 1997) των διεκδικητικών αιτημάτων, η οποία πραγματώνεται σε πρώτη φάση μέσω των εκλογών

του 2012 και της εκλογικής εκτόξευσης του ΣΥΡΙΖΑ σε κόμμα της αξιωματικής αντιπολίτευσης.

Παράλληλα, το κόμμα συνεχίζει να ενισχύει τις πρακτικές συλλογικής και ακτιβιστικής του δράσης, γεγονός που οδηγεί στη δημοσκοπική παγίωσή του, ως το πλέον επιτυχημένο κόμμα της αντιπολίτευσης (Κουστένης, 2014). Ταυτόχρονα, διευρύνει τον δημόσιο λόγο του, πέραν του κοινωνικού αιτήματος για ακύρωση του μνημονίου και των συν αυτώ πολιτικών, με το αίτημα της πολιτικής αλλαγής του κομματικού *status quo* της μεταπολιτευτικής περιόδου (η περίπτωση της αξιακής ενίσχυσης), καθώς και της εμβάθυνσης της δημοκρατίας στη χώρα (η περίπτωση του αξιακού μετασχηματισμού)⁴⁴. Ως εκ τούτου, καταφέρνει να εντυπωθεί στην κοινή γνώμη, ως ένα ριζοσπαστικό κόμμα, καθόλα διαφορετικό από τα συστημικά, κερδίζοντας την εμπιστοσύνη της πλειονότητας του εκλογικού σώματος, σε μια περίοδο πόλωσης και κρίσης εκπροσώπησης, της οποίας η έκταση και οι προεκτάσεις συνιστούν τις προϋποθέσεις αναφοράς σε μια «οργανική κρίση» κατά Gramsci.

Φάση 4η (25/01/2015 έως σήμερα): Ο ΣΥΡΙΖΑ στη διακυβέρνηση, οι δύο όψεις του Ιανού

Η τέταρτη καμπή τεκταίνεται από τον Ιανουάριο του 2015 έως και σήμερα και έχει αμφίσημη υπόσταση. Αφενός, αποτυπώνει την πρωτόφαντη αύξηση της εκλογικής του επιρροής και τελικά της εκλογικής του νίκης, εξαιτίας της διατήρησης του αταλάντευτου προσανατολισμού του ενάντια στη λιτότητα, καθώς και της υποστήριξης των διεκδικητικών αιτημάτων του αντιμνημονιακού κινήματος, ως ο κύριος θεσμικός αρωγός της αξιακής τους γεφύρωσης/ενίσχυσης/επέκτασης και μετασχηματισμού και κυρίως, αρνούμενος να προβεί σε οποιονδήποτε προγραμματικό συμβιβασμό (Σεφεριάδης, 2018). Αφετέρου, υποδεικνύει την ανεπάρκεια ή την απροθυμία του ΣΥΡΙΖΑ, να επιτελέσει τον ιστορικό του ρόλο μετά την κατάκτηση της εξουσίας και να παραμείνει πιστός στις προεκλογικές του δεσμεύσεις, εγκαινιάζοντας την περίοδο κρίσης της κύριας εκφραστικής του λειτουργίας. Εκών άκων, υποτάχθηκε σταδιακά στο

⁴⁴ Βλ. <http://www.syn.gr/gr/keimeno.php?id=27375>

νεοφιλελεύθερο υπόδειγμα, με επιστέγασμα την κοινοβουλευτική μετατροπή του αποτελέσματος του δημοψηφίσματος σε ένα νέο πακέτο μέτρων λιτότητας με τη σύναψη του τρίτου μνημονίου, καθώς και την δέσμευση εφαρμογής του μετά τις εκλογές του Σεπτεμβρίου του 2015. Ως εκ τούτου, εγκατέλειψε την προοπτική άμεσης εφαρμογής ενός εναλλακτικού προγράμματος διακυβέρνησης, ανανοηματοδοτώντας πλήρως, το σύνθημα «κυβέρνηση της Αριστεράς».

Προκειμένου να αιτιολογήσει τη μετάλλαξή του αυτή, προέταξε ως αδιαμφισβήτητο γεγονός τους ανυπέρβλητους δημοσιονομικούς και πολιτικούς περιορισμούς, ως ένα περιβάλλον στο οποίο δεν υπήρχε άλλη εναλλακτική από την συνθηκολόγηση. Με άλλα λόγια, το εγχείρημα απόκρυψης της ιδεολογικής υποχώρησης/υποταγής από την κομματική βάση, απέτέλεσε στρατηγική επιλογή αποκατάστασης του «κινηματικού» κομματικού του προφίλ, στη βάση του οποίου οικοδόμησε τη δυναμική εκλογική του εκτόξευση και το οποίο του επέτρεψε να συνεχίσει να αποτελεί φορέα διεκδίκησης της εξουσίας. Όπως περιγράφει ο Melucci, σε περίπτωση ήττας, η ιδεολογία θα αφηγηθεί μια μάχη του αδύνατου ενάντια στον δυνατό, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στις άδικες πρακτικές του δεύτερου (Melucci, 1996: 354-55).

Πρόκειται, σαφώς, για μια προσπάθεια εμπρόθετης απόδοσης της πραγματικότητας, μέσω απλοποιημένων ερμηνευτικών σχημάτων, επιλεκτικών τονισμών και κωδικοποιήσεων γεγονότων, εμπειριών και ιστορικών αλληλουχιών (McCarthy and Zald, 1977: 1214-15), η οποία καταλήγει στην παγίδευση της κοινωνίας σε μια, σχεδόν νομοτελειακή προέλευσης αντίληψη, περί μη ύπαρξης εναλλακτικής (*There Is No Alternative*), γεγονός που οδηγεί στην υφαρπαγή της ελπίδας -που και ο ίδιος συνδιαμόρφωσε- για κοινωνική αλλαγή και άρση των ανισοτήτων.

Κεφάλαιο 3.2: Διεπιφάνειες με ιδεότυπο κινηματικού κόμματος και αξιολόγηση «κινηματικής» στρατηγικής

Περιγραφή: Οι συνδέσεις με τα κινήματα τονίζονται στο άνοιγμα της συμμετοχής στα μέλη του κινήματος, στην υποστήριξη των διεκδικητικών αιτημάτων, στην κοινή χρήση της διαμαρτυρίας. Η παρουσία αλληλεπικαλυπτόμενων στελεχών σε επίπεδο βάσης και ηγεσίας, καθώς και η παρουσία ακτιβιστών κινήματων σε κομματικούς καταλόγους επιβεβαιώνουν αυτούς τους δεσμούς. Τα μέλη του κόμματος συμμετείχαν οι ίδιοι σε δραστηριότητες κινηματικής δράσης, προωθώντας και οδηγώντας σε αλλαγές συμπεριφοράς στο κόμμα, σε σχέση με εκείνα τα θέματα που βρίσκονται στον πυρήνα των κινητοποιήσεων των κοινωνικών κινήματων. Αντιπροσώπευσε τις αξιακές πλαισιώσεις των κινήματων, διοχετεύοντας τα πολιτικά τους προτάγματα στο θεσμικό πεδίο. Σε επίπεδο στρατηγικής πολιτικής, συνδύασε δραστηριότητες μέσα στην αρένα του τυπικού δημοκρατικού ανταγωνισμού, με εξω-θεσμική κινητοποίηση, με αποτέλεσμα την πολύ γρήγορη πρόσβαση στην κυβέρνηση.

Κομβική στιγμή για την κινηματική στροφή του ΣΥΡΙΖΑ αποτέλεσε η διαδοχή στην προεδρία του ΣΥΝ από τον Νίκο Κωνσταντόπουλο στον Αλέκο Αλαβάνο, ο οποίος εδραιώνει τη λογική της αυτόνομης παρέμβασης της αριστεράς εντός του κόμματος, εκτοπίζοντας προηγούμενες λογικές συνεργασίας στη διακυβέρνηση (κυρίως -αν όχι αποκλειστικά- με το ΠΑΣΟΚ), οι οποίες έθεταν εν αμφιβόλω την εκλογή του στο κοινοβούλιο⁴⁵. Η κατίσχυση της αντίληψης αυτής επέτρεψε τη σύγκλιση διαφορετικών κινήσεων της Αριστεράς, όπως η Κομμουνιστική Οργάνωση Ελλάδος (ΚΟΕ), η Διεθνιστική Εργατική Αριστερά (ΔΕΑ), η Κίνηση για την ενότητα δράσης της Αριστεράς (ΚΕΔΑ), οι «Ενεργοί πολίτες» του Μανώλη Γλέζου, η ΑΚΟΑ, το ΔΗΚΚΙ, αλλά και το Δίκτυο για τα Κοινωνικά και Δημοκρατικά Δικαιώματα, η Πρωτοβουλία για την Επανάδρυση της Αριστεράς, το περιοδικό ΘΕΣΕΙΣ και άλλων που προστέθηκαν στη διαδρομή.

⁴⁵ Βλ. σχετικά: <http://www.syn.gr/ekl2004/diakirixi.pdf>
<http://www.syn.gr/gr/keimeno.php?id=2007>

Ο Αλαβάνος, επίσης, ήταν αυτός που αντιλήφτηκε την συνεχώς αυξανόμενη απομάκρυνση των πολιτών από τα τεκταινόμενα στον χώρο της πολιτικής, καθώς και την σταθερή, ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1990, εκλογική από-ευθυγράμμισή τους από τα συστημικά κόμματα εξουσίας, ερμηνεύοντας σχεδόν ως επιτακτική την ανάγκη ανάδειξης νέων προσώπων στην κομματική σκηνή. Συνεπώς, η λογική της αυτόνομης παρέμβασης της αριστεράς γειωνόταν σε προγραμματικό επίπεδο, με την άρρηκτη εγκόλπωση του αιτήματος επανάκαμψης στην κοινωνία και της κινητοποίησης της βάσης⁴⁶, σε ένα εγχείρημα επανασύστασης του κόμματος «από τα κάτω». Ως εκ τούτου, η στόχευση ήταν διττή. Αφενός να μεταστρέψει το προηγούμενο πολιτικό στίγμα και κομματικό προφίλ, το οποίο είχε, προηγουμένως, διαγνωσθεί ως προβληματικό και αφετέρου να δημιουργήσει έναν αντίρροπο φορέα θεσμικής εκπροσώπησης, ο οποίος θα απαντά με θετικό τρόπο στην αναδυόμενη κρίση του ελληνικού κομματικού συστήματος και θα αντιπαραβάλλεται με τα συστημικά κόμματα εξουσίας.

Η επίτευξη του σχεδίου αυτού προϋπέθετε δύο δομικές αντηρίδες. Η πρώτη και πλέον σημαντική ήταν η κομματική διείσδυση σε όλο το ιδεολογικό φάσμα της αριστεράς. Από το αριστερό κομμάτι του ΠΑΣΟΚ, που συναντούσε τις καταβολές του στις ανεκπλήρωτες υποσχέσεις της κοινωνικής αλλαγής⁴⁷. Στο ΚΚΕ, τόσο σε επίπεδο βάσης, όσο και σε επίπεδο στελεχών και ηγεσίας⁴⁸ και τέλος, στο κομμάτι της εξωκοινοβουλευτικής αριστεράς, που δεξίωνε με τον πλέον εμφαντικό τρόπο τις συλλογικές δράσεις των κοινωνικών κινημάτων της εποχής. Δεν είναι τυχαίο εξάλλου, πως ερείσματα στον διακηρυκτικό λόγο του ΣΥΝ/ΣΥΡΙΖΑ για τη συγκρότηση ενός ευρέως μετώπου της αριστεράς συναντώνται, ήδη, στην περίοδο

⁴⁶ «Εάν ήταν [...] [ο ΣΥΡΙΖΑ] μια κίνηση κορυφής, ας την κάνουμε κίνηση βάσης εμείς τώρα», σημείωνε ο Αλαβάνος στο 4ο Συνέδριο του Συνασπισμού.

⁴⁷ Βλ. σχετικά: <http://www.syn.gr/gr/keimeno.php?id=7401>,

⁴⁸ στην οποία θα τονίζεται από τον ΣΥΡΙΖΑ ότι «είμαστε ανοιχτοί 24 ώρες το 24ωρο» 44 για κοινή δράση και συνεργασία απέναντι στον «κοινό εχθρό».

προεδρίας Αλαβάνου⁴⁹ και φθάνουν στο απόγειό τους με την έγκληση του Αλέξη Τσίπρα για ανάδειξη κυβέρνησης της αριστεράς το 2012⁵⁰.

Η δεύτερη προδιέγραφε τη στρατηγική πρόταξη της κομματικής νεολαίας στα κομματικά δρώμενα, κυρίως ως μηχανισμού εσωτερικής κομματικής ανανέωσης, ενώ ταυτόχρονα, απαντούσε στην πρόκληση ανάδειξης νέων και κυρίως άφθαρτων προσώπων στην, υπό τελμάτωση, ελληνική κομματική σκηνή⁵¹. Στο πλαίσιο αυτό, τοποθετείται και η παραίτηση Αλαβάνου από την προεδρία του κόμματος, ανοίγοντας τον δρόμο για την εκλογή του Αλέξη Τσίπρα⁵², που είχε μπει εμφαιτικά στην κεντρική πολιτική σκηνή με το 10,5% και την 3η θέση της «Ανοιχτής Πόλης» στις δημοτικές εκλογές της Αθήνας το 2006.

Η στρατηγική αυτή της κοινωνικής επανάκαμψης⁵³ και του κομματικού μετασχηματισμού -κομματικής αναβάθμισης βρίσκει κατάλληλο πεδίο εφαρμογής στον κινηματικό χώρο, ο οποίος λειτουργεί ως η κατάλληλη επιφάνεια διήθησης τόσο των *ad hoc* αξιακών και ιδεολογικών του πλαισιώσεων, όσο και των προγραμματικών στόχων του κόμματος *per se*. Το γεγονός αυτό δημιουργεί το πλαίσιο της αριστερής-κινηματικής στροφής, η οποία όπως έχει ήδη αναφερθεί, αναβαπτίζει πολιτικά το κόμμα, δίνοντάς του έναν πιο ριζοσπαστικό χαρακτήρα. Έτσι, υπό αυτό το νέο *modus operandi*, τα στελέχη του κόμματος με αιχμή την κομματική νεολαία έρχονται σε μια διαρκή αλληλεπίδραση με τα κοινωνικά κινήματα κάθε περιόδου, παρέχοντάς τους πολύτιμους διεκδικητικούς πόρους, καθώς και την απαραίτητη πιστοποίηση ενός συμμάχου στο θεσμικό πεδίο διεκδίκησης, υποστηρίζοντας μια διαφορετική λογική της πολιτικής, που δεν μιλά από καθέδρας, αλλά μπορεί να ακούει και να στηρίζει τις πρωτοβουλίες των από κάτω. Όπως τονίζει εύστοχα ο Σεφεριάδης: Ο ΣΥΡΙΖΑ καταγράφηκε στις συνειδήσεις ως μια συλλογικότητα που παρεμβαίνει στους αγώνες

⁴⁹ Βλ. σχετικά: <http://www.syn.gr/gr/keimeno.php?id=5682>

⁵⁰ Βλ. σχετικά:

<http://www.syn.gr/gr/keimeno.php?id=26929&PHPSESSID=6376f2bd5706ffc1aab4f86ccdf4af8f%C2%B7> και <http://www.syn.gr/gr/keimeno.php?id=27003>

⁵¹ <http://www.syn.gr/gr/keimeno.php?id=7225> και <http://www.syn.gr/gr/keimeno.php?id=4453>

⁵² Ο Α. Τσίπρας θα εκλεγεί πρόεδρος του κόμματος στο 5^ο Συνέδριο επικρατώντας του Φ. Κουβέλη που επανδιεκδίκησε την αρχηγία του κόμματος τον Φεβρουάριο του 2008

⁵³ «Εάν ήταν ο ΣΥΡΙΖΑ μια κίνηση κορυφής, ας την κάνουμε κίνηση βάσης εμείς τώρα», Αλαβάνος, 4ο Συνέδριο του Συνασπισμού.

για να βοηθήσει, να ακούσει και να μάθει, παρά να διδάξει (Σεφεριάδης, 2017 σελ: 306).

Ταυτόχρονα, όμως, αναλαμβάνει πρωτοβουλίες κινηματικής κλιμάκωσης, όταν αναδύονται πολιτικές ευκαιρίες ή και απειλές, τις οποίες έχει προηγουμένως πολιτικοποιήσει, δηλαδή τις έχει ερμηνεύσει ως τέτοιες, συμβάλλοντας με τους κατάλληλους πόρους στην δημιουργία των σχετικών προϋποθέσεων κινηματοποίησης. Το συγκρουσιακό επεισόδιο του Δεκέμβρη του 2008 (ή ο συγκρουσιακός κύκλος- αν αυτό θεωρηθεί κίνημα εν δράσει) αποτελεί ένα τέτοιο παράδειγμα, καθώς η στάση του ΣΥΡΙΖΑ, σε αντίθεση με τα υπόλοιπα κόμματα, υποστηρίζει την εξεγερμένη νεολαία, δημιουργώντας αξιακές πλαισιώσεις και αναδεικνύοντας κοινούς τόπους, που αφορούν το σύνολο των πληττόμενων λαϊκών στρωμάτων. Ένα εγχείρημα αρκετά δύσκολο, καθώς το κόμμα ανθιστάμενο στις πιέσεις των συστημικών κομμάτων που το κατηγορούσαν για τρομοκρατική υποδαύλιση, καλώντας το ουσιαστικά για επανατοποθέτηση-υποχώρηση, επέμεινε να θέτει πολιτικά τα ζητήματα⁵⁴.

Σε οντολογικό επίπεδο, όπως αναφέρει η Κοτρωνάκη στο πρόσφατο πόνημα της (Κοτρωνάκη 2018), η κινηματική αυτή στροφή του κόμματος ξεκινά με τη δημιουργία του Χώρου Διαλόγου για την Ενότητα και την Κοινή Δράση της Αριστεράς, το 2001, τις κινητοποιήσεις για τη Γένοβα και το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Φόρουμ, και εδραιώνεται με τη συμμετοχή του στις κινητοποιήσεις της νεολαίας ενάντια στη μεταρρύθμιση του άρθρου 16 για τις ιδιωτικοποιήσεις των πανεπιστημίων και της εξέγερσης του Δεκέμβρη του 2008, μετά τη δολοφονία του Αλέξανδρου Γρηγορόπουλου. Τούτων δοθέντων, η πορεία εξέλιξης των άνωθεν αλληλένδετων, εμπρόθετων και σε κάθε περίπτωση στρατηγικών δράσεων, επικάθεται ως σωρείτης στην αμέσως επόμενη διάδραση του κόμματος με τον κινηματικό χώρο, στο κίνημα κατά της λιτότητας και ειδικότερα στις «πλατείες».

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η περίοδος 2010-12 αποτελεί τον κύριο συγκρουσιακό κύκλο της περιόδου της «Μεγάλης Ύφεσης», καταγράφοντας μια άνευ

⁵⁴ Βλ. σχετικά: <http://www.syn.gr/gr/keimeno.php?id=12690> και <http://www.syn.gr/gr/keimeno.php?id=12749>

προηγούμενου έκρηξη του κινήματος διαμαρτυρίας (Σερντεδάκις και Τομπάζος, 2018), με πάνω από 26 αγωνιστικές γενικές απεργίες, και πλήθος διεκδικητικών ρεπερτορίων δράσης (καταλήψεις δημόσιων κτιρίων, τοπικές διαμαρτυρίες), εκστρατειών αλληλεγγύης (κοινωνικά παντοπωλεία, εθελοντικές κλινικές υγειονομικής περίθαλψης) και δύο ολόκληρους μήνες κινητοποιήσεων των αγανακτισμένων. Η συμβολή του ΣΥΡΙΖΑ σε αυτόν είναι αδιαμφισβήτητη.

Συνεχίζοντας την προηγούμενη διάδρασή του με τον κινηματικό χώρο, στήριξε σθεναρά τα νέα συλλογικά αιτήματα κατά της λιτότητας, πολιτικοποιώντας τα ιδεολογικά τους προτάγματα και συνδράμοντας στον αξιακό τους μετασχηματισμό. Η συγκεκριμένη στρατηγική εμπεριείχε αφενός την στοχοποίηση των κομμάτων του άλλοτε κραταιού δικομματισμού, ως υπευθύνων για την κατάσταση που είχε φθάσει η χώρα σε κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό επίπεδο⁵⁵. Τούτο αποσκοπούσε στην επίτευξη στρατηγικού πλεονεκτήματος και στη συνακόλουθη βελτίωση της θέσης του κινήματος/κόμματος εντός του πολιτικού περιβάλλοντος, οδηγώντας σε διεύρυνση της επιρροής του στην κοινωνία. Αφετέρου, και σε απόλυτη αντιστοιχία με αυτό που περιγράφει ο McAdam (1996: 6), νομιμοποίησε και προώθησε την ανάληψη συλλογικής δράσης, προσεταιρίζοντας παριστάμενα κοινωνικά υποκείμενα σε μια σύγκρουση, η οποία έλαβε τα χαρακτηριστικά του αξιακού μετασχηματισμού. Πρόκειται για τη σύγκρουση με τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές και των διαμεσολαβητών αυτών, οι οποίες στην Ελλάδα ενσαρκώνονται με τη μορφή της «Τρόικας».

Έτσι, ο ΣΥΡΙΖΑ συμμετείχε ενεργά στις κινητοποιήσεις της περιόδου, όντας ο πλέον αναγνωρίσιμος φορέας του αντιμνημονιακού πόλου, καταφέροντας να ενσωματώσει τη μεγαλύτερη πλειονότητα ενός ετερογενούς πλήθους συλλογικοτήτων, υποκειμένων, ταυτοτήτων και αιτημάτων, μέσω των διεκδικητικών πόρων που τους παρείχε σε θεσμικό επίπεδο. Τούτο εμφανίζεται με σαφήνεια στο σχετικό χωρίο που παραθέτει ο Σεφεριάδης, γράφοντας πως:

Διαθέτοντας κινηματική εμπειρία, επαφή με τις αντίστοιχες
κινητοποιήσεις της Puerta del Sol της Ισπανίας και στρατηγική

⁵⁵ Βλ. σχετικά: <http://www.syn.gr/gr/keimeno.php?id=27375>

προσεκτικής προσέγγισης, κατάφερε να κεφαλαιοποιήσει πολιτικά τη δυσανεμία των πολιτών ενάντια στο υπάρχον πολιτικό σύστημα (Σεφεριάδης, 2017 σελ: 306)

Προς επίρρωση των ανωτέρω, θα πρέπει να τονισθεί ως σημείο μείζονος σημασίας, μία επιπρόσθετη συνθήκη, η οποία συνέβαλε στην περαιτέρω εδραίωση του κόμματος στο κίνημα κατά της λιτότητας, καθώς και στη γενικότερη διείσδυσή του στον κοινωνικο-εκλογικό χώρο. Πρόκειται για την ερμηνεία-απόδοση της συγκεκριμένης κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής συνθήκης ως απειλής, η οποία θα μπορούσε να αξιοποιηθεί ως ευκαιρία, συνδυαζόμενη ταυτόχρονα, (όντας ίσως η απόφαση με την μεγαλύτερη σημασία) με τη στρατηγική επιλογή να καλύψει το συγκεκριμένο κενό⁵⁶, προχωρώντας στο στάδιο της προγνωστικής πλαισίωσης (Snow and Benford 1988· Benford and Snow 2000) απόφαση που κανένα άλλο κόμμα δεν τόλμησε να πάρει, υπό τον φόβο απώλειας/διαίρεσης των παραδοσιακών τους ψηφοφόρων. Ως εκ τούτου, ο ΣΥΡΙΖΑ κάλυψε σε πολύ μεγάλο βαθμό την αναδυόμενη κρίση εκπροσώπησης, ενσωματώνοντας, μέσω της συνεχούς του διάδρασης με τον κινηματικό χώρο της περιόδου, το αντιγεμονικό αφήγημα της κρίσης, συναρθρώνοντας αιτήματα κατά της λιτότητας, της εσωτερικής υποτίμησης, της βιωσιμότητας του χρέους, του ρόλου της Γερμανίας στην ΕΕ, τον ρόλο των τραπεζών στην κρίση, της σχέσης νεοφιλελευθερισμού-δημοκρατίας κ.α. Αφήγημα που εν πολλοίς, έθετε εξ ορισμού τα συστημικά κόμματα απέναντί του, καθώς αυτά είχαν ήδη υποταχθεί σε αυτό το νεοφιλελεύθερο υπόδειγμα εξόδου από την κρίση, επιβάλλοντάς το στην πράξη. Συνεπώς, μέσω της στάσης του αυτής, κέρδισε τα μάλα στην πολιτική νομιμοποίηση του εκλογικού σώματος, με αντίστοιχα θετικές εκβολές στην αρένα του εκλογικού ανταγωνισμού: κατακτώντας τη δεύτερη θέση στις διπλές εκλογές του 2012, σχεδόν εξαπλασιάζοντας τα ποσοστά του, την πρώτη θέση στις ευρωεκλογές του 2014 και το 37% τον Ιανουάριο του 2015 κερδίζοντας την εξουσία, γεγονός αδιανόητο για ένα τέτοιο κόμμα, λίγα χρόνια πριν.

Ωστόσο, οι παραπάνω διαπιστώσεις, είναι επαρκείς, προκειμένου να χαρακτηριστεί ο ΣΥΡΙΖΑ κόμμα κινηματικό; Συνομιλεί η αποτύπωση της

⁵⁶ Βλ. αντίστοιχα disruptive deficit (Seferiades & Johnson 2012)

κινηματικής του στροφής με τη σχετική βιβλιογραφία; Στο σημείο αυτό, η οργανική σύνδεση με την πρώτη θεματική ενότητα κρίνεται αναγκαία, αν όχι επιτακτική.

Επιχειρώντας τη θεωρητική γείωση του ως άνω ερωτήματος, παρατηρείται πως πολλά από τα σημαινόμενα ως χαρακτηριστικά ενός κινηματικού κόμματος, απαντώνται στην περίπτωση ΣΥΡΙΖΑ και μάλιστα με εμφατικό τρόπο. Τόσο ως προς το γεγονός πως επέλεξε στρατηγικά –ως γνήσιο κινηματικό κόμμα- να αγκαλιάσει μια μεγάλη κοινωνική και εκλογική βάση, διατεθειμένη να προβεί σε εξωσυμβατικές δράσεις, προκειμένου να διεκδικήσει τα συλλογικά της αιτήματα, σε αντίθεση με τα εδραιωμένα κόμματα, τα οποία υπό τον φόβο διαίρεσης του δικού τους εκλογικού σώματος, δεν κατέβαλαν καμία προσπάθεια προσέγγισης μιας τέτοιας προοπτικής. Όσο και ως προς το περιβάλλον στο οποίο αναδύθηκε, δηλαδή εντός ενός συνδυαστικού πλαισίου: α) θεσμικού αποκλεισμού των απαιτήσεων των κοινωνικών κινημάτων, β) εκλογικών ευκαιριών που δημιουργεί η εκλογική από-ευθυγράμμιση, καθώς και γ) οργανωτικών πόρων που αναπτύχθηκαν μέσα στις διαμαρτυρίες, όπως η σχετική βιβλιογραφία περιγράφει (Kitschelt, 2006). Τα παραπάνω, ενισχυόμενα από τη διαπίστωση πως τα καθιερωμένα κόμματα έχαναν σταδιακά την εμπιστοσύνη των πολιτών και οι σχέσεις συνεργασίας των κεντροαριστερών κομμάτων με τα κοινωνικά κινήματα μειώθηκαν, προδιέγραφαν τους όρους μιας θετικής απάντησης στο παραπάνω ερώτημα. Εντούτοις, θεωρητικό *credo* της παρούσης είναι πως ο ΣΥΡΙΖΑ, με τους όρους που έχουν ήδη περιγραφεί στην πρώτη ενότητα⁵⁷, δεν μπορεί να θεωρηθεί «κινηματικό κόμμα» για μία πλειάδα λόγων, οι οποίοι θα παρατεθούν στη συνέχεια.

Καταρχάς, ο ΣΥΡΙΖΑ είναι ένα κόμμα με μακρά κοινοβουλευτική ιστορία, καθώς συναντά τις ρίζες του στις διάφορες εκφάνσεις και μετεξελίξεις του ΚΚΕ εσωτερικού. Δεν υπήρξε το αποτέλεσμα κάποιας κινηματικής εξέλιξης, ή συγκρουσιακού κύκλου, πολλώ δε μάλλον του κινήματος κατά της λιτότητας της περιόδου 2010-12. Αντίθετα, προϋπήρχε αρκετά χρόνια πριν αυτό εμφανιστεί, ενώ κατά τη διάρκειά του, αρχικά λειτούργησε ως φορέας πιστοποίησής του και στη

⁵⁷ (τους έστω αρκετά προβληματικούς, βλ. σχετικά επίλογο της πρώτης ενότητας/κριτική αποτίμηση κινηματικού κόμματος)

συνέχεια ως πολιτικός διαμεσολαβητής των αιτημάτων του. Δεύτερον, η διαφοροποίησή του σε σχέση με τον ιδεότυπο του «κινηματικού κόμματος», αποτυπώνεται με περισσότερο εύληπτο τρόπο, αναλύοντας την οργανωτική του λειτουργία. Σε αντίθεση με όσα προδιαγράφονται στη θεωρία, το κόμμα εμφορείται με σαφή χαρακτηριστικά παραδοσιακού κόμματος της κομμουνιστικής αριστεράς, ενσωματώνοντας την ίδια στιγμή θεσμοθετημένες γραφειοκρατικές τάσεις και πολιτικές οργανώσεις, χαρακτηριστικά που ανιχνεύονται με σχετική ευκολία τουλάχιστον μέχρι και το ιδρυτικό συνέδριο του κόμματος το 2013. Τέλος, σε επίπεδο λήψης αποφάσεων, δεν παρατηρούνται οι διαδικασίες τις οποίες το κινηματικό μοντέλο προβλέπει, όπως η δημοκρατική ψηφιακή συμμετοχή, ή οι μαζικές συνελεύσεις άμεσου τύπου δημοκρατίας, που παρατηρήθηκαν λόγω χάρη στους *Podemos*. Αντιθέτως, η εξουσία λήψης απόφασης διατηρείται στη θεσμοθετημένη κομματική γραφειοκρατία, όπου ο λόγος των μελών δεν έπαιζε κανένα ρόλο, δεν γίνονταν ψηφοφορίες, οι συνιστώσες αποφάσιζαν με ισορροπίες για όλα, και η άποψη για κόμμα των μελών δεν γινόταν αποδεκτή από καμία συνιστώσα ούτε και από καμία τάση του ΣΥΡΙΖΑ.

Παρόλα αυτά, σε οντολογικό επίπεδο, οι παραπάνω θεωρητικές διαπιστώσεις δεν στερούν από το κόμμα τον «φιλοκινηματικό» του χαρακτήρα, καθώς η διάδραση και η αλληλεπικάλυψή του με τον κινηματικό χώρο κατάφερε να μεταστρέψει εντελώς το ιδεολογικό και εκλογικό του προφίλ, επηρεάζοντας καταλυτικά τις εσωκομματικές εξελίξεις, τόσο σε επίπεδο ηγεσίας και στελεχών, όσο και σε επίπεδο βάσης.

Κεφάλαιο 3.3: Διεπιφάνειες με ιδεότυπο κόμματος καρτέλ και αξιολόγηση πολιτικής μετάλλαξης

Περιγραφή: Έπαυσε να επιτελεί την κύρια εκφραστική του λειτουργία, καθώς πλέον δεν αντιπροσώπευε τα συμφέροντα της εκλογικής του βάσης, αλλά λειτούργησε ως ο νέος μεσάζων ανάμεσα σε ειδικά συμφέροντα και το Κράτος. Παρείχε προνομιακή πρόσβαση σε κρατικούς πόρους για επιλεγμένα μέλη. Μετά την πολιτική του μετάλλαξη, απέκτησε την μιντιακή εύνοια των συστημικών μέσων. Επένδυσε σε αυτό που ο ιδεότυπος καρτέλ ονομάζει «στραταρχικό μοντέλο»,

αυξάνοντας την ονομαστική ισχύ της βάσης, μέσω της εισόδου νέων μελών, ευεπίφορων να αποδεχτούν/επικυρώσουν τις αποφάσεις της ηγεσίας, καταστρατηγώντας τις εσωκομματικές οργανωτικές λειτουργίες και *in actu*, την εσωκομματική δημοκρατία. Η πορεία αυτή παρά τη φαινομενική παραδοξότητά της, ερμηνεύεται βάση της ίδιας της φύσης της πολιτικής, η οποία στην πραξιακή της διάσταση συμπεκνώνει τις έννοιες της στρατηγικής, καθώς και του προγραμματικού λόγου. Στην προκειμένη περίπτωση, ο ΣΥΡΙΖΑ, στην πορεία του από το 2012 και έπειτα, συναρθρώνει μια διελκυστίνδα, μεταξύ μιας ομάδας η οποία διακρίνεται από εκσυγχρονιστικό (ρεφορμιστικό) λόγο, ο οποίος τελικά κατισχύει εντός του κόμματος και προωθεί τον αποκαλούμενο «προωθητικό συμβιβασμό», που αποτελεί τον μηχανισμό ιδεολογικής στροφής της κομματικής γραμμής από το 2013 και έπειτα, και εν πολλοίς πλοηγεί και τη διαδικασία της διαπραγμάτευσης και της τελικής συνθηκολόγησης μετά το δημοψήφισμα. Ενώ από την άλλη, βρίσκεται μια ομάδα, η οποία εμφορείται από πιο ριζοσπαστικό λόγο και πολιτικές, οι οποίες βρίσκονται εγγύτερα στο, προηγούμενα διακηρυσσόμενο και οιονεί κινηματικό, μετασχηματιστικό διάβημα του κόμματος. Ωστόσο, η πολιτική ανεπάρκεια της ομάδας αυτής, αφενός σε θέματα μη έγκαιρης διάγνωσης της «πολιτικής απειλής» και επίδρασης της αλλαγής των εσωκομματικών ισοζυγίων και διαδικασιών, η οποία τεκταινόταν με σταθερό και δομημένο τρόπο, καθόλη τη διάρκεια από το 2012 και μετά, και αφετέρου στην ελλιπέστατη διαχείριση των διαγνωσθέντων πλέον, ως επισφαλών για το εγχείρημα, διεργασιών, αποτελεί τον κύριο επεξηγηματικό παράγοντα αυτής της μετάλλαξης.

Ένα σύντομο χρονογράφημα

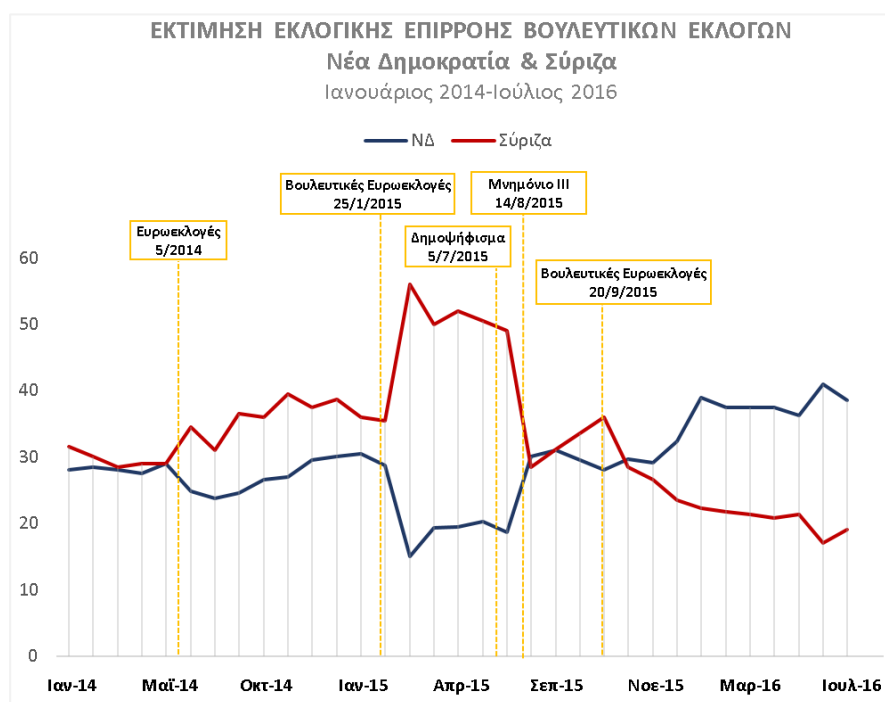
Η επικράτηση του ΣΥΡΙΖΑ στις εκλογές του Ιανουαρίου 2015 αποτελεί καμπή στη εκλογική ιστορία της μεταπολιτευτικής Ελλάδας, καθώς για πρώτη φορά ένα κόμμα παγιωμένο για χρόνια στη θέση της ήσσονος αντιπολίτευσης, κατόρθωσε σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα να κατακτήσει την εξουσία. Η επιτυχία του αυτή, συνδυάζεται με το ακόμα πιο εντυπωσιακό γεγονός, πρωτόφαντο για τα ελληνικά δεδομένα, των ανοικτών εκδηλώσεων στήριξης του διαπραγματευτικού εγχειρήματος, το οποίο τεκμηριώνεται και δημοσκοπικά στους δείκτες μετεκλογικής ευφορίας και δημοτικότητας του νέου πρωθυπουργού, φθάνοντας στο απώγειό τους τη

συγκεκριμένη χρονική περίοδο, σπάζοντας κάθε προηγούμενο ρεκόρ. Όπως παραθέτει χαρακτηριστικά ο Μαυρή⁵⁸:

Η εκλογική επιτυχία του Ιανουαρίου και, στη συνέχεια, η διαπραγμάτευση που επιχείρησε η ελληνική κυβέρνηση με τους ευρωπαίους εταίρους της χώρας, λειτούργησαν καταλυτικά για τον κομματικό συσχετισμό δυνάμεων. Μετά την επικράτηση του ΣΥΡΙΖΑ, η κατακόρυφη αύξηση της επιρροής του, αποτελεί, μετά το 1974, μοναδικό συνδυασμό «επίδρασης μετεκλογικής ευφορίας» και «συσπείρωσης γύρω από τη σημαία».

Όπως αποτυπώνεται με ευκρίνεια και στο διάγραμμα 1, η διάρκεια αυτής της επίδρασης συσπείρωσης κράτησε έξι μήνες και έληξε απότομα, μετά την κυβερνητική αναδίπλωση στο δημοψήφισμα της 5/7/15 και την υπογραφή του 3ου Μνημονίου, στις 14/8/15.

Διάγραμμα 1

Πηγή πρωτογενών δεδομένων: Public Issue, Πολιτικό Βαρόμετρο, 2014-16

⁵⁸ http://www.mavris.gr/4876/rise_and_fall/#_ftn1

Στο κλίμα αυτό, ο ΣΥΡΙΖΑ προσπάθησε να υλοποιήσει μια διττή στρατηγική, θέτοντας υπόρρητα αυτό που η Κοτρωνάκη αναφέρει ως ένα «διπλό στοίχημα». Το στοίχημα αυτό προέβλεπε: α) τη σταθεροποίηση του νέου του κομματικού προφίλ, μέσω αγκιστρώσεων στο πλέγμα των εντόπιων ελίτ, και β) την επίτευξη χαλάρωσης της επιβαλλόμενης ευρωπαϊκής δημοσιονομικής λιτότητας (Κοτρωνάκη, 2018). Με άλλα λόγια, η κύρια στρατηγική του επιδίωξη, ήταν αφενός, να λειτουργήσει ως κόμμα εξουσίας, ενσταλάζοντας στη συνείδηση όχι μόνο των υποστηρικτών του, αλλά και των αντιπάλων του τη νέα του αυτή ταυτότητα. Εγχείρημα αρκετά δύσκολο, καθώς καλούνταν να το πράξει εν μέσω δυσοίωνων συνθηκών και καταστάσεων που προϋπέθεταν εμπειρία και γνώσεις διακυβέρνησης. Αφετέρου, να διεξαγάγει την υποσχθεύσα διαπραγμάτευση με όρους εθνικά επωφελείς, χωρίς σε κάθε περίπτωση να θέσει την ευρωπαϊκή θέση της χώρας εν αμφιβόλω.

Το πρώτο σκέλος της στρατηγικής αυτής αποδείχθηκε αρκετά επιτυχές. Τούτο αποδεικνύεται τόσο από τη δημοσκοπική υποστήριξη της κυβέρνησης στους πρώτους μήνες της διαπραγμάτευσης, όσο και από το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος του Ιουλίου του 2015. Εντούτοις, συνάρθρωσε, παράλληλα, εκφάνσεις άμβλυνσης του προηγούμενου φιλοκίνηματικού του προφίλ και πρώιμους εναγκαλισμούς με τις πολιτικές ελίτ, τις οποίες μέχρι πριν λίγο αντιμαχόταν, υιοθετώντας τη λογική της από-ριζοσπαστικοποίησης και τασσόμενο υπέρ μιας κατεύθυνσης κυβερνητισμού/κρατισμού, περνώντας από τη φάση της πολιτικοποίησης στη φάση της ανάθεσης, μετασχηματιζόμενο σε αυτό που ο Πουλαντζάς θα χαρακτήριζε ως υπεύθυνο κόμμα του κράτους (Πουλαντζάς, 1976).

Όσο όμως επιτυχημένο μπορεί να αξιολογηθεί το κόμμα ως προς τον πρώτο του στόχο, τόσο αποτυχημένο θα πρέπει να χαρακτηριστεί ως προς τον δεύτερο, αυτόν της διαπραγμάτευσης. Μιας διαδικασίας που βασιζόταν στη λογική της πειθούς -του καλύτερου επιχειρήματος- και στην πεποίθηση ότι οι συσχετισμοί αλλάζουν στην Ευρώπη και την Ελλάδα και ότι η Ευρώπη είτε θα αγκαλιάσει, είτε θα πειθαναγκαστεί από την ριζοσπαστική αλλαγή στην Ελλάδα. Έτσι, επτά μήνες μετά την ανάληψη της εξουσίας, έχοντας έρθει αντιμέτωπο με θεσμούς εμβαπτισμένους στα προτάγματα της νεοφιλελεύθερης ορθοδοξίας και της επιβολής των μεθόδων που αυτή θέτει ως θέσφατα, αθέτησε τις προεκλογικές του υποσχέσεις για τερματισμό της

λιτότητας, υπογράφοντας το 3^ο Μνημόνιο της χώρας. Προηγούμενα, και με τρόπο που αντηχεί τις μεταδημοκρατικές πλαισιώσεις του κραουτσιανού σχήματος, μετέστρεψε το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος της 5ης Ιουλίου -το οποίο ο ίδιος εξήγγειλε και η λαϊκή ετυμηγορία επιστέγασε με ένα emphatic ΌΧΙ της τάξης του 61,3%- σε ένα κοινοβουλευτικό ΝΑΙ 222 βουλευτών. Το εντυπωσιακό της συγκεκριμένης ανατροπής παραθέτει εύστοχα ο Μαυρής⁵⁹ αναφέροντας πως:

Ταυτόχρονα με την καταστρατήγηση του εκλογικού αποτελέσματος, ακυρώθηκε απότομα και το εξάμηνο πείραμα «αριστερής διακυβέρνησης εντός της ΕΕ».. Η άδοξη κατάληξη του δημοψηφίσματος, υπονόμεισε και εξουδετέρωσε συνολικά την πολιτική δυναμική που εγκαινίασαν οι βουλευτικές εκλογές του Ιανουαρίου 2015. Η πολιτικής της ανατροπής, ανατράπηκε...

Υπό τη βάσανο όσων συνοπτικά παρατέθηκαν άνωθι, επιχειρείται η αξιολόγηση αυτής της κομματικής μετάλλαξης του ΣΥΡΙΖΑ, ανιχνεύοντας πιθανές διεπιφάνειες με τον ιδεότυπο του κόμματος καρτέλ, όπως αυτός αναλύθηκε στην πρώτη θεματική ενότητα. Το ερώτημα που απασχολεί εδώ, είναι κατά πόσον αυτή η μετάλλαξη αποτελεί το προϊόν μιας αναπόδραστης πορείας, λαμβάνοντας υπόψη το εξωτερικό περιβάλλον και το σαφώς ελλειμματικό ισοζύγιο ισχύος έναντι των θεσμών, ή απλά τη στρατηγική εξέλιξη της πορείας ενός κόμματος, που είχε θέσει τις απαραίτητες προϋποθέσεις αυτοεγκλωβισμού του, εντός ενός αντικειμενικά ασφυκτικού περιβάλλοντος. Θέτοντας το δάκτυλο επί τον τύπον των ήλων, η απάντηση θα διερευνηθεί στις εσωκομματικές διεργασίες που έλαβαν χώρα την περίοδο που προηγείται της κυβερνητικής, εστιάζοντας χρονικά στην τριετία 2012-15.

Το χρονικό μιας προαναγγελλθείσας (;) καρτελοποίησης

Πρόκριμα για να δοθεί μια συνεκτική απάντηση στο ανωτέρω ερώτημα, αποτελεί η απόδοση/αποτύπωση του εσωκομματικού καμβά εξελίξεων, κατά τρόπο που να αναδεικνύει τον ρόλο των κύριων δρώντων στην εσωτερική κομματική σκακιέρα, καθώς και της επίδρασης που αυτοί είχαν στην πορεία μεταστροφής. Στο

⁵⁹ http://www.mavris.gr/4876/rise_and_fall/#_ftn1

φόντο αυτής της πραγματικότητας, και με αφετηρία την ανάλυση της οργανωτικής δομής του κόμματος που επιχειρεί η Κοτρωνάκη (2018), σκιαγραφούνται οι συνθήκες, οι οποίες κρυστάλλωσαν τους εσωτερικούς μετασχηματισμούς.

Ωστόσο, πριν από αυτό αξίζει να υπενθυμιστεί πως ο ΣΥΡΙΖΑ, διαχρονικά, ακόμα και την περίοδο της αριστερής – κινηματικής του στροφής, εσωτερικά ήταν ένα κόμμα «αντιδημοκρατικό», υπό την έννοια πως ουδέποτε υπήρξε κόμμα των μελών του⁶⁰, καθώς ο λόγος τους δεν είχε κανένα ουσιαστικό αντίκρισμα, ενώ όπως ήδη έχει αναφερθεί, η λήψη αποφάσεων υλοποιούνταν αποκλειστικά σε επίπεδο συνιστωσών.

Σε επίπεδο αρχιτεκτονικής, ο ΣΥΡΙΖΑ δομείται σε μια γραφειοκρατική, πλην όμως χαλαρής εσωκομματικής πειθαρχίας, οργανωτική δομή (Βερναδάκης, 2011). Βάση του είναι ο ΣΥΝ, καθώς και κόμματα της εξωκοινοβουλευτικής αριστεράς, με τα οποία είχε προηγουμένως συνεργαστεί στο πλαίσιο του ΕΚΦ. Ωστόσο, επίσημα αναγνωρισμένες τάσεις σε κομματικό επίπεδο, αποτελούν α) η φιλοεκσυγχρονιστική Ανανεωτική Πλατφόρμα, β) το κομμουνιστογενές Αριστερό Ρεύμα και γ) το φιλοκινηματικό Κόκκινοπράσινο Δίκτυο. Οι τρεις αυτές τάσεις, οι οποίες θεωρούνται οι ιδρυτικές, παράγουν ξεχωριστά πολιτικά προγράμματα και φτιάχνουν ψηφοδέλτια, ενώ οι άλλες δυνάμεις αποτελούν συνιστώσες και παραμένουν ως τέτοιες μέχρι το τέλος (Ιδρυτικό συνέδριο 2013). Η συνύπαρξή τους σε ένα κομματικό περιβάλλον, εκτός από την γονιμότητα της πολυφωνίας και την διαφορετικότητα των πολλών οπτικών, ήταν εύλογο να προκαλεί αντιπαραθέσεις, οι οποίες πολλές φορές ήταν αγεφύρωτες. Αποτέλεσμα αυτών ήταν οι διάφορες αποχωρήσεις/αποσχίσεις και δημιουργίες νέων ομαδοποιήσεων/τάσεων μέσα στο κόμμα, οι οποίες, ταυτόχρονα, άλλαζαν και την εκάστοτε ισορροπία δυνάμεων. Πλαισιώνοντάς τες χρονικά σταχυολογούμε τις εξής:

1. ΑΝΑΣΑ, Ιανουάριος 2010

⁶⁰ Η αναφορά «κόμμα μελών» δεν προσιδιάζει σε τίποτα την μελλοντική διαστρέβλωση του όρου από την ηγετική ομάδα περί τον Α. Τσίπρα, η οποία έρχεται ως απόληξη του στραταρχικού μοντέλου που επέβαλε.

Η έντονη διαμάχη μεταξύ μελών του Κοκκινοπράσινου Δικτύου και της Ανανεωτικής Πτέρυγας σε θέματα που έθετε η δεύτερη, για εκλογικές συμμαχίες/συνεργασίες με το ΠΑΣΟΚ, οδήγησε στην δημιουργία της κίνησης Ανασύνθεση της Αριστεράς από μέλη του Κοκκινοπράσινου Δικτύου.

2. ΑΡΙΣΤΕΡΗ ΕΝΟΤΗΤΑ, Ιούνιος 2010

Μέλη του Κοκκινοπράσινου Δικτύου, η νεολαία ΣΥΝ, καθώς και τα νεότερα ηλικιακά μέλη του Αριστερού Ρεύματος, συγκροτούν την τάση Αριστερή Ενότητα, γύρω από τον Αλέξη Τσίπρα.

3. ΔΗΜΑΡ, Ιούνιος 2010

Μετά τις εξελίξεις αυτές η Ανανεωτική Πτέρυγα, εμφανώς αποδυναμωμένη, αποχωρεί από το κόμμα και αμέσως σχηματίζει νέο κομματικό φορέα, τη Δημοκρατική Αριστερά.

4. ΠΛΑΤΦΟΡΜΑ 2010, Ιούνιος 2010

Άμεσα, τα εναπομείναντα μέλη της Ανανεωτικής Πτέρυγας συγκροτούν νέα τάση την Πλατφόρμα 2010, η οποία τοποθετείται ανοικτά υπέρ του προέδρου του κόμματος Αλέξη Τσίπρα.

5. ΕΝΩΤΙΚΟ ΜΕΤΩΠΟ, Απρίλιος 2012

Δύο χρόνια μετά, ο νέος επαναπροσδιορισμός των εσωκομματικών τάσεων έρχεται από το εξωτερικό περιβάλλον του κόμματος, και πιο συγκεκριμένα από το ΠΑΣΟΚ. Είναι η περίοδος που εγκαινιάζεται η προσέγγιση με τον κεντρώο χώρο, ενόψει και των επερχόμενων εκλογών. Υπό αυτές τις συνθήκες διαμορφώνεται η τάση Ενωτικό Μέτωπο, που αποτελεί και την αρχή της επίσημης διαδικασίας πασοκοποίησης στο κόμμα.

6. ΑΡΙΣΤΕΡΗ ΠΛΑΤΦΟΡΜΑ, Δεκέμβριος 2012

Το 2012 επίσης, το Αριστερό Ρεύμα, κάτω από την πίεση των εξελίξεων και της ολοένα και μεγαλύτερης επιρροής της Αριστερής Ενότητας, θα δημιουργήσει την Αριστερή Πλατφόρμα, κατεβάζοντας ξεχωριστή λίστα υποψηφίων, έναντι της ενιαίας

λίστας της Αριστερής Ενότητας, στην πανελλαδική συνδιάσκεψη εκλογής της Κεντρικής Επιτροπής.

7. 53+, Ιούνιος 2014

Τον Ιούνιο του 2014 και με αφορμή τις εκλογικές συμμαχίες με στελέχη του εκσυγχρονιστικού ΠΑΣΟΚ στις διπλές εκλογές του Μαΐου, θα ανακύψει μια ομάδα εσωτερικής αντιπολίτευσης της Αριστερής Ενότητας, οι 53+. Όπως εύστοχα θα παρατηρήσει η Κοτρωνάκη (2018):

πρόκειται για ένα αναιμικό ρεύμα εσωκομματικής πίεσης, ένα ιδιότυπο φιλο-προεδρικό *lobby*, που αναλώνεται στην κριτική αποτίμηση προτάσεων/αποφάσεων, τις οποίες, όμως, έχει προηγουμένως υπερψηφίσει.

Αποτέλεσμα αυτών των συνεχών ανακατατάξεων είναι η σταθερή, αλλά με μεγάλη ένταση, διεύρυνση της επιρροής της ηγετικής ομάδας (αριστερή ενότητα) μέσα στο κόμμα, η οποία καταφέρνει να ηγεμονεύσει τόσο σε επίπεδο κινητοποίησης πόρων, όσο και σε επίπεδο ιδεολογικό, θέτοντας σε ένα «διαλεκτικό» περιθώριο τις αντιπολιτευόμενες τάσεις και κυρίως την αριστερή πλατφόρμα. Η ηγεμονία της αυτή όμως, συνδυάζεται με τη συνεχώς ενισχυόμενη τάση από-ριζοσπαστικοποίησης και ευρωπαϊκού εκσυγχρονισμού, η οποία αμβλύνει σταδιακά την αριστερή στροφή του κόμματος της δεκαετίας 2000-2010 και απορρέει από τις εγγενείς ρεφορμιστικές καταβολές του ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ.

Υπό το φως των ανωτέρω εξελίξεων, ανιχνεύονται τα πρώτα ερείσματα σύνδεσης, με την υπό διερεύνηση κομματική μετάλλαξη, ως το αποτέλεσμα μιας μακροχρόνιας πολιτικής μετατόπισης με στρατηγικά χαρακτηριστικά.

Πιο συγκεκριμένα, από τις εκλογές του Ιουνίου 2012, ξεκινά μια διαδικασία, αργής και μετέπειτα επιταχυνόμενης καρτελοποίησης του κόμματος, όπως το μοντέλο των Katz και Mair (1995) αναδεικνύει, υπό την έννοια αφενός της σταδιακής διάλυσης των συλλογικών διαδικασιών και ενδιάμεσων οργάνων, και αφετέρου με τη συγκέντρωση της εξουσίας στην ηγετική ομάδα του προεδρικού μπλοκ. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσονται: α) η ένταξη των προερχόμενων από το ΠΑΣΟΚ υποψηφίων στα κομματικά ψηφοδέλτια των αυτοδιοικητικών και ευρωβουλευτικών εκλογών του

2014, χωρίς τη σύμφωνη γνώμη –ούτε καν τη σύγκλιση- των συλλογικών οργάνων, της Κεντρικής Επιτροπής ή της Πολιτικής Γραμματείας, β) τη σύγκλιση διαρκούς συνεδρίου τον Ιανουάριο του 2015, στο οποίο οι εκπρόσωποι των τοπικών οργανώσεων και νομαρχιακών επιτροπών δεν είχαν δικαίωμα λόγου, γ) η προκήρυξη δημοψηφίσματος, χωρίς να έχει προηγηθεί απόφαση της Κεντρικής Επιτροπής, δ) η απόρριψη του αιτήματος της πλειοψηφίας της Κεντρικής Επιτροπής να συγκληθεί το όργανο, προκειμένου να αποτραπεί η υπογραφή του 3^{ου} Μνημονίου, και ε) η αιφνιδιαστική προκήρυξη των εκλογών του Σεπτεμβρίου.

Επιπρόσθετα, η στρατηγική αυτή συμπεριλαμβάνει: α) την ποιοτική εναλλαγή μελών του κόμματος, μέσω του εκτοπισμού έμπειρων στελεχών που θα μπορούσαν να εκπέμψουν αντιπολιτευτικό λόγο και να ασκήσουν έλεγχο και β) την παράλληλη εισαγωγή νέων μελών, ευεπίφορων να αποδεχθούν οτιδήποτε η ηγετική ομάδα προτείνει⁶¹. Πρόκειται για το λεγόμενο «στραταρχικό μοντέλο», το οποίο αναλύεται στην πρώτη ενότητα, σύμφωνα με το οποίο η απόσπαση της ηγετικής ομάδας σε επίπεδο λήψης αποφάσεων και ο συγκεντρωτικός έλεγχος του κόμματος, πραγματοποιείται μέσω της αύξησης της ονομαστικής του βάσης με νέα μέλη «χειροκροτητές» και την εισαγωγή δημοψηφισματικών διαδικασιών. Το τελευταίο, συνομιλώντας άρρηκτα με τη μεταδημοκρατική θεωρία, ενδύει την εσωτερική κομματική λειτουργία με τον μανδύα ενός επίπλαστου εκδημοκρατισμού, ο οποίος παρέχει τη φόρμα και όχι την ουσία, αποτελώντας το καλούμενο δημοκρατικό κέλυφος. Τα φαινόμενα αυτά παρατηρούνται έντονα στο ιδρυτικό συνέδριο του κόμματος το 2013, όπου αφενός διαλύονται οι συνιστώσες στο όνομα της ενιαίας ταυτότητας που θα οδηγήσει το κόμμα στην εξουσία, και αφετέρου στην απευθείας εκλογή του Αλέξη Τσίπρα ως Προέδρου από τους συνέδρους και όχι από την Κεντρική Επιτροπή του κόμματος, ως μια κίνηση εκδημοκρατισμού, ενός όμως *sui generis* εκδημοκρατισμού, στη φόρμα και όχι στην ουσία.

Αξιολογώντας την πορεία μετάλλαξης

⁶¹ Χαρακτηριστικό γεγονός αποτελεί η εξ ορισμού εκλογή 75 μελών στην Κεντρική Επιτροπή της συνδιάσκεψης του Δεκεμβρίου του 2012 για την εκλογή των μελών της Κεντρικής Επιτροπής, απευθείας από τον Πρόεδρο Αλέξη Τσίπρα.

Η αργή και σταδιακή μετατόπιση της ηγετικής ομάδας του ΣΥΡΙΖΑ, όπως αυτή κρυσταλλώνεται γύρω από τον πρόεδρο του κόμματος Αλέξη Τσίπρα και της ολοένα και περισσότερο πλειοψηφικής τάσης «Αριστερή Ενότητα», σε μια περισσότερο μετριοπαθή/συντηρητική κατεύθυνση, οφείλεται στην κατίσχυση της αντίληψης του λεγόμενου «προωθητικού συμβιβασμού», ο οποίος θα ανακούφιζε τις πληττόμενες από την κρίση κοινωνικές ομάδες, ενώ ταυτόχρονα δεν θα διακινδύνευε την παρουσία της Ελλάδας εντός της ευρωζώνης και της Ε.Ε.. Μια πολιτική στρατηγική στο πνεύμα ενός κόμματος και μιας κυβέρνησης «εθνικής ενότητας». Πρόκειται για την εσωτερική και εξωτερική διάσταση αυτού που ο αντιπρόεδρος του κόμματος, Γιάννης Δραγασάκης, αρχιτέκτονας της στροφής αυτής, ήδη από το 2012, χαρακτήριζε ως «βίαιη ωρίμανση» του ΣΥΡΙΖΑ⁶². Η θεώρηση αυτή εκκινούσε σε θεωρητικό επίπεδο, από την πεποίθηση πως απάντηση στην κρίση αποτελεί η ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας και η προστασία των θυμάτων των μνημονιακών πολιτικών, που βρέθηκαν σε συνθήκες ακραίας φτώχειας, ενώ σε επιχειρησιακό επίπεδο, από τη στρατηγική επιλογή του «προωθητικού συμβιβασμού». Πρακτικά, δηλαδή, της αντίληψης πως η διακυβέρνηση της χώρας μπορεί να συνεχίσει με το προκρισιακό *modus operandi*, αυξάνοντας κατά τι το μείγμα κοινωνικής πολιτικής υπέρ των ασθενέστερων, παγιώνοντας τη μη μονομερή διαγραφή του χρέους, την παραμονή στο ευρώ ως βασική επιλογή για τη χώρα, και τη γενικότερη εμπέδωση μιας γραμμής μη ρήξης⁶³, η οποία έχει ήδη προταθεί από το φθινόπωρο του 2012, αμέσως μετά τις εθνικές εκλογές του Ιουνίου 2012. Τούτου δοθέντος, αναδύονται δύο δομικές διαπιστώσεις.

Η πρώτη ερμηνεύει την απροθυμία της ηγετικής ομάδας του ΣΥΡΙΖΑ ως πλειοψηφίας, καθώς και του προέδρου του προσωπικά, να εκπονήσει ένα σχέδιο εκτάκτου ανάγκης (*contingency plan*) για τη διαχείριση της κρίσης, το οποίο θα αφορούσε μια εναλλακτική συλλογική επιλογή στην προετοιμασία της χώρας για την έξοδο από την ευρωζώνη, συνοδευόμενο από ένα τεχνοκρατικά άρτιο πρόγραμμα κοινωνικής/παραγωγικής ανασυγκρότησης.

⁶² <https://dragasakis.gr/sinentefxi-stin-efimerida-vima-den-theloume-kommata-mesa-sto-komma/>

⁶³ <http://www.syn.gr/gr/keimeno.php?id=27375>

Η δεύτερη διαπίστωση καταδεικνύει το πλαίσιο, εντός του οποίου ερμηνεύεται ο μετασχηματισμός του ΣΥΡΙΖΑ σε καθεστωτική δύναμη, συντασσόμενος ολοένα και περισσότερο με τη στρατηγική που ακολούθησε το προηγούμενο πολιτικό *establishment*, ερχόμενος σε αντίθεση με την διακηρυχθείσα πολιτική ρήξεων της πρώιμης αντι-μνημονιακής περιόδου. Μία στρατηγική που σε πολιτικό επίπεδο θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως απέρρεε από την παράδοση του Συνασπισμού, που ξεκινά από τον ευρωκομμουνισμό και τον Ιστορικό Συμβιβασμό, απολήγοντας στον υποτακτικό σοσιαφιλελευθερισμό, που κατέλαβε όλη την ευρωπαϊκή Αριστερά από το 1980 και έπειτα.

Η μετατόπιση αυτή αντανακλά, επίσης, αφενός την προσπάθεια διεύρυνσης των κοινωνικών συμμαχιών προς τμήματα του επιχειρηματικού κόσμου και αφετέρου τη σταδιακή εγκατάλειψη του προτάγματος της αναδιανομής και του μετασχηματιστικού αιτήματος αλλαγής της ελληνικής κοινωνίας. Τα άνωθι, επικουρούμενα από τις εκλογικές συμμαχίες με τις δυνάμεις της Κεντροαριστεράς στις εκλογές του Μαΐου του 2014, αποτελούν τον κύριο επιταχυντή της συστημικής μετάλλαξης του κόμματος, επιβεβαιώνοντας τον οβιδιακό του χαρακτήρα.

Πιο συγκεκριμένα, στους μήνες που μεσολαβούν μεταξύ της άνοιξης του 2014 και του Ιανουαρίου του 2015, παγιώνεται η περιγραφείσα μεταστροφή. Κρίσιμη καμπή στην πορεία αυτή αποτελεί η εντατικοποίηση της διαδικασίας πασοκοποίησης του κόμματος, η οποία έχοντας ξεκινήσει την περίοδο πριν το 2012⁶⁴, διατηρεί τη δυναμική της εντός του κόμματος, καθώς παρά τις ισχυρές εσωκομματικές αντιδράσεις των Κ.Ε. του Δεκεμβρίου⁶⁵, Φεβρουαρίου⁶⁶ και Απριλίου⁶⁷ του 2014, πιστοποιεί τον αναβαθμισμένο ρόλο της, με την παρουσία των υποψηφίων της στις διπλές εκλογές του Μαΐου 2014 που ακολουθούν. Υποψηφίων που εμφορούνται συστημικής προδιάθεσης και αποδέχονται βαθύτερα την κρατικοποίηση ενός αριστερού εγχειρήματος (Βουδούρης, Τζάκρη, Κατρούγκαλος, Χρυσόγονος κ.ά.),

⁶⁴ Χαρακτηριστική είναι η στήριξη της υποψηφιότητας του Αλέξη Μητρόπουλου ως Περιφερειάρχη Αττικής, στις αυτοδιοικητικές εκλογές του 2010.

⁶⁵ <https://edromos.gr/eklogikes-diergusies-syriza/>

⁶⁶ <https://www.naftemporiki.gr/story/764162/entones-antidraseis-gia-tin-upopsifiotita-boudouri>

⁶⁷ <http://www.kathimerini.gr/763132/article/epikairothta/politikh/dystokia-sthn-katartish-toy-yhfodeltiy-toy-syriza>

προερχόμενα από τον χώρο του ευρύτερου και βαθέος ΠΑΣΟΚ. Παράλληλα, η προεδρική πλειοψηφική τάση της αριστερής ενότητας μετατοπίζεται σημαντικά προς τα δεξιά με τη δημιουργία της δεξΑΡΕΝ⁶⁸ τον Ιούνιο του 2014, καθώς και με τις αποχωρήσεις της ομάδας Μηλιού και της ΚΟΕ. Στον ίδιο χρόνο, η ΑΝΑΣΑ συγχωνεύεται με τους 53+, συγκροτώντας το αριστερό κομμάτι της ΑΡΕΝ, το οποίο όμως, όπως έχει ήδη αναφερθεί, αναλώνεται σε μια κριτική αποτίμηση των κυβερνητικών επιλογών, τις οποίες σε πρώτο βαθμό έχει στηρίζει, αφαιρώντας στην πράξη κάθε αντιπολιτευτική δυναμική εν τη γενέσει. Ταυτόχρονα, η Αριστερή Πλατφόρμα, το πολιτικό αντίβαρο και μειοψηφική τάση εντός του κόμματος, εισάγεται σε μια περίοδο στρατηγικής ταλάντευσης. Χωρίς να μπορεί να ακολουθήσει τις εξελίξεις, αδυνατεί να διαφοροποιήσει τη στάση της από την πλειοψηφία και να αποτελέσει έναν αξιόπιστο και αποτελεσματικό πόλο σε επίπεδο εσωτερικής πολιτικής, γεγονός που κρυσταλλώνεται με εμφαντικό τρόπο στο πρόγραμμα της Θεσσαλονίκης. Ένα πρόγραμμα κεϋνσιανής λογικής, που θα τόνωνε την εσωτερική ζήτηση, θεσμοθετώντας μέτρα αναδιανομής, χωρίς όμως πρόβλεψη συγκεκριμένων εργαλείων χρηματοδότησης, χωρίς αμφισβήτηση του χρέους και εν τέλει χωρίς ουσιαστική θεωρητική γεφύρωση με το εικονοκλαστικό οικονομικό σχέδιο του 2013⁶⁹. Πρόκειται για ένα σχέδιο που αποτύπωνε με ενάργεια τη συστημική μετατόπιση του κόμματος, καθώς και την απουσία στιβαρού αντιπολιτευτικού λόγου εντός του, ο οποίος περιοριζόταν στην πρόταξη πολιτικών κατά της λιτότητας και υπέρ της αναδιανομής. Η αμηχανία αυτή της Αριστερής Πλατφόρμας συνεχίστηκε τουλάχιστον μέχρι και την άνοιξη του 2015, δημιουργώντας επαγωγικά ένα κενό εκπροσώπησης του ριζοσπαστικού και αντισυστημικού χώρου εντός του κόμματος, με απόληξη στην περαιτέρω συγκέντρωση της εξουσίας στην περί του προέδρου ομάδα, και στην ενίσχυση της εκσυγχρονικής/ρεφορμιστικής τάσης της τελευταίας τριετίας. Ο αιτιώδης επεξηγηματικός παράγοντας αυτής της αμηχανίας, ανιχνεύεται στο πολιτικό έλλειμμα των συγκεκριμένων τάσεων (Αριστερό Ρεύμα & Αριστερή Πλατφόρμα) να

⁶⁸ Δεξιά ΑΡΕΝ, προϊόν διάσπασης ΑΡΕΝ ατύπως σε δύο ομάδες, τη λεγόμενη ΑΡΑΡΕΝ (Αριστερή ΑΡΕΝ) και τη λεγόμενη ΔΕΞΑΡΕΝ, με κοινό σημείο αναφοράς την πλήρη στήριξη στον Αλέξη Τσίπρα, με διαφορές σε επίπεδο πολιτικής και τρόπου λειτουργίας του κόμματος.

⁶⁹ Βλ. σχετικά: <http://www.syn.gr/gr/keimeno.php?id=32212>

διευρύνουν το κοινωνικό τους ακροατήριο, τόσο εντός του κόμματος όσο και εκτός. Βασικοί παράγοντες αυτής της αδυναμίας αποτελούν οι ενδογενείς γραφειοκρατικές τους παραμορφώσεις, καθώς και οι ιστορικές τους καταβολές. Όσον αφορά στους πρώτους, η συμμετοχή στη διακυβέρνηση και η κατάληψη κρίσιμων υπουργικών θέσεων από τα ηγετικά στελέχη της Αριστερής Πλατφόρμας, συνέβαλαν τόσο στη μη έγκαιρη διάγνωση της διαδικασίας καρτελοποίησης και της πορείας μετάλλαξης του κόμματος, όσο και στην ελλειμματική αντίδραση στις ανακατατάξεις αυτές σε επίπεδο πρόγνωσης, ενισχύοντας τη ροπή προς ένα γραφειοκρατικού τύπου κυβερνητισμό. Αντίστοιχα, όσον αφορά στους δεύτερους, το γεγονός ότι το Αριστερό Ρεύμα αποτελεί μια από τις ιδρυτικές τάσεις του ΣΥΡΙΖΑ, αλλά και του ΣΥΝ από το 1991, δημιουργεί μια *path dependence* εμπέδωση της τάσης, ως αναπόσπαστο τμήμα του κομματικού γραφειοκρατικού μηχανισμού, η οποία δεν δημιουργεί τις προϋποθέσεις ρήξης ή -κατ'ελάχιστον- ανοικτής διαφωνίας με την κομματική γραμμή.

Όσα περιγράφηκαν *supra* αποτελούν ερμηνευτικούς παράγοντες του γιατί το Αριστερό Ρεύμα παρέμεινε στην κυβέρνηση ακόμη και μετά τη συμφωνία της 12ης Ιουλίου 2015, επαμφοτερίζόμενο σε ένα αμφίσημο πολιτικό λόγο, στήριξης της κυβέρνησης - αντίθεσης στο μνημόνιο, ο οποίος συνέβαλε στην περαιτέρω ενίσχυση της ηγετικής ομάδας και στην διάλυση της εντός του κόμματος αριστεράς, με αντίστοιχες συνέπειες και στο κοινωνικό πεδίο, γεγονός που αντικατοπτρίστηκε στις εκλογές Σεπτεμβρίου του 2015.

Καταληκτικά σχόλια

Η εμπειρία ΣΥΡΙΖΑ υπήρξε η εμπειρία με την οποία κλείνει ουσιαστικά ο συγκρουσιακός κύκλος 2010-12. Ένας κύκλος ο οποίος κορυφώνεται με τις *πλατείες των αγανακτισμένων* του 2011 και τα ποικίλα ρεπερτόρια δράσης του κινήματος κατά της λιτότητας, και ολοκληρώνει την τροχιά του με την «κορυφωτική», αλλά και παραμορφωτική, τελικά, εμπειρία ΣΥΡΙΖΑ, ο οποίος αναλαμβάνει τη θεσμοποίηση/κοινοβουλευτικοποίηση των αιτημάτων του. Μια διαδικασία την οποία επιτελεί ως ο κύριος φορέας πολιτικής διαμεσολάβησης της περιόδου, γεγονός που του παρέχει ηγεμονική θέση σε ευρύτερα κοινωνικά ακροατήρια, θέτοντας ένα πρόσχωμα στην αναδυόμενη κρίση εκπροσώπησης και διευρύνοντας με εκθετικό

ρυθμό την εκλογική του βάση. Ωστόσο, η εκλογική του επιτυχία και η πρωτόφαντη για τα μεταπολιτευτικά χρονικά υποστήριξη των πρώτων μηνών της κυβερνητικής του θητείας δεν συνδυάζεται με ένα θετικό αποτέλεσμα στο πεδίο των εκβάσεων, καθώς ολοκληρώνει τον κύκλο της με μια στρατηγική ήττα. Ήττα σε κομματικό επίπεδο, καθώς μετά τη συνθηκολόγηση και την υπογραφή του 3^{ου} Μνημονίου, η εκφραστική λειτουργία του κόμματος εισήλθε σε τεράστια δίνη, αφού δεν μπορούσε πλέον να υποστηρίξει τα συμφέροντα της εκλογικής του βάσης, ενώ ταυτόχρονα ο εξαγγελθείς προγραμματικός της λόγος είχε τεθεί στο περιθώριο και τη θέση του είχε πάρει η πραξιακή διάσταση μιας πολιτικής, εντελώς μακρινής από όσα είχε υποσχεθεί να υλοποιήσει, η οποία δεν είχε ουσιαστική διαφορά με τα πεπραγμένα των προηγούμενων δυο κομμάτων εξουσίας (ΝΔ και ΠΑΣΟΚ). Αλλά και ήττα σε επίπεδο κοινωνίας, καθώς η κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ, η εξάμηνη διαπραγμάτευση και τέλος το δημοψήφισμα αποτέλεσαν την τελευταία ελπίδα ευρύτερων κοινωνικών στρωμάτων για μια εκ των άνω επίλυση της κρίσης. Ειδικότερα, σε ένα πλαίσιο όπου η κινηματική κόπωση/ύφεση οδήγησε στη διαδικασία της ανάθεσης, η οποία -όπως διάφορα ιστορικά παραδείγματα έχουν επιδείξει- καταλήγει σε αποκλιμάκωση, εξέβαλε στη μελετώμενη περίπτωση στην πολιτική μετάλλαξη του κόμματος και τη συνακόλουθη ακύρωση των κοινωνικών προσδοκιών που είχαν στηριχθεί στο αφήγημα ΣΥΡΙΖΑ. Απότοκο αυτών αποτέλεσε η αποδοχή μιας φαντασιακής αριστερής ΤΙΝΑ (Σεφεριάδης 2018), μέσω της οποίας επιχειρήθηκε η διατήρηση του προηγούμενου κινηματικού κομματικού προφίλ, που θα ελαχιστοποιούσε τις εκλογικές απώλειες στην αναμέτρηση του Σεπτεμβρίου. Πρόκειται για επιχείρημα που βρίσκει άμεση εφαρμογή σε αυτό που ο Melucci (1996: 354-55) συνοψίζει ως εξής:

Σε περίπτωση θετικής έκβασης της σύγκρουσης, η κατάσταση θα αποδοθεί ως επικράτηση των καλών και δικαίων επί της αυθαιρεσίας και της αδικίας. Σε περίπτωση ήττας, η ιδεολογία θα αφηγηθεί μια μάχη του αδύνατου ενάντια στον δυνατό, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στις άδικες πρακτικές του δεύτερου.

Ως εκ τούτου, η συμφωνία της 12^{ης} Ιουλίου 2015, η οποία ερχόταν σε πλήρη αντίθεση με τον προγραμματικό λόγο του κόμματος, θεωρήθηκε σχεδόν αναπόδραστη, γεγονός που βρήκε μεγάλη απήχηση, ήδη, από τις πρώτες ώρες της συμφωνίας με το *hashtag*⁷⁰ (*# This is a Coup*), ελληνιστί αυτό που συμβαίνει είναι ένα πραξικόπημα. Οι συνέπειες της ιδεολογικής κατίσχυσης αυτού του ισχυρισμού κρυσταλλώθηκαν στα φαινόμενα μαζικής αποπολιτικοποίησης, κινηματικής αποστράτευσης και απόσυρσης από συλλογικά εγχειρήματα, καθώς και της μεγάλης εκλογικής αποχής στις εκλογές του Σεπτεμβρίου του 2015, επαναφέροντας εμφατικά την κρίση εκπροσώπησης στο πολιτικό σκηνικό και διαμορφώνοντας σε πλήρη έκταση το μεταδημοκρατικό πλαίσιο του κραουτσιανού παραδείγματος.

⁷⁰ Η λέξη *hashtag* προέρχεται από την ένωση των λέξεων *hash* και *tag*, δηλαδή του συμβόλου # και μιας ετικέτας (λέξης). Τη λειτουργία των *hashtags* χρησιμοποιούν τα Facebook, Twitter, Google+, Instagram, Vine, Pinterest και Tumblr. Η χρήση τους αφορά στη συμμετοχή σε μια συζήτηση ή στην ενημέρωση γύρω από ένα θέμα.

Ενότητα 4: Συμπεράσματα

Έχοντας ως φόντο τη διαλεκτική που αναπτύσσεται μεταξύ «μετα-δημοκρατίας» και κομματικής θεωρίας, ως ενός νέου περιβάλλοντος ανάπτυξης και διαμόρφωσης του κομματικού φαινομένου, καθώς και της συνδυαστικής μελέτης των γνωστικών πεδίων της θεσμικής και συγκρουσιακής πολιτικής, ερευνητικός στόχος της ανά χείρας εργασίας ήταν ο εξής: αφενός, η διερεύνηση ύπαρξης διεπιφανειών σύγκλισης της μεταδημοκρατικής θεωρίας με το γνωστικό πεδίο της θεωρίας κομμάτων, προσδιορίζοντας ως μελέτες περίπτωσης το εκλογικό επαγγελματικό κόμμα, το κόμμα καρτέλ και το κινηματικό κόμμα και αφετέρου, αν και πως οι συγκεκριμένοι κομματικοί ιδεότυποι συναντούν πεδίο εφαρμογής στο ελληνικό παράδειγμα και πιο συγκεκριμένα στην περίπτωση ΣΥΡΙΖΑ.

Οι διαπιστώσεις που προέκυψαν, τέθηκαν υπό τη βάση της οικονομικής κρίσης του 2008 και των συλλογικών δράσεων κοινωνικής διαμαρτυρίας και κομματικής από-ευθυγράμμισης/επαν-ευθυγράμμισης, που αυτή δημιούργησε ως απότοκα. Επίκεντρο της ανάλυσης ήταν ο ΣΥΡΙΖΑ, ως το κόμμα που ενώ, αρχικά, επιτέλεσε με απόλυτη επιτυχία τη λειτουργία της πολιτικής διαμεσολάβησης του «αντι-μνημονιακού» κινήματος, δείχνοντας να ξεπερνά το κρίσιμο ζήτημα της κρίσης αντιπροσώπευσης που είχε αναδυθεί, τελικά, μετά την ανατροπή του αποτελέσματος του δημοψηφίσματος και την υπογραφή του 3ου μνημονίου, οδήγησε σε ακόμη μεγαλύτερη αποπολιτικοποίηση και όξυνση της κρίσης εμπιστοσύνης προς τα κόμματα.

Αντλώντας τα θεωρητικά και εννοιολογικά εργαλεία από τη γραμματεία της συγκρουσιακής πολιτικής και των συλλογικών δράσεων και υιοθετώντας την οπτική της συγκριτικής πολιτικής ανάλυσης στη μελέτη του πολιτικού και κομματικού φαινομένου, η έρευνα φωτίζει τρεις κρίσιμες διαστάσεις της εξεταζόμενης περιόδου: (α) τις ευρύτερες θεσμικές, και ιδεολογικές μεταβολές της περιόδου του εκσυγχρονιστικού εγχειρήματος και εντεύθεν, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο αυτές επενέργησαν στην Ελλάδα, δημιουργώντας το πλαίσιο της δημοκρατικής απίσχανσης, όπως αυτό περιγράφεται από τον Crouch στο θεμελιακό του κείμενο με τίτλο «Μεταδημοκρατία», (β) τις διάφορες εκφάνσεις των κομματικών μετασχηματισμών σε θεωρητικό επίπεδο, πλαισιώνοντάς τες συγκριτικά στους

διαφορετικούς ιστορικούς χρόνους ανάδυσής τους, σε συνάρτηση πάντα με τη θεωρία της μεταδημοκρατίας και γειώνοντάς τες εμπειρικά στην περίπτωση ΣΥΡΙΖΑ, και (γ) την εξερεύνηση/ανάλυση του ΣΥΡΙΖΑ, σε μια *path dependence* προσέγγιση, η οποία αποτυπώνει τα γεγονότα – σταθμούς της κομματικής του τροχιοδρομής, από τις αρχές της δεκαετίας του 2000 μέχρι και σήμερα, ερμηνεύοντας την καλούμενη ιανική του μορφή, από κόμμα των κινημάτων σε κόμμα καρτέλ. Τέλος, επιχειρεί την καταγραφή των κυρίων ιδεολογικών ρευμάτων/τάσεων εντός του κόμματος και των μετατοπίσεων, που οι αλλαγές εντός αυτών, επιφέρουν στην πορεία του, υπό την επίδραση της κινηματικής δράσης της πρώτης περιόδου και της κυβερνητικής κατεύθυνσης της δεύτερης. Πρόκειται, ουσιαστικά, για μια προσπάθεια πρώτης απάντησης σε ένα ερώτημα που ανακύπτει από την εργασία, και έχει να κάνει με την αιτία μεταστροφής του κόμματος, προσβλέποντας ευρύτερα στο να συμβάλλει στην αναλυτική διαλεύκανση της πολιτικής, τόσο ως στρατηγικής κινητοποίησης και κατανομής συμβολικών και πρακτικών πόρων, όσο και ως διαρκούς διαμεσολάβησης εσωτερικών δρώντων που λειτουργούν στο εσωτερικό των κομμάτων.

Ως εκ τούτου, αναφορικά με το ζήτημα ανίχνευσης διεπιφανειών σύγκλισης της θεωρίας της μεταδημοκρατίας με τη θεωρία των πολιτικών κομμάτων, το παρόν εγχείρημα σχεσιακής διερεύνησης καταλήγει σε μια δυναμική εστία σύμπτωσης, όπου το αποτέλεσμα, αν και προερχόμενο από διαφορετικά γνωστικά *milieus*, είναι το ίδιο. Πιο συγκεκριμένα, από την πλευρά των κομματικών ιδεοτύπων, τόσο του επαγγελματικού εκλογικού κόμματος, όσο και του κόμματος καρτέλ, προοικονομείται η έλευση ενός μετα-δημοκρατικού περιβάλλοντος, το οποίο συγκροτείται μέσα από τη διαδικασία μετάλλαξης των κομματικών μοντέλων. Παράλληλα, από την άλλη πλευρά, η κοινωνιολογική προσέγγιση του Crouch, όντας πιο συμπεριληπτική και δυναμική, εξαιτίας της πληθώρας των διαστάσεων που ανιχνεύει, μέσω των διαφορετικών επιπέδων αφαίρεσης τα οποία διατρέχει, αποσυσκευάζει τον μηχανισμό μετάβασης σε μια δημοκρατία προνεωτερικών χαρακτηριστικών, προδιαγράφοντας ένα νέο πεδίο λειτουργίας των κομμάτων, εντός του οποίου οι εξεταζόμενοι ιδεότυποι αποτελούν τους καταλληλότερους εισδοχείς. Ως εκ τούτου, το πρώτο ερευνητικό αιτούμενο του παρόντος κειμένου, η σχέση μεταξύ μεταδημοκρατίας και κομματικής θεωρίας, αποδεικνύεται ως μια σχέση υψηλής διαλεκτικής, η οποία ρίχνει πολύτιμο

φως στον προβληματισμό περί του μέλλοντος της δημοκρατίας, καθώς απαντά στα κρίσιμα ζητήματα της αιτιότητας, που οδήγησαν σε αυτό το μεταδημοκρατικό περιβάλλον και πιθανώς οργανώνει μια συζήτηση που οφείλει να γίνει στους κόλπους της πολιτικής επιστήμης, θέτοντας ρητά, το εύλογο ερώτημα, εάν υπάρχει δυνατότητα εξόδου από αυτό το δυστοπικό τοπίο, το οποίο περιγράφηκε στην πρώτη θεματική ενότητα. Αν όχι, είμαστε καταδικασμένοι να αποδεχθούμε την κατάσταση αυτή, ως μια νέα (πλην όμως παθολογική) κανονικότητα, από την οποία δεν υπάρχει εναλλακτική. Όπως γίνεται κατανοητό, το θατσερικό ακρωνύμιο TINA επανέρχεται για άλλη μια φορά στο προσκήνιο.

Μολονότι το ερώτημα είναι ιδιαίτερα κρίσιμο και η διερεύνηση της απάντησης εξαιρετικά ενδιαφέρουσα, ωστόσο δεν θα μπορούσε να επιχειρηθεί στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, πολλώ δε μάλλον στον επίλογό της. Εντούτοις, θεωρείται καθοριστικό να υπενθυμιστεί έστω ως αναφορά, πως η μακρά ιστορική πορεία των δημοκρατικών κατακτήσεων συνδέεται με δράσεις κινηματικές, που τη στιγμή της ανάληψής τους ήταν αναγκαστικά εξω-θεσμικές ή και έκνομες (Σεφεριάδης 2014). Σε κάθε περίπτωση όμως, δεν συνδέονται με πρωτοβουλίες εκ των άνω. Υπό το πρίσμα αυτό, σκιαγραφείται μια πρώτη και σε κάθε περίπτωση ατελής απόπειρα απάντησης, η οποία κατευθύνει τον ερευνητικό φακό στο μέρος που πρέπει να φωτίσει, προκειμένου να βρεθούν οι εναλλακτικές επανάκαμψης στη δημοκρατία και να αποτυπωθούν ρητά ως τέτοιες, ενάντια στο υφιστάμενο ηγεμονικό αφήγημα.

Όσον αφορά στο δεύτερο ερευνητικό επίδικο, αυτό της διερεύνησης της περίπτωσης ΣΥΡΙΖΑ, υπό το θεωρητικό πρίσμα της κραουτσιανής μεταδημοκρατικής θεώρησης και αντιπαραβάλλοντάς τη με τους κομματικούς ιδεότυπους του κινηματικού κόμματος αρχικά, και του κόμματος καρτέλ στη συνέχεια, κατακλείδα της εργασίας, αποτελεί η εκτίμηση περί της ουσιαστικής εμπέδωσης ενός κόμματος με ιανικά χαρακτηριστικά. Όπως ο αρχαίος θεός Ιανός εμφανιζόταν με δύο πρόσωπα, αντίστοιχα και ο ΣΥΡΙΖΑ παρουσίαζε μια αμφισημία τόσο στον προγραμματικό του λόγο, όσο και στις πρακτικές του. Πιο συγκεκριμένα, αν και η αρχική πορεία και στρατηγική στόχευση του κόμματος φιλοδοξεί να δώσει μια λύση στο μεταδημοκρατικό καθεστώς που έχει επικρατήσει στη χώρα από τη δεκαετία του

1990 και έπειτα, προτάσσοντας μια δυναμική εναλλακτική πολιτική⁷¹, η οποία θέτει ως κεντρικό πυρήνα της στοχοθεσίας της, την επανάκαμψη στο κοινωνικό πεδίο και τη σύνδεσή της με τα κινήματα, προκειμένου να επιχειρήσει την αντίκρουση του ηγεμονικού νεοφιλελεύθερου αφηγήματος ΤΙΝΑ, τελικά μεταλλάσσεται. Μια μετάλλαξη η οποία παίρνει την οριστική της μορφή, μέσω της μεταστροφής του αποτελέσματος του δημοψηφίσματος και της υπογραφής του τρίτου μνημονίου, θέτοντας το κόμμα σε πλήρη αντίθεση με τον αρχικό του στόχο, επιβάλλοντας μια φαντασιακή –αριστερή- αυτή τη φορά ΤΙΝΑ, η οποία επαναφέρει με emphaticό τρόπο στην ημερήσια διάταξη το μεταδημοκρατικό πλαίσιο λειτουργίας, το οποίο προηγουμένως είχε emphaticά εξαγγείλει πως θα ανατρέψει. Σε κομματικό επίπεδο αντίστοιχα, μετεωρίζεται μεταξύ του κινηματικού κόμματος και του κόμματος καρτέλ, αφού όπως έχει ήδη αναλυθεί, στην αντιφατική του πορεία εγκολπώνει χαρακτηριστικά τόσο από το πρώτο, όσο και από το δεύτερο μοντέλο. Όντας φιλοκινηματικό κόμμα μέχρι τις εκλογές του 2012 ή / και σε κάθε περίπτωση μέχρι και πριν την κατάκτηση της εξουσίας τον Ιανουάριο του 2015 και κόμμα καρτέλ από τον Ιανουάριο του 2015 έως και σήμερα, διαδικασία όμως, που όπως επισημάνθηκε στο κεφάλαιο 3, είχε ξεκινήσει αρκετά νωρίτερα. Το κρίσιμο «γιατί» αυτής της εξέλιξης, ανιχνεύεται στο πεδίο της οργανωτικής του λειτουργίας και ειδικότερα, στις διαδικασίες αλλαγής του ισοζυγίου ισχύος μεταξύ των εσωτερικών τάσεων του κόμματος, η οποία απαντά με αποκαλυπτικό τρόπο, τόσο στο ποια ομάδα κατίσχυσε σε επίπεδο στρατηγικής και κινητοποίησης πρακτικών πόρων, όσο και με ποιο ιδεολογικό αφήγημα οδήγησε το κόμμα στην πορεία του προς τις εκλογές του Ιανουαρίου του 2015 και τη διαπραγμάτευση του πρώτου εξαμήνου, η οποία έκλεισε με το δημοψήφισμα του Ιουλίου και την υπογραφή του 3^{ου} Μνημονίου. Επίσης, καταδεικνύει με γλαφυρό τρόπο, το γιατί η κύρια αντιπολιτευτική ομάδα εντός κόμματος, ουσιαστικά δεν κατάφερε να ανασχέσει την πορεία αυτή καρτελοποίησης, επιδεικνύοντας σαφές πολιτικό έλλειμμα, τόσο σε επίπεδο προγραμματικού λόγου, όσο και σε επίπεδο στρατηγικής.

Λαμβάνοντας υπόψη τα ανωτέρω, η παρούσα εργασία θεωρείται πως απαντά με τρόπο συνεκτικό στα δύο κύρια ερευνητικά της ερωτήματα και αναδεικνύει νέα,

⁷¹ Βλ. σχετικά: <http://www.syn.gr/gr/keimeno.php?id=8951>

τα οποία θα μπορούσαν να αποτελέσουν πηγές ερευνητικού ενδιαφέροντος επόμενης έρευνας. Πιο συγκεκριμένα, αναφορικά με το ζήτημα της δημοκρατικής απίσχνανσης ως το αποτέλεσμα της μεταδημοκρατίας, νέες ερευνητικές εστίες αποτελούν τα συνεχώς μεταβαλλόμενα ισοζύγια μεταξύ νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας, σε συνάρτηση με την αυξανόμενη επιρροή/επιβολή υπερεθνικών θεσμών με ελάχιστη δημοκρατική νομιμοποίηση. Επιπρόσθετα, όσον αφορά την περίπτωση ΣΥΡΙΖΑ, το ερευνητικό αποτέλεσμα της παρούσης εργασίας, προτείνεται να αποτελέσει μία πρώτη βάση για μια ευρύτερη και πιο ενδελεχή έρευνα, η οποία θα τεθεί προς έλεγχο και συμπλήρωση, μέσω μιας σειράς ημιδομημένων συνεντεύξεων, τόσο με ηγετικά κομματικά στελέχη, όσο και με αντιπροσώπους των διάφορων εσωτερικά αντιπολιτευόμενων ομάδων, σε συνδυασμό με την αξιολόγηση των ορθολογικών στρατηγικών και υποκειμενικών/συναισθηματικών διαστάσεων του πολιτικού περιβάλλοντος. Τέλος, δεν θα μπορούσε να εκλείπει από τη συγκεκριμένη «λίστα», η διερεύνηση του Δημοψηφίσματος του Ιουλίου του 2015 σε κάθε πιθανό φάσμα πολιτικής ανάλυσης, από την πολιτική κοινωνιολογία και την πολιτειολογία, έως τη συγκρουσιακή πολιτική και την πολιτική ανθρωπολογία. Σε κάθε περίπτωση, πρόκειται για μια ερευνητικές αναζητήσεις, οι οποίες οφείλουν να διαμείβονται με όρους αυστηρά πολιτικούς, δημιουργώντας τις κατάλληλες συνθήκες για την αναζήτηση του κεντρικού επίδικου της επιστήμης που θεραπεύουμε, της αναζήτησης της αιτιότητας των πραγμάτων.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Benford R. D. and Snow, D. A. (2000) “Framing processes and social movements: an overview and assessment”, *Annual Review of Sociology*, 26, pp. 611-639.

Blyth, M., & Katz, R. (2005). “From catch-all politics to cartelisation: The political economy of the cartel party”, *West European Politics*, 28(1), pp. 33-60.

Blyth, M., (2003), “Globalization and the Limits of democratic choice - Social democracy and the rise of political cartelization”, *International Politics and Society*, Volume 3, pp. 60-82

Bowler, S., Carter, E., Farrell, D.M., (2003), “Changing Party Access to Elections” in C. Bruce, R. Dalton and S.E. Scarrow, (eds.), *Democracy transformed? Expanding Political Opportunities in Advanced Industrial Democracies*, Oxford: Oxford University Press, pp. 81-111

Briguglio L. (2004). “Economic vulnerability and resilience: concepts and measurements”, in: L. Briguglio and E. J. Kisanga (eds.), *Economic Vulnerability and Resilience of Small States*, Malta, Islands and Small States Institute and London: Commonwealth Secretariat

Carmen M. Reinhart and Kenneth S. Rogoff (2009), *This Time Is Different : Eight Centuries of Financial Folly*, Princeton University Press

Chariot, J. (1970). *le phénomène gaulliste*, Paris: A. Fayard.

Crouch, C. (2006[2003]), *Μεταδημοκρατία*, μτφρ. Αλέξανδρος Κιουπκιολής, Εκκρεμές, Αθήνα, 2006.

Dafermos Y. and Papatheodorou C. (2012), “Working poor, labour market and social protection in the EU: a comparative perspective”, *International Journal of Management Concepts and Philosophy*

Dafermos Y. and Papatheodorou C. (2013), “What drives inequality and poverty in the EU? Exploring the impact of macroeconomic and institutional factors”, *International Review of Applied Economics* 27(1).

Dedoussopoulos A., Aranitou V., Koutentakis F., Maropoulou M., (2013) *Assessing the impact of the memoranda on Greek labour market and labour relations*, International Labour Office, Governance and Tripartism Department. – Geneva

della Porta, D. and Diani, M. (2006). *Social Movements: An Introduction*. Oxford, Blackwell.

della Porta, Donatella, Joseba Fernandez, Hara Kouki and Lorenzo Mosca. (2017). *Movement Parties Against Austerity*. Cambridge: Polity Press

Diani, M. and Kousis, M. (2014) The duality of claims and events: “The Greek campaign against Troika’s memoranda and austerity, 2010-2012”. *Mobilization*, 19(4): 387-404.

Dinas, E. and Rori, L. (2013) “The 2012 Greek Parliamentary Elections: Fear and Loathing in the Polls”, *West European Politics*, 36:1, 270-282, DOI: 10.1080/01402382.2013.742762

Duverger, M., (1954), *Political parties – Their organisation and activity in the modern state*, London: Methuen and Co Ltd

Duverger, M., (1985 [1964]) *Introduction à la politique*, μετάφραση Στάθη Οικονόμου, Επιστήμη και Κοινωνία, εκδόσεις Παπαζήση (1985)

Duverger, M., (1978 [1951]) *Political Parties*, London: Methuen & Co Ltd.

Garner, R. and Zald, M. N. (1985). “The political economy of social movement sectors”, in. Suttles, D. G and. Zald, M. N (eds.), *The Challenge of Social Control: Citizenship and Institutions in Modern Society*. Norwood (N. J.), Ablex Publishing Corporation, pp. 119–145.

Goldstone, J. and Tilly, C. (2001) “Threat (and opportunity). Popular action and state response in the dynamics of contentious action”, in: Aminzade, R. R., Goldstone, J.

A., McAdam, D. Perry, E. J. Sewell, Jr. W. H., Tarrow, S. and Tilly, C. (eds.) *Silence and Voice in the Study of Contentious Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 179-194.

Goodwin, J. Jasper, J. M. and Polletta (2001) *Passionate Politics. Emotions and Social Movements*. Chicago: University of Chicago Press.

Gramsci, A., (2005 [1929-1935]) *Για τον Μακιαβέλι, για την πολιτική και για το σύγχρονο κράτος*, μετάφραση Φ. Κ. - Αθήνα : Ηριδανός, 2005

Gray, J. (1999), *Απατηλή αυγή, Οι αυταπάτες του παγκόσμιου καπιταλισμού*, μετάφραση: Θάνος Χατζόπουλος, Πόλις

Gunther, R., Diamandouros, N. and Puhle, H.-J. (1995). *Democratic Consolidation in Southern Europe*. Baltimore, The Johns Hopkins University Press

Hopkin, J., (2002), *The emergence and convergence of the cartel party: Parties, state and economy in Southern Europe*, paper presented at the London School of Economics, 30th January 2003

Hug, S. (2001). *Altering Party Systems: Strategic Behavior and the Emergence of New Political Parties in Western Democracies*. Ann Arbor, University of Michigan Press.

Kanellopoulos, K and Kostopoulos K. (2013) *Alliance building in the Greek anti-austerity campaign, 2010-2012*, Paper presented at the 7th ECPR General Conference, Session 39 Political Networks, 4-7 September 2013, Bordeaux, France

Kanellopoulos, K., Kostopoulos, K., Papanikolopoulos, D. and Rongas, V. (2017) *Competing modes of coordination in the Greek anti-austerity campaign, 2010-2012*, *Social Movement Studies*, 2017, 16(1): 101-118.

Katsanidou, A and Otjes S, (2015) *How the European debt crisis reshaped national political space: The case of Greece* *GESIS – Leibniz Institute for the Social Sciences*, Germany University of Groningen, pp 262-284, the Netherlands DOI: 10.1177/1465116515616196

Katz, R. and Mair, P. (1995). “Changing Models of Party Organization and Party Democracy: the Emergence of the Cartel Party”, *Party Politics*, 1, 1: pp. 5-28.

Katz, R. and Mair, P. (2009). “The Cartel Party Thesis: A Restatement”, *Perspectives on Politics*, 7,4: pp. 753-766.

Katz, R. and Mair, P., (2002). “The Ascendancy of the Party in Public Office: Party Organizational Change in Twentieth-Century Democracies”, στο R. Gunther, J.R. Monterò & J. Linz, *Political Parties. Old Concepts and New Challenges*, Oxford: Oxford University Press., pp. 113-135

Katz, R., (2001), “The problem of candidate selection and models of party democracy”, *Party Politics*, Volume 3, Number 9, pp. 277-296

Kirchheimer, O. (1991 (1966). «Ο μετασχηματισμός των κομματικών συστημάτων στην δυτική Ευρώπη», *Λεβιάθαν*, 11: 77-104.

Kitschelt, H. (1989). “The internal politics of parties: the law of curvilinear disparity revisited”, *Political studies*, 37(3), 400-421.

Kitschelt, H., (2006). “Movement parties”. in R. Katz and W. Crotty (eds.), *Handbook of Party Politics*. London, Sage, pp. 278–91

Kitschelt, H. (2000). “Citizens, politicians, and party cartelization: Political representation and state failure in post-industrial democracies”, *European Journal of Political Research*, 37,2: pp 149-179.

Kondogiannis-Mandros, A. (2017) *From the Squares’ Movement to the Organic Crisis: An Examination of Greek Politics in the Era of Austerity*, PhD Thesis, King’s College, London

Koole, R. (1996). “Cadre, Catch-All or Cartel?: A Comment on the Notion of the Cartel Party”, *Party Politics*, 2,4: pp 507-523.

Kotronaki, L. (2014) “Réappropriation la Contestation Démocratique: La Forme «Occupy»”, in: Burgi, N. (ed.) *La Grande Régression: La Grèce et l’Avenir de l’Europe*, Paris: Le Bord de l’Eau, pp. 175-190.

Kotronaki, L., (2017) *The Politics of Social Change: Resilience and Contention in Times of Crises (Greece, 2009-2016)*. Retrieved June 11, 2019, from <https://ecpr.eu/Events/PaperDetails.aspx?PaperID=35219&EventID=96>

Kousis, M. (2012) “Greek mega protests against austerity measures: a relational approach”, in *XXII World Congress of Political Science*, Madrid (pp. 8-12).

Krouwel, A. (2003). “Otto Kirchheimer and the catch-all party”, *West European Politics*, 26(2), 23-40.

Lipset, S. M. and Rokkan, S. (1967). “Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction” στο. Lipset, S. M and Rokkan, S (eds.) *Party Systems and Voter Alignments: Cross National Perspectives*. New York: The Free Press

MacIvor, H., (1996), “Do Canadian parties form a cartel?”, *Canadian Journal of Political Science*, Volume 29, Number 2, pp. 317-333

Mair, P. (1994). “Party Organizations: From Civil Society to the State”, in Katz, R. & Mair, P. (eds.), *How Parties Organize: Change and Adaptation in Party Organizations in Western Democracies*, London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage, pp. 1-22

Mair, P. (2013) *Ruling the Void: The Hollowing of Western Democracy*. London: Verso

McAdam, D. (1996). “Conceptual origins, current problems, future directions”, in McAdam, D., McCarthy, J. D., Zald, M. N., & Mayer, N. Z. (Eds.). *Comparative perspectives on social movements: Political opportunities, mobilizing structures, and cultural framings*, Cambridge University Press, pp 23-40.

McAdam, D. (2010). *Political process and the development of black insurgency, 1930-1970*, University of Chicago Press., 28-30

McAdam, D. (2013). “Political Process Theory”, in Snow, D. A., Della Porta, D., B. Klandermans, B., and McAdam, D. (eds), *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements*, doi:10.1002/9780470674871

McAdam, D. and Tarrow, S. G. (2010). "Ballots and barricades: on the reciprocal relationship between elections and social movements". *Perspectives on Politics*, 8(2): pp. 529–42.

McAdam, Doug, Sidney Tarrow and Charles Tilly., (1996), "To Map Contentious Politics." *Mobilization* 1(1): pp. 17-34.

McCarthy, J. D., and Zald, M. N. (1977). "Resource mobilization and social movements: A partial theory", *American journal of sociology*, 82(6), 1212-1241.

Melucci, A. (1996). *Challenging codes: Collective action in the information age*, Cambridge University Press.

Moschonas, G. (2002), *In the Name of Social Democracy, The Great Transformation*, London: Verso.

Mutz, Diana C. (2002). "The Consequences of Cross-Cutting Networks for Political Participation", *American Journal of Political Science*, 46(4): pp 838–855.

Nikolakopoulos, I. (2013), *Un system partisan en transition*, traduit par Loukia Kotronaki, *Pol Sud* 38: pp 71-81

Panebianco A. (1988). *Political Parties: Organization and Power*, Cambridge: Cambridge University Press.

Papatheodorou C., (2015), "Economic crisis, poverty and deprivation in Greece. The impact of neoliberal remedies", in Mavroudeas, S. (eds), *Greek capitalism in crisis: Marxist analysis* .

Papatheodorou C. and Dafermos Y. (2010), *Structure and Trends in Economic Inequality and Poverty in Greece and EU, 1995–2008*, Observatory of Economic and Social Developments, Labour Institute, Greek General Confederation of Labour, Athens: INE GSEE [in Greek].

Pelizzo, R. (2003). *Cartel Parties and Cartel Party Systems*, PhD Dissertation, Baltimore: Johns Hopkins University.

Petmesidou M. (2006), “Tracking social protection: origins, path peculiarity, impasses and prospects”, in Petmesidou M. and Mossialos E. (eds), *Social Policy Developments in Greece*, Aldersot: Ashgate.

Petmesidou M. (2011), “Is the EU-IMF “rescue plan” dealing a blow to the Greek welfare state?” *CROP Poverty Brief 4*, www.crop.org/viewfile.aspx?id=225.

Petmesidou M. (2013), “Is the crisis a watershed moment for the Greek welfare state? The chances for modernization amidst an ambivalent EU record on ‘social Europe’”, in *The Greek crisis and European modernity*, Palgrave Macmillan, London, (pp. 178-207)..

Piccio, D. R. (2012). *Party Responses to Social Movements. A Comparative Analysis of Italy and the Netherlands in the 1970s and 1980s*. PhD Thesis, European University Institute.

Rudig, W. and Karyotis, G. (2013) “Beyond the usual suspects? New participants in anti-austerity protests in Greece”, *Mobilization* 18(3): pp 313–330.

Sartori, G. (1976). *Parties and Party Systems*. Cambridge, Cambridge University Press.

Sartori, G. (2004) *Σημασιολογία, έννοιες, συγκριτική μέθοδος*, Αθήνα: Παπαζήσης, 2004.

Sartori, G. (2005) “Συμπτώσεις, καλή τύχη και ξεροκεφαλιά”, *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, Τεύχος 26, Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης, Εκδόσεις Θεμέλιο

Scarrow, S. (2006). “Party subsidies and the freezing of party competition: Do cartel mechanisms work?”, *West European Politics*, 29,4: pp 619-639.

Seferiades, S. and Johnston, H. (2012) “The dynamics of violent protest: Emotions, repression and disruptive deficit”, in: Seferiades, S. and Johnston, J. (eds.) *Violent Protest, Contentious Politics, and the Neoliberal State*, Farnham: Ashgate, pp. 3-18.

Smith, G. (1989). “Core persistence: Change and the “people's party” ”, *West European Politics*, 12, 4: pp. 157-168.

Snow, D. A., Benford R. D. (1988) “Ideology, frame resonance, and participant mobilization”, *International Social Movement Research* 1:197-218.

Tarrow, S. (1994). *Power in movement: Collective action, social movements and politics*, Cambridge, Cambridge University

Tarrow, S. G. (2015). “Contentious politics”, in della Porta, D. and Diani, M. (eds.), *Oxford Handbook on Social Movements*. Oxford, Oxford University Press, pp. 86–107.

Tilly, C. (1997), “Parliamentarization of Popular Contention in Great Britain”, *Theory and Society*, 26 (2/3):245-273

Weber, M. (2005 [1922]). *Οικονομία και Κοινωνία 1. Κοινωνιολογικές Έννοιες*, μετάφραση-εισαγωγή-επιμέλεια, Θ. Γκιούρας, Αθήνα: Σαββάλας.

Weber, M. (2007[1922]). *Οικονομία και Κοινωνία 2. Κοινότητες*, μετάφραση-εισαγωγή-επιμέλεια, Θ. Γκιούρας, Αθήνα: Σαββάλας.

Yishai, Y., (2001), “Bringing society back in: Post-cartel parties in Israel”, *Party Politics*, Volume 7, Number 6, pp. 667-687

Young, L., (1998), “Party, state and political competition in Canada: The cartel model reconsidered”, *Canadian Journal of Political Science*, Volume 31, Number 2 (June 1998), pp. 339-358

Βούλγαρης, Γ., (2014), «Εισαγωγή: Ο Εκλογικός Σεισμός του 2012», στο Βούλγαρης, Γ., και Νικολακόπουλος, Η. (επιμ.) *2012, Ο Διπλός Εκλογικός Σεισμός*, εκδ. Θεμέλιο, σ. 9-31

Ε.Π. Τόμσον, (1996 [1978]) «Η ιστορική λογική», στο Κουζέλης, Γ., και Ψυχοπαίδης, Κ. (επιμ.), *Επιστημολογία των κοινωνικών επιστημών*, Αθήνα, Νήσος, σελ. 493-494.

INE/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ(1998-2016): *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση*, Ετήσιες Εκθέσεις, Αθήνα.

INE/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ(2008-2013): *Οι εργασιακές σχέσεις στην Ευρώπη και στην Ελλάδα*, Ετήσιες Εκθέσεις, Αθήνα.

Κατσαμπέκης, Γ. (2015). *Λαϊκισμός και μεταδημοκρατία: εκσυγχρονισμός, μεσαίος χώρος και λαϊκιστική αριστερά στην ύστερη μεταπολίτευση*, Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ). Σχολή Νομικών Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Πολιτικών Επιστημών.

Κοτρωνάκη, Λ. (2018), «Από το δρόμο στο κοινοβούλιο: Οι τοπογραφίες της διαμαρτυρίας και ο ΣΥΡΙΖΑ στα χρόνια της κρίσης, 2009-2015», στο Σερντεδάκης, Ν. και Τομπάζος, Σ. (επιμ.) *Συλλογική Δράση και Διαμαρτυρία στην Κρίση (2009-2014)*, Gutenberg, σελ.

Κουζής Γ.(2010): «Η πορεία της νεοφιλελεύθερης απορρύθμισης της εργασίας και το άλλοθι της κρίσης», στο Βατικιώτης, Λ., κ.α. *Ο χάρτης της κρίσης: Το τέλος της αυταπάτης*, Αθήνα: Τόπος.

Κουζής, Γ.(2016) *Η Κρίση και τα Μνημόνια Ισοπεδώνουν την Εργασία*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, <http://dx.doi.org/10.12681/sp.10878>

Κουστένης, Π., (2014), «Αποδόμηση και αναδόμηση των εκλογικών ταυτίσεων. Η κοινωνιολογική ανίχνευση του λεκανοπεδίου», στο Βούλγαρης, Γ., και Νικολακόπουλος, Η. (επιμ.) *2012, Ο Διπλός Εκλογικός Σεισμός*, εκδ. Θεμέλιο, σ. 83-123.

Λαμπρινού, Κ. και Μπαλαμπανίδης, Γ. (2014) Ο Ασταθής Μετασχηματισμός της Ελληνικής Κεντροαριστεράς, στο Βούλγαρης, Γ., και Νικολακόπουλος, Η. (επιμ.) *2012, Ο Διπλός Εκλογικός Σεισμός*, εκδ. Θεμέλιο, σελ. 125-150

Μοσχονάς, Γ., (1994), *Η διαιρετική τομή Δεξιάς-Αντιδεξιάς στη Μεταπολίτευση (1974-1990)*, Αθήνα: Εκδόσεις Οδυσσέας, σελ. 167-170

Πουλαντζάς, Ν. (1991). *Το κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός*. Θεμέλιο, Αθήνα, 309-310.

Σερντεδάκης, Ν. και Κουφίδη, Μ., (2018), «Συγκρουσιακός και Εκλογικός Κύκλος στην Ελλάδα της Κρίσης», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 44(1), σσ. 7-30

Σερντεδάκης, Ν. (2018), «Η διαμαρτυρία στην Ελλάδα της Κρίσης, 2009-2014», στο Σερντεδάκης, Ν. και Τομπάζος, Σ. (επιμ.) *Συλλογική Δράση και Διαμαρτυρία στην Κρίση (2009-2014)*, Gutenberg, σελ.

Σεφεριάδης, Σ.,. (2014) *Στις διαδρομές της Ιστοριογραφίας: Κριτική επισκόπηση από το πρίσμα της κοινωνικής επιστήμης*, Αθήνα: Θεμέλιο/Ιστορική Βιβλιοθήκη

Σεφεριάδης, Σ. (2017). *Το κόκκινο νήμα μιας δεκαετίας: αναλύσεις και κείμενα στα χρόνια της κρίσης*, Αθήνα: Τόπος.

Σεφεριάδης, Σ.Ι., (2014), «Το πρόβλημα της δημοκρατίας», στο Σεφεριάδης, Σ.Ι. (επιμ.) *Η δημοκρατική λειτουργία σε καμπή: προκλήσεις και απειλές στον πρώιμο 21ο αιώνα*, Αθήνα: Νήσος, σ. 11-61

Σεφεριάδης, Σ.Ι., (2014), «Ριζοσπαστική δημοκρατία και κοινωνικά κινήματα», στο Σεφεριάδης, Σ.Ι. (επιμ.) *Η δημοκρατική λειτουργία σε καμπή: προκλήσεις και απειλές στον πρώιμο 21ο αιώνα*, Αθήνα: Νήσος, σ 381-410

Σεφεριάδης, Σ. (2018), «Κόμματα και Κινήματα χωρίς Πολιτική; Το μοντέλο του Κόμματος Καρτέλ, υπό το φως της εμπειρίας ΣΥΡΙΖΑ», στο Σερντεδάκης, Ν. και Τομπάζος, Σ. (επιμ.) *Συλλογική Δράση και Διαμαρτυρία στην Κρίση (2009-2014)*, Gutenberg, σελ.

Σπουρδαλάκης, Μ. (1990). *Για τη θεωρία και τη μελέτη των πολιτικών κομμάτων*, Αθήνα: Εξάντας.

Σπουρδαλάκης, Μ. (2003). «Το κομματικό φαινόμενο: Εξέλιξη και συγκυρία», στο Τσάτσος, Δ. & Κοντιάδης, Ξ. (επιμ), *Το μέλλον των πολιτικών κομμάτων*, Αθήνα: Παπαζήσης, σελ. 39-63

Πηγές - Πρωτογενές υλικό

<http://rednotebook.gr> | Από τη νίκη στην ανατροπή: Για τις εκλογές και την επόμενη μέρα του ΣΥΡΙΖΑ. 17/06/2014. Ανάκτηση 22/04/2019 (<http://rednotebook.gr/2014/06/apo-th-nikh-sthn-anatroph/>)

<http://www.mavris.gr> | Άνοδος και Πτώση. Η εκλογική επιρροή του ΣΥΡΙΖΑ πριν και μετά το Δημοψήφισμα της 5ης Ιουλίου 2015. 18/10/2016. Ανάκτηση 20/04/2019 (http://www.mavris.gr/4876/rise_and_fall/#_ftn1)

<https://dragasakis.gr> | Συνέντευξη Γ. Δραγασάκη στην εφημερίδα «ΒΗΜΑ»: «Δεν θέλουμε κόμματα μέσα στο κόμμα». 10/12/2012. Ανάκτηση 22/04/2019 (<https://dragasakis.gr/sinentefxi-stin-efimerida-vima-den-theloume-kommata-mesa-sto-komma/>) 10 Δεκ 2012|Συνεντεύξεις

<https://edromos.gr> | Άρθρο: Εκλογικές διεργασίες στον ΣΥΡΙΖΑ. Ετοιμασίες για κάλπες αλλά και αντιδράσεις από τη βάση του κόμματος. Ανάκτηση 22/04/2019 <https://edromos.gr/eklogikes-diergusies-syriza/>

<https://left.gr> | Δήλωση αποχώρησης της πλειοψηφίας των μελών του Κεντρικού Συμβουλίου της Ν. ΣΥΡΙΖΑ: «Η χρεοκοπία του ΣΥΡΙΖΑ κι εμείς απέναντί της». 01/09/2015. Ανάκτηση 22/04/2019 (<https://left.gr/news/telos-epohis-gia-ti-neolaia-syriza-i-anakoinosi-tis-pleiopsifias-ton-melon-toy-kentrikoy>)

<https://left.gr/> | Το Καταστατικό του ΣΥΡΙΖΑ. 01/08/2013. Ανάκτηση 22/04/2019 (<https://left.gr/news/katastatiko-toy-syriza>)

<https://monde-diplomatique.gr/> | «Bild» εναντίον Ελλάδας. 17/05/2015. Ανάκτηση 02/04/2019. (<https://monde-diplomatique.gr/?p=451>)

<https://tvxs.gr/> | Αλ. Τσίπρας: Κυβέρνηση Αριστεράς με κάθε τρόπο. 25/04/2012. Ανάκτηση 04/04/2019. (<https://tvxs.gr/news/ekloges-2012-afieroma/tsipras>)

<https://www.naftemporiki.gr> | Έντονες αντιδράσεις για την υποψηφιότητα Βουδούρη στους κόλπους του ΣΥΡΙΖΑ στην Πελοπόννησο. 10/02/2014. Ανάκτηση 22/04/2019 (<https://www.naftemporiki.gr/story/764162/entones-antidraseis-gia-tin-upopsifiotita-boudouri>)

publicissue.gr | Οι εκλογές της 6ης Μαΐου 2012 και το τέλος του μεταπολιτευτικού δικομματισμού. Τομή στη σύγχρονη ελληνική πολιτική ιστορία. 5^{ος} 2012. Ανάκτηση 20/04/2019 (https://www.publicissue.gr/wp-content/uploads/2012/05/ka201201_b2012_130512.pdf)

syn.gr | Αποσπάσματα από την ομιλία του επικεφαλής του συνδυασμού ΣΥΡΙΖΑ – Ενωτικό Κοινωνικό Μέτωπο, Αλέξη Τσίπρα, στο Βόλο. 26/04/2012. Ανάκτηση 04/04/2019. (<http://www.syn.gr/gr/keimeno.php?id=26929&PHPSESSID=6376f2bd5706ffc1aab4f86ccdf4af8f%C2%B7>)

syn.gr | Απόφαση της Κεντρικής Πολίτικής Επιτροπής του ΣΥΝ: Αριστερά και νεολαία: Μια σχέση δυναμική, μια σχέση ανατροπής. 18/09/2005. Ανάκτηση 04/04/2019. (<http://www.syn.gr/gr/keimeno.php?id=7225>)

syn.gr | Βασικά αποσπάσματα από την ομιλία του Προέδρου της Κοινοβουλευτικής Ομάδας του Συνασπισμού Ριζοσπαστικής Αριστεράς Αλέκου Αλαβάνου, κατά τη συζήτηση του προϋπολογισμού στη Βουλή. 21/12/2006. Ανάκτηση 14/03/2019. (<http://www.syn.gr/gr/keimeno.php?id=4453>)

syn.gr | Δηλώσεις του προέδρου της Κ.Ο. του ΣΥΡΙΖΑ Αλ. Αλαβάνου μετά τη συνάντηση του με τον Πρωθυπουργό. 09/12/2008. Ανάκτηση 14/03/2019. (<http://www.syn.gr/gr/keimeno.php?id=12690>)

syn.gr | Εισηγητική ομιλία του Προέδρου της Κ.Ο. του ΣΥΡΙΖΑ-ΕΚΜ, Αλέξη Τσίπρα, στο 1ο Συνέδριο του ΣΥΡΙΖΑ-ΕΚΜ. 10/07.2013. Ανάκτηση 04/04/2019 2019. (<http://www.syn.gr/gr/keimeno.php?id=32212>)

syn.gr | Με τον Συνασπισμό για τις επαναστατικές ανθρωπιστικές σοσιαλιστικές αξίες. Για τον εναλλακτικό πόλο της Ριζοσπαστικής Αριστεράς. Για την αλληλεγγύη ως κεντρική αξία στη δράση μας. 07/11/2004. Ανάκτηση 14/03/2019. (<http://www.syn.gr/gr/keimeno.php?id=5682>)

syn.gr | Ο Πρόεδρος του Συνασπισμού Αλ. Αλαβάνος, σε συνέντευξή του στο περιοδικό «ANTI». 13/01/2006. Ανάκτηση 14/03/2019. (<http://www.syn.gr/gr/keimeno.php?id=5624>)

syn.gr | Ομιλία του Αλέκου Αλαβάνου στο 4ο Συνέδριο του Συνασπισμού.
10/12/2004. Ανάκτηση 14/03/2019. (<http://www.syn.gr/gr/keimeno.php?id=2007>)

syn.gr | Ομιλία του επικεφαλής του συνδυασμού ΣΥΡΙΖΑ ΕΝΩΤΙΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ
ΜΕΤΩΠΙΟ Αλ. Τσίπρα, στην κεντρική προεκλογική συγκέντρωση του ΣΥΡΙΖΑ /
ΕΚΜ στην Αθήνα (Πλ. Ομονοίας). 03/05/2012. Ανάκτηση 04/04/2019.
(<http://www.syn.gr/gr/keimeno.php?id=27003>)

syn.gr | Συνέντευξη Τύπου του επικεφαλής του συνδυασμού ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΣ
ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΙΚΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ Αλέκου Αλαβάνου στην 72η ΔΕΘ. 08/09/2007.
Ανάκτηση 14/03/2019.(<http://www.syn.gr/gr/keimeno.php?id=7401>)

syn.gr | ΣΥΡΙΖΑ- ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΤΥΠΟΥ-Η έκρηξη της νέας γενιάς. Οι θέσεις και
οι προτάσεις του ΣΥΡΙΖΑ. 14/12/2008. Ανάκτηση 14/03/2019.
(<http://www.syn.gr/gr/keimeno.php?id=12749>)

The Press Project - Ειδήσεις, Αναλύσεις, Ραδιόφωνο, Τηλεόραση | Το πόρισμα της
Εξεταστικής για τις δανειοδοτήσεις κομμάτων και ΜΜΕ. 16/01/2017. Ανάκτηση
22/03/2019. (<https://thepressproject.gr/to-porisma-tis-eksetastikis-gia-tis-daneiidotiseis-kommaton-kai-mme/>)

Ινστιτούτο Εργασίας - Κέντρο Επαγγελματικής Κατάρτισης Γ.Σ.Ε.Ε. | Ετήσια
Έκθεση 2010: Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση. 9^{ος} 2010. Ανάκτηση
14/03/2019, (<https://www.inegsee.gr/ekdosi/Ethsia-Ekthesh-2010-H-ellhnikh-oikonomia-kai-h-apasxolhsh/>)

Ινστιτούτο Εργασίας - Κέντρο Επαγγελματικής Κατάρτισης Γ.Σ.Ε.Ε. | Ετήσια
Έκθεση 2014: Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση. 9^{ος} 2014. Ανάκτηση
14/03/2019, (<https://www.inegsee.gr/ekdosi/etisia-ekthesi-2014-i-elliniki-ikonomia-ke-i-apascholisi/>)

Στατιστικές-ELSTAT | Έρευνα Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού Ανάκτηση. 12^{ος}
2010. Ανάκτηση 14/03/2019, (<http://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SJO02/2010-M12>)

Στατιστικές-ELSTAT | Έρευνα Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού Ανάκτηση. 11^{ος} 2014. Ανάκτηση 14/03/2019, (<http://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SJO02/2014-M11>)

Στατιστικές-ELSTAT Έρευνα Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού. 1^{ος} 2009. Ανάκτηση 14/03/2019. (<http://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SJO02/2009-M01>)